XXXI.7. 3/67

ЗАПАДНИ БЪЛГАРСКИ ЗЕМИ

И

СЪРБИЯ.

ИСТОРИЯ и ЕТНОГРАФИЯ.

отъ

Г. ЗАНЕТОВЪ.

Гр. София. 1917 г.

сканиралъ: Ж.Войниковъ

http://www.bulgari-istoria-2010.com

БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВА ТЕРИТОРИЯ

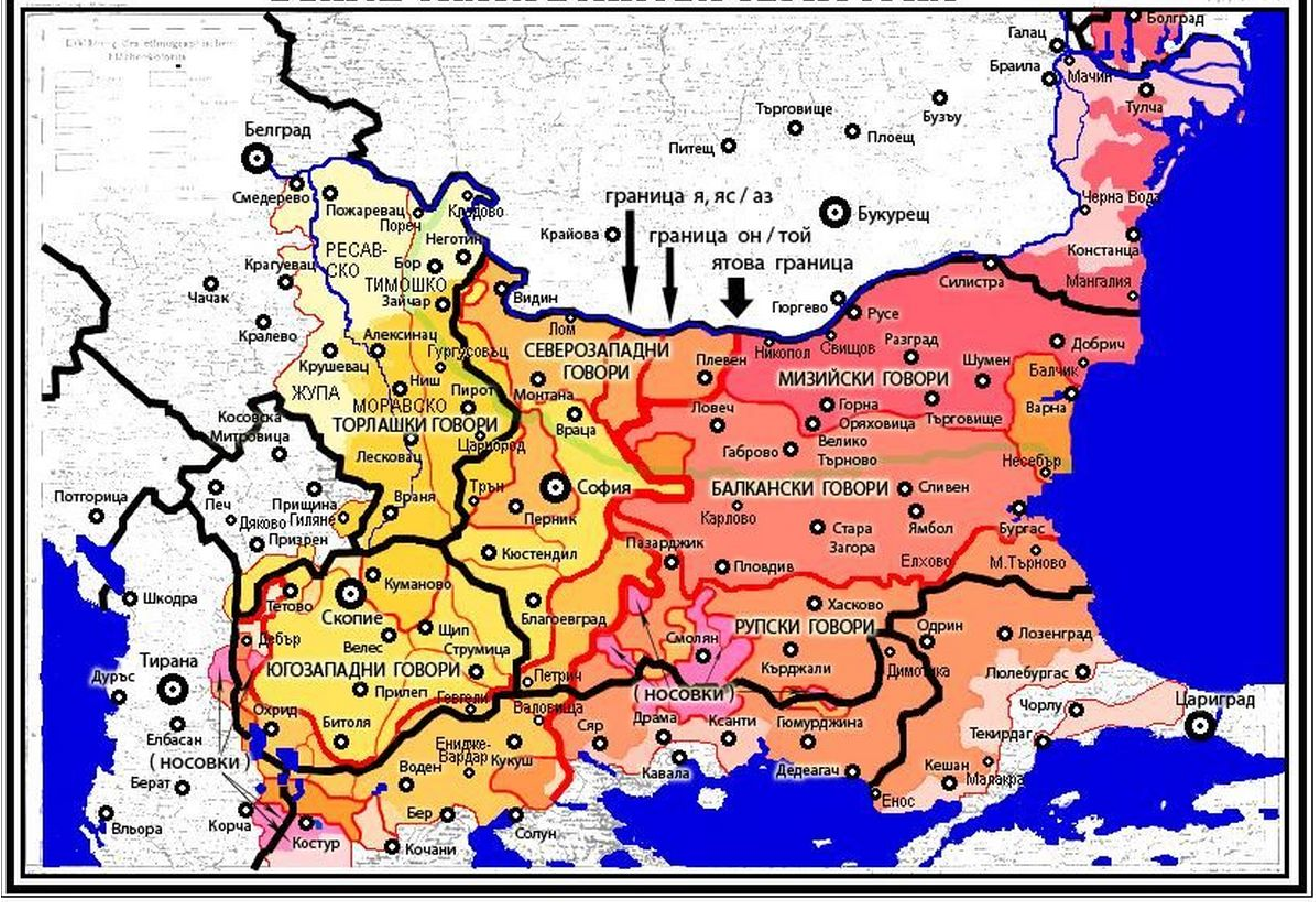
Болград
Галац
Браила
Мачин
Тулча
Търговище
Бузъу
Питещ
Плоещ
Белград
Смедерево
Пожаревац
Пореч
Кладово
граница я, яс / аз
Букурещ
Черна Вода
Крайова
граница он / той
ятова граница
Неготин
Крагуевац
РЕСАВ-
СКО
Бор
ТИМОШКО
Констанца
Чачак
Зайчар
Видин
Силистра
Мангалия
Гюргево
Русе
Кралево
Алексинац
Лом
Гургусовац
СЕВЕРОЗАПАДНИ
ГОВОРИ
Плевен
Никопол
Свищов
Разград
Добрич
Крушевац
Ниш
Пирот
Шумен
Балчик
ЖУПА
МОРАВСКО
ТОРЛАШКИ ГОВОРИ
Монтана
МИЗИЙСКИ ГОВОРИ
Горна
Оряховица
Търговище
Варна
Косовска
Митровица
Враца
Ловеч
Цариброд
Велико
Търново
Габрово
Лесковац
Несебър
Трън
София
БАЛКАНСКИ ГОВОРИ
Сливен
Потгорица
Печ
Прищина
Враня
Перник
Карлово
Ямбол
Бургас
Дяково
Гиляне
Стара
Загора
Призрен
Кюстендил
Пазарджик
Пловдив
Елхово
М.Търново
Шкодра
Тетово
Куманово
Хасково
Скопие
Благоевград
Одрин
Лозенград
Щип
РУПСКИ ГОВОРИ
Дебър
Велес
Струмица
Смолян
Кърджали
Тирана
Дуръс
ЮГОЗАПАДНИ ГОВОРИ
Петрич
Димотика
Люлебургас
Прилеп
Гевгели
(носовки)
Чорлу
Цариград
Охрид
Валовища
Елбасан
Битоля
Сяр
Драма
Ксанти
Гюмурджина
Текирдаг
Ениджe-
Вардар
Кукуш
(носовки)
Кавала
Берат
Воден
Дедеагач
Кешан
Малакра
Енос
Бер
Вльора
Корча
Солун
Костур
Кочани

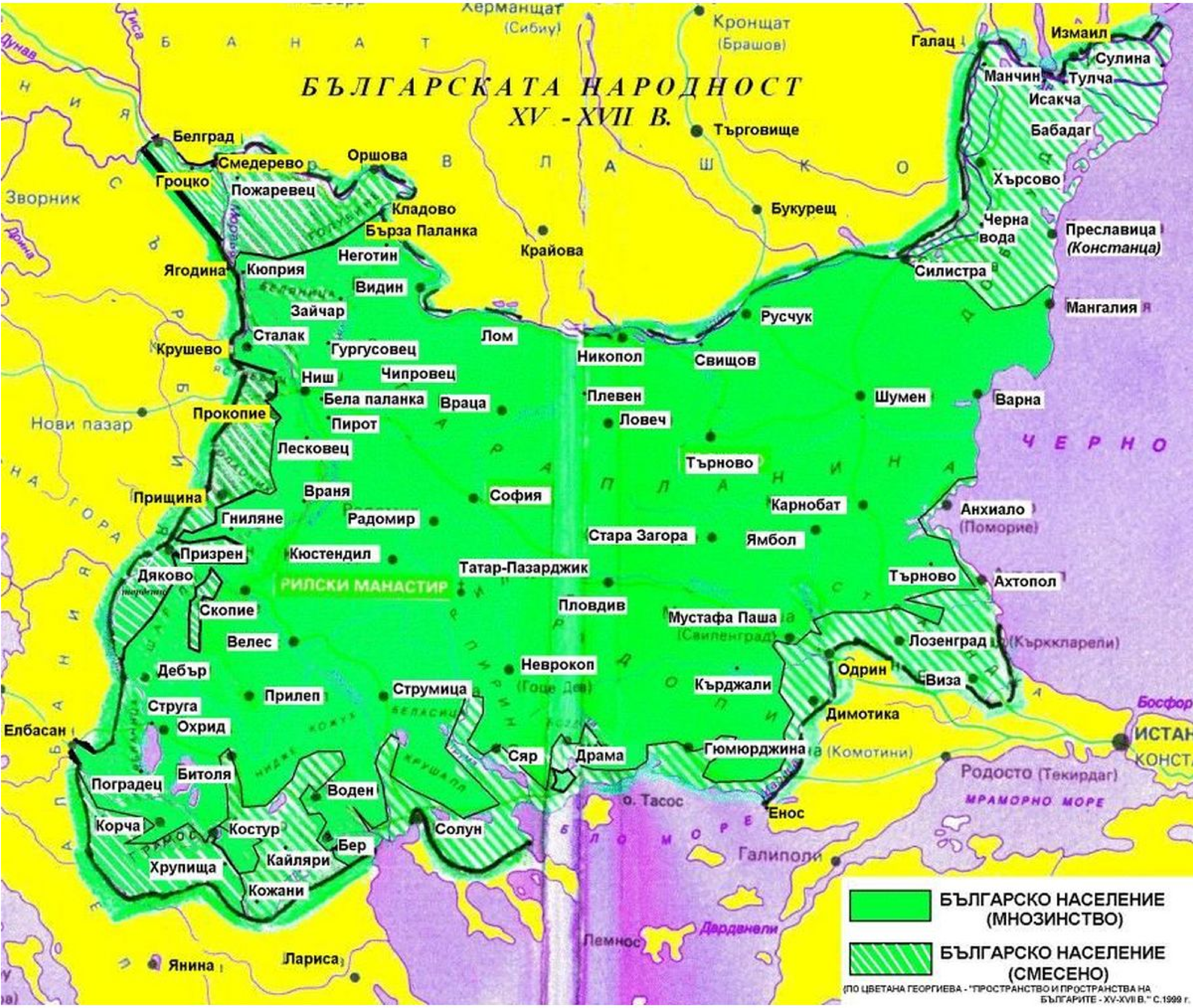
БЪЛГАРСКАТА НАРОДНОСТ
XV - XVII В.
Херманщат
(Сибиу)
Кронщат
(Брашов)
Галац
Измаил
Сулина
Манчин
Тулча
Исакча
Бабадаг
Търговище
Хърсово
Букурещ
Черна вода
Преславица
(Констанца)
Крайова
Силистра
Мангалия
Белград
Смедерево
Оршова
Гроцко
Пожаревец
Кладово
Бърза Паланка
Неготин
Зворник
Ягодина
Кюприя
Видин
Зайчар
Сталак
Крушево
Гургусовец
Лом
Никопол
Свищов
Русчук
Ниш
Чипровец
Бела паланка
Враца
Плевен
Шумен
Варна
Прокопие
Пирот
Ловеч
Нови пазар
Лесковец
Търново
Черно
Прищина
Враня
София
Карнобат
Анхиало
(Поморие)
Гниляне
Радомир
Призрен
Кюстендил
Стара Загора
Ямбол
Дяково
Татар-Пазарджик
Рилски манастир
Търново
Ахтопол
Скопие
Пловдив
Мустафа Паша
(Свиленград)
Лозенград
(Къркларели)
Велес
Одрин
Дебър
Неврокоп
(Гоце Делчев)
Виза
Струга
Прилеп
Струмица
Кърджали
Димотика
Босфор
Охрид
Елбасан
Сяр
Драма
Гюмюрджина
(Комотини)
Истан
Конста
Родосто (Текирдаг)
Погрудец
Битоля
Воден
Мраморно море
Енос
о. Тасос
Бяло море
Корча
Костур
Бер
Солун
Галиполи
Хрупища
Кайляри
Кожани
Лемнос
Дарданели
Янина
Лариса
Банат
Влашко
Добруджа
Стара планина
Родопи
Пирин
Странджа
Шар планина
Албания
Дунав
Морава
Тиса
БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ (МНОЗИНСТВО)
БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ (СМЕСЕНО)

(ПО ЦВЕТАНА ГЕОРГИЕВА - "ПРОСТРАНСТВО И ПРОСТРАНСТВА НА БЪЛГАРИТЕ - XV-XVII В." С.1999 г.

Гавриилъ Занетовъ

роденъ въ с. Конгазъ, Бессарабия, свършилъ Болградската гимназия и Одеския университетъ. Служилъ по правосѫдието въ България и сега е пенсионеръ въ гр. София.

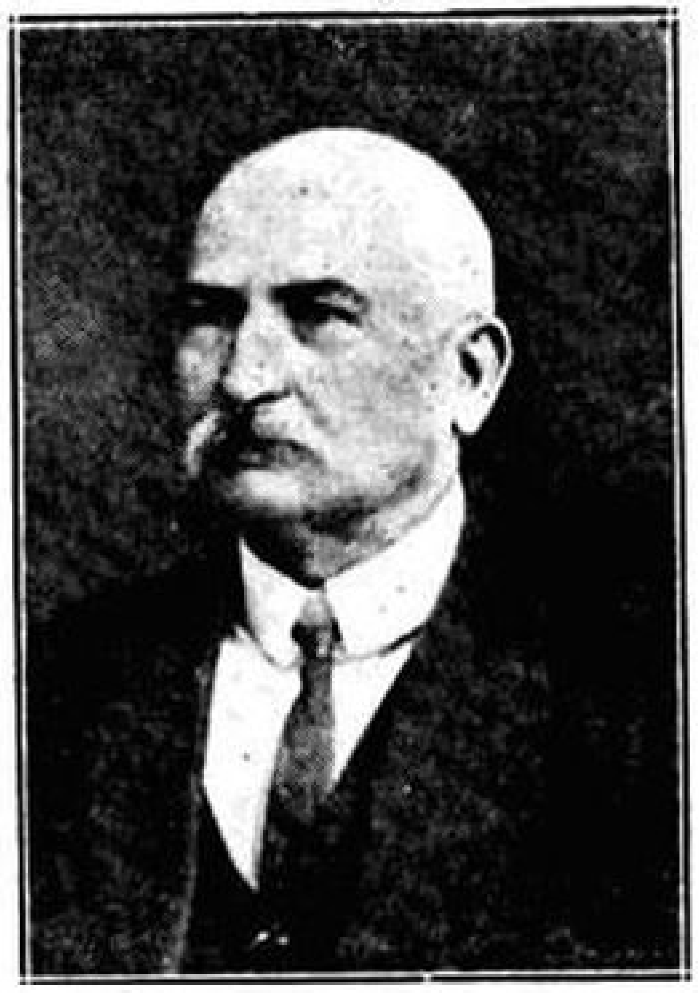

Написалъ: Българскитѣ колонии въ Русия; Българското население въ срѣднитѣ вѣкове; Българи на Морава; Западни Български земи и други брошури и статии въ Периодическо списание, Български прѣгледъ и др.

Българский народъ има нужда отъ политическо възпитание: трѣбва да се унищожи партизанската злоба, причинителка на толкова обществени злини; трѣбва да се научимъ да турваме общитѣ интереси по-горѣ отъ частнитѣ; трѣбва да се вдъхновяваме отъ дѣлата на нашитѣ славни държавни мѫже. Най-опасното невѣжество е неразбирането необходимостьта на политическата дисциплина.

Гавр. Занетовъ.

16873

СЪДЪРЖАНИЕ.

стр.
Писмо до издателя. V
Използовани книги. VII

ГЛАВА I.

Балканскиятъ Полуостровъ до образуването на Българската и Сръбската държави. — Тракийци и илирийци. — Келти или гали. — Скити. — Римляни. — Готи и други германски племена. — Хуни, българи и авари. — Нападенията на славянитѣ. — Славяни на Балканския Полуостровъ. — Имало ли е прѣселение на славянитѣ? — Два слоя население. — 1

ГЛАВА II.

Морава и Косово поле въ VII — XV в. в. — Българи и българска държава на Морава и Косово поле. — Сръбско-българска граница на Велика Морава. 34

ГЛАВА III.

Морава и Косово поле въ ново врѣме. — Новото население на Велика Морава. — Езикътъ на Морава. — Населението на западъ отъ Българска Морава и въ Косово поле. — Призренско. — 51

ГЛАВА IV.

Сръбски земи. Сръбски земи въ миналото и сега.—Сръбско-харватскиятъ езикъ. 80

ГЛАВА V.

Историята на сърбитѣ отъ VII до XV в. в. Сръбската държава и разширението й върху български земи. — Българскиятъ езикъ и българската писменость въ Сърбия. 90

ГЛАВА VI.

Сръбското възстание въ началото на XIX вѣкъ. 107

ГЛАВА VII.

Тимошката область. 131

ГЛАВА VIII.

Какъ е присъединена Тимошката область къмъ Сърбия? 138

ГЛАВА IX.

Два културни пояса; два антропологически и етнически типа; истинската сръбско-българска граница. 147
Печатни погрѣшки

Писмо до издателя.

Желанието ми да вникна въ българо-сръбската проблема
въ миналото и настоящето и, ако е възможно, да бжда поле-
зенъ на България въ тия сждбоносни врѣмена, ме накара да
влѣза въ подробно изучване на редъ книги по сръбско-
българската история, макаръ че това не е моя специалность.
Това ми струва голѣми усилия и въ послѣднитѣ двѣ-три години
може да се каже, бѣше единственото ми занятие. Азъ чув-
ствувахъ голѣмата нужда отъ този трудъ, толкова повече, че
въпросътъ не бѣше изученъ, не бѣше освѣтленъ отъ никого.

Напослѣдъкъ, съ разрѣшение на военнитѣ власти, отидохъ
на Морава за да си обясня нѣкои неясности и съмнѣния. Ре-
зултатътъ отъ това ми бързо пжтуване, въ свръзка съ изуче-
ното по-рано, е, че азъ се убѣдихъ въ слѣдующитѣ нѣща: цѣ-
лото население по двѣтѣ страни на Велика Морава е ново;
старото моравско плѣме извѣстно намъ отъ историята не сж-
ществува; новото население е прѣселено въ послѣднитѣ сто-
лѣтия отъ по-южнитѣ български земи; езикътъ на това насе-
ление е донекждѣ посърбенъ; подъ влиянието на официалния
сръбски езикъ и държавната власть се е образувало едно ново
моравско нарѣчие, което се нарича сръбско, но въ сжщность е
сръбско-българско и значително се отличава отъ чисто сръбския
езикъ. Но българското произхождение на това население, въ
свръзка съ значителнитѣ български елементи въ езика му, ни
даватъ право да го считаме за българско, а за въ бждеще да
искаме да стане и съвършено българско.

Въ тази книга изложихъ всичко, каквото намѣрихъ по
въпроса, който ме интересува и казахъ послѣдната си дума.

Отъ първата ми брошура „Българи на Морава“, излѣзла
прѣзъ 1914 год., заехъ историята на тия български земи въ
XIX вѣкъ. Отъ брошурата ми „Западнитѣ прѣдѣли на българ-
ската народность“, отъ тази година, заехъ това, което се отнася

до Косово поле и Българска Морава. Отъ тѣзи двѣ брошури заехъ освѣнъ това часть отъ материяла за миналото на българитѣ прѣзъ срѣднитѣ вѣкове и за етническитѣ различия между сърби и българи.

Но въпросътъ за сръбския и българския типъ е основателно наново прѣработенъ въ послѣдната глава на това съчинение. Съвършено нови сѫ главитѣ за миналото на Балканския Полуостровъ до VII вѣкъ; за областьта на сръбскитѣ земи и историята на сръбската държава въ миналото.

Азъ отдавамъ сѫществено значение на ония части отъ това съчинение, които опрѣдѣлятъ различията между сърби и българи и, слѣдователно, тѣхнитѣ взаимни граници. Тия части сѫ главно първата глава за първоначалната история на Балканския Полуостровъ и послѣдната — за сръбския и българския типъ.

Може би на мнозина нѣма да се хареса моето оригинално заключение, въ глава първа, че българскиятъ народъ първоначално е билъ подчиненъ на други народи. Историцитѣ обикновено считатъ за свой дългъ да идеализиратъ миналото на своя народъ и да го прѣдставятъ възможно въ по-свѣтли краски. Азъ не можахъ да тръгна по този пѫть, първо, защото не желаяхъ да дода въ противорѣчие съ истината и второ, което е по-важно, съ констатирането на изложенитѣ данни, азъ подчертахъ старинството на българитѣ въ землитѣ, които населяватъ и сега и обяснихъ причината на различието между българи и сърби, също защо ний имаме право да диримъ отъ сърбитѣ ония български земи, които тѣ несправедливо били завладѣли.

с. Княжево, 10 ноември 1916 год.

Гаврилъ Занетовъ

Този трудъ можа да бѫде напечатанъ благодарение цѣнното съдѣйствие на г-на Министръ-Прѣдседателя Д-ръ В. Радославовъ. Сѫщо трѣбва да благодаря на г. Д-ръ Асѣнь Кермекчиевъ за съдѣйствието му да посѣтя Морава и въобщѣ за насърдчението, безъ което съчинението нѣмаше да бѫде довършено тъй скоро.

Г. З.

За този трудъ сѫ използувани слѣднитѣ съчинения:

I. На нѣмски езикъ:

1. Tomaschek	Die alten Thraker, I, II и III.
2. V. Jagic.	Eine Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. Archiv für slavesche Philologie, XVII, 1895
3. V. Jagic	Eine Streitfragen. Archiv f. slav. Phil. XX.
4. V. Jagic.	Eine einheitliche slavische Ursprache?
5. L. Niederle.	Peiskers neue grundlagen der slavischen Altertumskunde, Archiv f. slav. Phil. 1903.
6. L. Niederle.	Ein Beitrag zur Geschichte der slavischen Wanderungen. Archiv f. slav. Phil, XXII.
7. Oskar Asboth.	Die Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung. Archiv f. slav. Phil. XXII.
8. St. Stanoevic.	Die Biographie Stefan Lazarevic. Archiv f. slav. Phil. XVIII. 1896.
9. Hahn.	Reise durch Drin und Vardar.
10. Kanitz.	Reise in Südserbien und Nord-Bulgarien.
11. V. Oblak	Eine Bemerkung zur ältesten sudslavischen Geschichte. Archiv. f. slav. Phil. 1906.

II. На френски езикъ:

12. Pouqueville.	Voyage dans la Grèce, Epire, Illirie etc. Paris, livre V, II edition.
13. St. Novakovic.	Les problèmes serbes. Archiv. f. slav. Phil. XXXIII, XXXIV, 1911, 1912.
14. Lebeau	Histoire du Bas Empire.
15. Amie Boue.	La Turquie d'Europe. I—IV.

III. На ромѫнски езикъ;

16. Viagand.	Romanii . . . Nuoua Revista Romana, 1900.

IV. На руски езикъ:

17. М. С. Дриновъ. Заселен. Балкан. Полуостр. славянами.
18. „ Южные славяне въ X вѣкѣ (въ трудоветѣ на М. С. Дриновъ, София, 1909 г.)
19. В. В. Каченовскій. Исторія Сербіи, т. I Киевъ, 1899 г.
Е. Иречекъ. Исторія Болгаръ. Одеса, 1875 г
20. Т. Флориский. Памятники законодат. дѣятелности Душана. Киевъ, 1888 г.
Т. Флоринскій Лекціи по славянс. языкознанію, т. I.
21. Васильевскій. Законодательство иконоборцевъ. Журн. Мин. Народ. Просвѣщ., кн. 199, 200, 1878.
„ Матеріалы для исторіи Византіи. Ж. М. Н. Пр., кн. 211, 1899 г.
23. „ Совѣты и разказы Визант. Боярина XI в. 1881 г.
24. Ө. Успѣнскій. Следы писцовыхъ книгъ. Ж. М. Н. Пркн 240, 1885 г. и кн. 231, 1834 г.
25. Ө. Успѣнскій Къ исторіи крестян. землевлад. въ Византіи, Ж. М. Н. Пр., кн. 225.
26. Ө. Успѣнскій Образованіе второго Болгарскаго Царотва. 1879 г.
27. Склобановичъ. Византійское государство и Церковь въ XI вѣка. С. Петербургъ, 1884 г.
28. Н. Поповъ. Россія и Сербія. I и II.
29. Шафарикъ. Славянскія деревности. Переводъ Бодянскаго I, II. III.
0. Ласкинъ. Сочиненія Констант. Багрянороднаго. „о Өемахъ“ и „о народахъ“. Москва, 1899 г.
1. К. Паткановъ. Армянекая географія VII вѣка. П. Петербургъ 1877 г.
2. Г. Ф. Герцбергъ. Исторія Византіи. Перев. и приложеніе Безобразова. Москва, 1897 г.
3. И. Забѣлинъ. Исторія Русской жизни. Москва, 1908 г.
4. Проф. Павловъ. Книги законные.
5. Сырку. Описаніе Турецкой Имперіи XVII вѣка. 1890
6. Ястребовъ. Старая Сербія и Македонія (въ Споменикъ, XIII. Бѣлградъ).
7. М. Соколовъ. Изъ древней исторіи Болгаръ. С. Петербургъ, 1879 г.

38. Верковичъ. Топограф. и етнограф. очеркъ Македоніи
39. Срезневскій. Свѣденія и замѣтки о соврем. Сербіи. Сборн. государ. знаній, т. IV, 1877 г.
40. Липранди. Болгарія.
41. Дубровинъ. Сербскій вопросъ. Русскій Вѣстн. 1863 г.

V. На сръбски езикъ:

42. К. Јиречек Историја Срба. превео Іован Радонич, Београд, 1911 г.
43. Ст. Станоевич. Византија и Срби. Нови Сад, 1906, часть I и II.
44. „ Историја српскога народа. Београд, 1908
45. П. Средкович. Историја српскога народа. Часть I и II.
46. „ Преглед историјских извора. Споменик XXXVI.
47. „ Историјски извори за Краљевич Марко. Споменик XXXII.
48. Вук Ст. Караджич Скуплени историјиски и граматички списи.
49. В. Карич Србија. Београд, 1877 г.
50. Максим Радкович. Извештај написао 1733 г. Београд, 1804 г.
51. Б. Нушич. Косово. Нови Сад, ч. I и II 1902 г.
52. „ С. Косова на Сиње Море. Београд, 1902 г
53. Белич. Дијалекти источне и јужне србије.
54. „ Србија и југославијанско питање. Ниш, 1915 г.
55. Хаджи Васиљевич. Ка историји града Врања Годишница Чуп. задужб.
56. „ „ Кумановска област.
57. Ковачевич и Јованович. Историја српскога народа.
58. Л. Ковачевич. Вук Бранкович. Годишн. чуп. задуж., кн. 10
59. И. Руварад. Нешто о Босніи. „ „ „ „ 2.
60. Мијушкович. Геогр. и истор. слике. „ „ „ „ —
61. Стојанович. Стари српски натписи. I—II.
62. Миличевич. Књежевина Србија.
63. „ Краљевина Србија.
64. Ранке. Историја Срб, превео Новакович.
65. ⁂ Устанак Срба. Нови Сад, 1866 г.
66. Павлович. Изписи из француских архива. Споменик кн. II.

7. Арсениjевич—Баталака. Историjа српског устанка, к. I и II.
8. Агатонович и Спасич. Српски устанци против турака, 1895 г. I и II.
9. Гjуркович. Албаниjа.
0. Jelavic. Pazvanoglu. Гласник земел. музеа у Босни, кн. XVII. XXVII.
1. П. О. (Света Симич). Стара Србиjа и Арбанаси.
2. Jастребов. Податци за историjу српске цркве. Београд. 1879 г.
3. Проф. Цвиjич. О националном раду. Книжевн. Гласник, кн. XVIII.
4. „ „ Антропографски проблеми Балкан. полуостр. Насељ. српски земља, кн. I.
5. J. Ердельанович. Доне Драгачево. Нас. срп. зем., кн. 1.
6. П. Мркоnич. Средње Ооличље и Поцарје. Нас. срп. зем. кн. I.
7. Св. Томич. Дробнијак. Нас. срп. зем. кн. I.
8. Р. Николич. Вранска Пчиња „ „ „ „ II.
9. Л. Jованович. Млава. „ „ „ „ II.
0. Т. Бушетич. Левач. „ „ „ „ II.
1. Р. Николич. Окол. Београ. „ „ „ „ II.
2. „ Пол. и клисура. „ „ „ „ II.
3. С. Миjатович. Темнич. „ „ „ „ III.
4. Р. Илич. Ибар. „ „ „ „ III.
5. Ракич. Качер. „ „ „ „ II.
6. Л. Павлович. Колуб. и Подг. „ „ „ „ IV.
7. Т. Радивоевич. Лепеница. „ „ „ „ VII.
8. *** Заглавак. „ „ „ „ IX.
9. Ст. Новакович. Село. Гласн. срп. краљ. акад. кн. XXIV.
0. „ Путничке белешке о Балкан. полуостр. Годишн. чупич. задужб., кн. XVII.
1. „ Град Вишесав и Видинска област. Годишн. кн. V.
2. „ — Земљище родне Немањине. Годишн. кн. I.
3. „ Неколика тежа питањa српске историје. Годишн. кн. XXXI.
4. „ Први основи славян. книжевности.
5. „ Устанак на Дахие.
6. „ Стара српска воjска.
7. „ Законик Душана.

98. Jелена Вукичевич. Писма jеднога руса о Србиjи, 1808. Из „Звезда". Београд, 1901 г.
99. Др. Т. Георгиjевич. Кроз наше румуне. Београд, 1906 г.
100. „ Обичаи народа српскога. Изд. на српс. акад., кн. III
101. Jованович. Црна Река. Гласн. срп. учен. друш кн. 54.
102. „ Из тимочке краjине, Гласн. кн. 70.
103. — Отачбина, год. I.
104. — Jутро, год. I.
105. Костич. Напомење о Србиjи 1804—1806 г. — Део 1914 г. Септември.
106. Цвиич. Рецензия на живот Срба сељака, отъ Миличевича. Прегл. геогр. литер., св. II.
107. Радивоевич. Рецензия на Мисиркова: Знанието на моравското нарѣчие. Прегл. географ. литер. кн. IV.
108. — За Горни Лабъ. Прег. геогр. литер. кн. IV.
109. — Документи за Добринящъ. Споменикъ, кн. XXXVII.
110. — Спомени отъ графъ Де Боа ле Конт, 1834 г. Спомеоик XXIV.
111. — Бел. о Србjи Адолфо Карамана 1829.
112. J Томич. Нови-Град—Кладово—Фетислам. Гласник. кн. LXX.

VI. На български езикъ:

113. Дриновъ Имали ли сѫ сърбитѣ нѣкои колонии и нѣкоя трайна власть въ Македония? (Трудоветѣ на Дринова, София, 1909).
114. Кацаровъ и Дечевъ. Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София. 1915 год.
115. Кацаровъ. Битътъ на старитѣ траки. Сборн. на Акад. кн. I.
116. В. Златарски. История на Българ. Народъ. Годиш. на Соф. Универс. 1915 г.
117. В. Златарски. Извѣстия на Метафраста и Логофета. Мин. Сб.
118. Ганчо Цѣновъ. Произходътъ на Българитѣ. София. 1910 год.

119. С. С. Бобчевъ.	Старо-български правни паметници. София, 1913 год.
120. Г. Баласчевъ.	„Минало“, бълг.-макед. науч. списан., кн, 1 9.
121. „	Климентъ Охридски, епископъ славенски. София, 1898.
122. Тодоръ Икономовъ.	Писма за Сърбия. Русе, 1883 г.
123. Хр. Стамболски.	Старата българска история по Lebeau. 1914 год.
124. А. Ишırковъ.	Западнитѣ краища на българ. земи 1915 год.
125. „	Приносъ къмъ етнограф. на македон. славяни.
126. К. Мисирковъ.	Бѣлѣжки по южно-славян. филология и история. Българска Сбирка, 1910 г.
127. „	Значението на моравското нарѣчие. Бълг. Прѣгл. 1898 г., кн. I.
128. Дримколовъ.	Сръбскитѣ претенции. Бълг. Прѣгл. 1894 г., кн. V.
129. Ив Шиштановъ.	Стари пѫтувания прѣзъ България. МСб. кн. 4 и 6.
130. К. Иречекъ.	Стари пѫтешествия по Балкан. Полуостр. Период. спис. кн. III.
131. „	Българ. царь Срацимиръ. Период. спис. кн. I.
132. „	Нѣколко бѣлѣжки за печенезитѣ и куманитѣ. Пер. спис. XXБII—XXXIII.
133. Р. Славейковъ.	Едно старо пѫтуване прѣзъ България. Период. спис. кн. LX.
134. А. Тодоровъ-Баланъ.	Стари българ. языкъ и новобългарскитѣ нарѣчия. Период. спис. кн. XIV.
135. „	Западнитѣ български говори. Период. спис. кн. XIX—XX.
136. Милетичъ и Агура.	Дакоромѫнитѣ. Мин. Сбор. кн. IX.
137. Милетичъ.	Др. Францъ Миклошичъ. Мин. Сбор. кн. V.
138. Ст. Романски.	Австрийски документи по нишкото възстание на 1841 год. Мин. Сбор. кн. XXVI.
139. В. Кѫнчевъ.	Македония.

140. Г. Занетовъ.	Българ. насел. въ срѣдн. вѣкове. 1002.
141. „	Българскитѣ колонии въ Русия. Пер. спис. кн. XXXVII—XXXVIII.
142. „	Първитѣ влашки господари. Пер. сп. кн. LXI.
143. „	Българи на Морава.
144. „	Западнитѣ прѣдѣли на Българ. народность.
145. Д. Мишевъ.	България въ миналото.
146. С. Чилингировъ.	Поморавия по сръбски свидѣтелства.
147. Г. Пановъ.	Психология на Българския народъ.

I. Балкански полуостровъ до образуването на българската и сръбската държави*)

Тракийци и илирийци. По мнѣнието на Томашекъ, тракийскиятъ народъ се е състоялъ отъ двѣ главни групи, които разноврѣменно сѫ се заселили на Балканския полуостровъ. Първата група — *фригийско-мизийска* — е слѣзла отъ Карпатитѣ и се е настанила на югъ отъ Дунава въ едно доисторическо врѣме. *Фригитѣ* или *бригитѣ* заели областьта на югъ отъ Балкана до Егейско море и цѣла Македония, а *мизитѣ* се спрѣли между Балкана и Дунава. Това положение е траяло докѫдѣ 800-та година прѣди Христа, когато голѣма часть отъ фригитѣ и мизитѣ минали въ Мала-Азия и на тѣхнитѣ мѣста слѣзли собственитѣ *траки*, пакъ отъ Карпатитѣ.

Като остатъци отъ фригийскитѣ племена въ по-прѣди заетитѣ отъ тѣхъ мѣста, въ Тракия и Македония, се споменуватъ прѣди Хр. нѣколко племена. Така напр. *бригитѣ* се споменуватъ на западъ отъ Вардаръ, въ южна и срѣдна Македония, — въ Битолската котловина и въ срѣдна Албания, около Драчъ. Въ южна Македония и въ сѣверни Епиръ намираме *линкести*, *елимиоти*, *долопи* и др. Между устието на Вардаръ и Марица сѫществуватъ племената *мигдони*, *едони*, *одоманти* и др. Отъ мизийскитѣ племена, останали на сѣверъ отъ Балкана, въ тази епоха се споменуватъ *кробизи*, *тимахи*, *трибали*, *мизи* и др.

Новитѣ или собственитѣ *траки* най-напрѣдъ заематъ областьта на югъ отъ Балкана, тъй наречената слѣдъ това *Тракия*.

---

*) Въ тази глава, донѣкѫдѣ и въ слѣдующитѣ, сѫ използувани слѣднитѣ съчинения: Tomaschek Die Alten Thraker I, II и III части; Дриновъ, Засѣленіе Балкан. Полуостр. славянами; Иречекъ, Историја Срба и Исторія Болгаръ; Шафарикъ, Славянскія древности т. I, II и III; Станоевичъ, Византија и Срби. I и II кн.; Соколовъ. Изъ исторіи Болгаръ; Кацаровъ и Дечевъ. Старитѣ траки; Ганчо Цѣновъ. Произхождението на българитѣ; Герцбергеръ. Исторія Византіи; Баласчевъ, Минало, деветь книги; Склабановичъ, Визант. Государство и церковъ и др.

Отъ тѣхъ по-виднитѣ племена сѫ били: войнственото племе *беситѣ* между Родопитѣ и Балкана. По-наюгъ били разположени *одриситѣ* — въ Одринско и между устията на Марица и Места. По-нагорѣ отъ горна Струма, на сѣверъ и изтокъ, сѫ били тракийскитѣ племена *агриани, синти, меди* и др. Въ Кюстендилско се споменуватъ *сапаитѣ*, въ Софийско — *сардитѣ*, съ главенъ градъ *Сардика* (София). *Пеонитѣ* и *дарданитѣ* съставляватъ особена тракийска група, която нѣкои автори причисляватъ къмъ илирийцитѣ [1]). Първитѣ заемали областьта по горното течение на Струма и Вардаръ, сѫщо и по горното течение на Българска Морава, въ Косово поле и Метохия. Послѣдното тракийско племе дошло на Балканитѣ сѫ *гетитѣ* между Дунава, Балкана, р. Янтра и Черно море. Тѣ често минавали и на сѣверъ отъ Дунава — въ източна Дакия, и, споредъ нѣкои автори, се родѣяли съ *дакитѣ* отъ западна Дакия.

Илирийскитѣ племена сѫ заемали сѣверо-западната часть на Балканския полуостровъ и се дѣлели на повече племена. По брѣговетѣ на Сава сѫ живѣяли *бреуцитѣ*, а въ сѣверо-западна Босна — *яподитѣ*. *Либурнитѣ* сѫ били по-назападъ по Адриатическото крайбрѣжие. *Ардитѣ* — по-наюгъ отъ първитѣ. *Диорзитѣ* по р. Неретва, а *доклеитѣ* въ южна сегашна Черна-Гора до р. Дримъ. *Лабиатитѣ* край шкодренското езеро и *ауториатитѣ* по р Тара, притокъ на Дрина. Отъ тѣхъ е останало името на р. Тара и на височината Таръ въ Ужичкия окрѫгъ.

Отъ изложеното се вижда, че границата между траки и илири е била на западъ отъ р. Колубара и р. Ибъръ; на сѣверъ отъ Косово поле и Метохия и на сѣверъ отъ съединения Дримъ. Тази граница между изтокъ и западъ остава за дълго врѣме и въ послѣдующитѣ столѣтия.

Изброенитѣ по-горѣ тракийски племена се дѣлятъ на много други по-малки и много пѫти не е ясно въ какви отношения се намиратъ едни къмъ други. Тракийскитѣ племена никогажъ

не сѫ съзнали своето народно единство и никога не се е появило у тѣхъ желание за народно обединение. Намѣсто това, разнитѣ племена разноврѣмено и за кратко врѣме се издигатъ между останалитѣ, правятъ голѣми завоювания и сетнѣ пакъ подпадатъ подъ чужда власть. Така, еднажъ се усилватъ пеонцитѣ, завладѣватъ голѣма часть отъ Македония, а на сѣверъ достигатъ до Дунава; другъ пѫть южнитѣ македонски племена образуватъ голѣмо македонско царство. По едно врѣме одриситѣ завладѣватъ почти цѣлия Балкански полуостровъ. Гетитѣ сѫщо не оставатъ надирѣ; тѣхното царство е обхващало източната часть на полуострова и минавало на сѣверъ отъ Дунава.

Независимо отъ това, по-голѣмата часть отъ тракийскитѣ племена по едно врѣме подпадатъ, за малко врѣме, подъ властьта на перситѣ. По-дълго владѣятъ надъ тѣхъ келтитѣ, сетнѣ нѣкои скитски племена, докато най-послѣ подпадатъ всички подъ римска власть.

Келтитѣ или галитѣ. Около 300 год. прѣди Христа на Балканския полуостровъ нахлуватъ келтскитѣ или галскитѣ племена и оставатъ тука повече отъ двѣста години. Тѣ основаватъ повече отдѣлни държави. На югъ отъ Балкана, въ Казанлъжко и Старо-Загорско, основали една силна държава съ главенъ градъ Тиле, отъ който е останало названието на Туловското поле. Отъ тукъ тѣ си простреѣли властьта до Дунава, Черно и Егейско морета. По Морава и Дрина се разположили келтитѣ *скордиски*, които подчинили ауториатитиѣ, трибалитѣ и дарданитѣ. Тѣхното царство е достигало до Шаръ планина и до р. Драва. Тѣ се дѣляли на велики скордиски, на западъ отъ Морава, и малки скордиски — на изтокъ. На сѣверъ, по срѣдния Дунавъ, и въ западна Дакия, имало други келтски племена, като напр. *агатирситѣ*, които живѣли по р. Тиса. По Страбона, въ Илирия, Панония и западна Дакия сѫ живѣли келтски племена. Самитѣ *даки* нѣкои считатъ за келтско племе, родствено съ агатирситѣ. Тѣ сѫ образували едно силно царство между Тиса и Днестъръ, като се простреѣли и на югъ отъ Дунава. Келтитѣ сѫ оставили на Балканския полуостровъ много културни слѣди, напр. въ названията на градоветѣ: Сингидунъ (Singidunum) — Бѣлградъ. Капедунъ — Ужица, Naessus — Нишъ, Remesiana — Бѣла-Паланка, Tylos въ Туловското поле,

---

[1]) По Страбона, излиза, че тѣ сѫ траки; Плиний казва, че дарданитѣ сѫ въ Мизия, слѣдователно мизи и тракийци (Кацаровъ — Дечевъ, стр. . . . 134); Дионъ Касий казва, че дарданитѣ сѫ мизи; по Стефанъ Византийски градоветѣ на дарданитѣ Нишъ, Скопие сѫ въ Тракия (Дриновъ, Съчинения т. I, стр. 156); Соколовъ казва, че дарданитѣ сѫ тракийци (Изъ древней истор. Болгаръ, стр. 2); Ковачевичъ и Ивановичъ казватъ, че р. Ибъръ е била граница между траки и илири (Истор. срп. нар., стр. 4).

Казанлъшко, и др. По Страбона, келтитѣ сѫ живѣли размѣсени съ илирийски и тракийски племена.

германци и не скити

Скититѣ. Около 175 год. пр. Хр., се явяватъ отначало въ Дакия, сетнѣ на югъ отъ Дунава въ Мизия и Тракия скитскитѣ племена *бастарни и маркомани.* Впрочемъ за скити на Балканския полуостровъ край Черно море говори още Херодотъ. Бастарнитѣ и маркоманитѣ се биятъ съ келтитѣ, но по-сетнѣ, като почватъ да нападатъ римлянитѣ, тѣ се съюзяватъ съ другитѣ мѣстни племена да издържатъ римския напоръ. Сѫщеврѣменно отъ севернитѣ брѣгове на Черно море идатъ *скититѣ и сарматитѣ*. Скититѣ въобще, по всѣка вѣроятность сѫ били турански племена, при всичко че има учени, които считатъ бастарнитѣ, и маркоманитѣ за германци, а скититѣ и сарматитѣ за иранци — родствени съ персийцитѣ.

[illegible] значи иранци

Римлянитѣ. Около 150 г. пр. Хр. почватъ да завладѣватъ Балканския полуострвъ римлянитѣ. Слѣдъ като завоювали, въ дълги кръвопролитни войни, областьта до Дунава, тѣ минали и на сѣверъ въ Дакия, и Панония, които сѫщо покорили. Навсѣкждѣ тѣ сѫ водили борба, освѣнъ съ старитѣ тракийски и илирийски племена, още и съ новодошлитѣ келтски и скитски. Римлянитѣ се установяватъ твърдо въ завладенитѣ земи и систематично унищожаватъ и обезличаватъ народитѣ, които искатъ да сѫществуватъ самостоятелно. Тѣ поселяватъ тукъ римски колонисти, особено на сѣверъ отъ Дунава, образуватъ мѣстна римска войска, римска администрация съ римски градове и въобще въдворяватъ цѣла римска култура. Въ врѣмето на Плиния градоветѣ Пловдивъ, Дебелтъ, Флавиополъ, Апръ и др. били населени съ римляни: Прискъ казва, че въ частнитѣ работи между разнитѣ народности на Балканския полуостровъ латинскиятъ езикъ е билъ въ всеобщо употрѣбление, Надгробнитѣ и други надписи сѫ били на латински езикъ. И все пакъ всичко това не означава пълно романизиране на полуострова. Романизирани сѫ били горнитѣ слоеве, а не масата на народа.

Римлянитѣ образували тукъ нѣколко провинции. На първо врѣме отъ илирийскитѣ земи била образувана провинция *Илирия,* въ която влѣзла Панония съ двата брѣга на Сава и съ главенъ градъ Солона, на Адриатическо море. Споредъ Иречека тя се е простирала до р. Матъ въ Албания, а на изтокъ до гр. Чачакъ, на Сръбска Морава, а може би и до Рудникъ. По-кѫсно Панония била отдѣлена въ особена провинция. Изглежда, че и сега сѫ били запазени старитѣ граници между Илирия и Тракия. По-наизтокъ всичкитѣ земи на стара Тракия влѣзли въ провинцията *Мизия,* а именно земитѣ на дарданитѣ, скордискитѣ, трибалитѣ и всички по-източни; въ нея сѫ влѣзли областитѣ: Морава, Косово поле, Метохия и сѣверна Македония. По-кѫсно, при императоръ Константина, диоцезията Мизия е обхващала провинциитѣ; *Горна Мизия,* по двѣтѣ страни на Велика Морава, съ гр. Singidunum (Бѣлградъ); *Брѣгова Дакия* отъ Тимошко до р. Видъ; *Срѣдна Дакия,* съ градоветѣ София, Кюстендилъ и Нишъ; *Дардания,* съ главенъ градъ Скопие; *Превалитания,* въ сѣверна Албания, съ главенъ градъ Шкодра. Границитѣ между Илирия и Тракия пакъ се запазватъ.

На сѣверъ отъ Дунава римлянитѣ сѫ имали провинциитѣ Дакия и Панония, но вслѣдствие нападенията на варваритѣ отъ сѣверъ, тѣ сѫ ги напуснали и се отеглили на югъ. Севернитѣ провинции били изгубени за римската империя и сѣтне за Византия — за винаги.

На 395 г. римската империя се раздѣля на западна и източна. При това раздѣление цѣла Мизия — горна и долна, съ Тракия и Македония оставатъ въ източната римска империя, а Илирия минава къмъ западната. Пограничната черта между двѣтѣ империи остава старата граница между Илирия и Тракия, а именно р. Ибъръ и албанскитѣ планини на сѣверъ отъ Шкодренското езеро. По-кѫсно Илирия е била повърната на източната империя.

Готитѣ и други германски племена. Въ началото на III вѣкъ почватъ нападенията на германскитѣ народи. Първомъ идватъ *готитѣ,* които се дѣлятъ на повече племена, отъ които по-извѣстни сѫ остготитѣ и вестготитѣ. Най-напрѣдъ тѣ се настанили въ Дакия, отъ което страната почнала да се вика *Готия.* Слѣдъ тѣхъ дохаждатъ *гепидитѣ,* които се настаняватъ въ Панония, сетнѣ росколани, лонгобарди, вандали и др.

На 251 год. готитѣ почватъ да нападатъ на югъ отъ Дунава и заематъ градъ Novae (Свищовъ) и Nicopol на Янтра, сѫщо и цѣла долна Мизия. Слѣдъ това (267—269) тѣ се разпиряватъ до Нишъ, Солунъ и Елада. Веднажъ като минали Балканитѣ, достигнали до Цариградъ прѣминали и отвъдъ Босфора въ Мала-Азия. На връщане тѣ опустошили Анхиало и цѣлия Черноморски брѣгъ. Именно въ това врѣме императоръ Аврелиянъ напусналъ окончателно Дакия и се отеглилъ на дѣсния брѣгъ на Дунава. Но скоро слѣдъ това се появяватъ хунитѣ отъ Азия по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море и почватъ да притѣсняватъ готитѣ отъ сѣверъ. Когато хунитѣ заели Дакия и Панония, една часть отъ готитѣ — именно остготитѣ и гепидитѣ останали подъ тѣхна власть. Другата по-голѣма часть — вестготитѣ — прѣминали Дунава въ източната римска империя и си прѣдложили услугитѣ на императора да му защищаватъ царството. Послѣдниятъ ги приелъ благосклонно и имъ отстѫпилъ часть отъ Тракия, въ надежда, че ще има добра военна сила, но се излъгълъ. Скоро вестготитѣ се наложили като господари и въ Цариградъ и въ цѣлата империя.

Слѣдъ разнебитването на хунската власть, вестготитѣ заминали за Италия, Народитѣ подвластни на хунската държава се повдигнали противъ господаритѣ си и образували свои по-малки държавици. Такива сѫ били, между другитѣ, и германскитѣ народи остготи, гепиди, херули, вандали, лонгобарди въ Панония, Дакия, Горна-Мизия и Далмация. Нѣкои отъ тѣхъ били подържани отъ източната римска империя за да се биятъ съ хунитѣ и съ *българитѣ*. Остготитѣ съ началника си Теодориха добрѣ били гледани отъ римлянитѣ въ Горна-Мизия и се разширили въ Дардания и Софийско. Но скоро и тѣ заминали за Италия.

Хунитѣ, българитѣ и аваритѣ. Дохождането на турко-татарскитѣ племена на Балканския полуостровъ нѣкои отнасятъ къмъ най-отдалечнитѣ врѣмена. Тѣ считатъ за туранци ония скити, които Херодотъ спомѣнува въ източнитѣ прѣдѣли на Балканския полуостровъ, край Черно море, а сѫщо и скититѣ и сарматитѣ отъ южна Русия. И дѣйствително Херодотъ разправя, че скититѣ си бръснели главитѣ подобно на по-сетнѣшнитѣ българи. Погребалнитѣ обичаи у еднитѣ и другитѣ сѫ били сѫщитѣ. Българската клетва е сѫщо като скитската. Споредъ Прокопия, *кимерийцитѣ и масагетитѣ*, които сѫ живѣли прѣди скититѣ въ южна Русия, сѫ били хуни; отъ тѣхъ си теглили началото кутургуритѣ и утургуритѣ, т. е. българитѣ*).

Хунитѣ се появяватъ на сѣверъ отъ Черно море отъ Азия, и постепенно завладѣватъ цѣла Панония и Дакия, гдѣто образуватъ една силна държава. Върха на своята сила тѣ достигатъ при царуването на тѣхния вождъ Атила (434—450 г.), когато се разширяватъ още повече на всички страни. Отначало източната римска империя имъ плаща данъкъ, но по-кѫсно Атила заема градоветѣ по Дунава: Сингидунъ, Виминаций (на устието на Морава) и Ратария (на устието на р. Тимокъ); слѣдъ това той обсажда Нишъ и плячкосва околноститѣ на Балкана, докато римлянитѣ били принудени да сключатъ миръ на 443 год. Четири години слѣдъ това хунитѣ заематъ долна Мизия и достигатъ до Вардара и Тесалия. Нишъ и София сѫщо били заети отъ тѣхъ. Сега Атила искалъ да му се отстѫпи дѣсния брѣгъ на Дунава, отъ Бѣлградъ до Свищовъ, и търговскитѣ стоки занапрѣдъ да се размѣнятъ не въ Бѣлградъ, а въ Нишъ, на което императорътъ се съгласилъ. Слѣдъ смъртьта на Атила и разпадането на хунската държава, Хернакъ, най-малкиятъ синъ на Атила, заелъ малка Скития (Добруджа) и долна Мизия. Другитѣ му двама братя, Емнецуръ и Вилциндуръ, заели Dacia Ripensis по р. р. Utus (Видъ), Hiscus (Искъръ) и Almus (Ломъ). Часть отъ хунитѣ се поселили въ Илирия, а споредъ историка Калиникъ, една часть отъ тѣхъ достигнала до Цариградъ.

Собствено отъ хунитѣ трѣбва да се почне българската история, тъй като първитѣ български племена, които се споменуватъ въ Европа — кутригури и утригури — съставлявали по-рано часть отъ хунския народъ. За пръвъ пѫть *българитѣ*, подъ собственото си име, се споменуватъ на 482 год., когато императоръ Зенонъ ги повикалъ противъ отсгодитѣ. На 499 год. българитѣ опустошили Тракия и разбили римския пълководецъ Аристъ. Сѫщото се е повторило на 502 год. На 514—515 г. г. българитѣ отъ малка Скития (Добруджа) зематъ участие въ възстанието на римския пълководецъ Виталиянъ, който се провъзгласилъ за императоръ. Въ сѫщитѣ години скититѣ или българитѣ опустошаватъ Македония, Тесалия, Епиръ и Елада. Единъ варварски — хунски войвода, Мундо, на византийска служба въ Илирия, помагалъ на империята „съ своитѣ българи“ между 505 и 530 год. противъ чуждитѣ нападения. На 528 год. хуно-българскиятъ владѣтель Гродъ се явилъ въ Цариградъ и приелъ християнството. На 538 год. двама хуно-български владѣтели нападнали византийскитѣ военачалници въ Малка Скития и Мизия и ги разбили. Тѣ нападатъ византийцитѣ и въ слѣдующитѣ 539 и 540 г. г. Цѣлата

---

*) Шафарикъ, Славянскія Древности т. I, кн. 2, стр. 23; Tomaschek, т. I, стр. 9?; Г. Цѣновъ, Произхожд. на Българ., стр. 39.

страна, отъ Адриатическо море до Цариградъ, е била опустошена. Българитѣ винаги земали плѣнници и ги откарвали на сѣверъ отъ Дунава. Кутригури — хуно-българи нападатъ отъ Панония, до Бѣлградъ, прѣзъ Сава и Дунава, тѣ сѫ прѣкарвани съ лодки отъ мѣстнитѣ жители. На 558 год. голѣми хуно-кутригурски орди потеглили отъ сѣвернитѣ брѣгове на Черно море, прѣминали Дунава и прѣзъ Скития и Мизия нахлули въ Тракия. Тѣ стигнали до Цариградъ и отвлекли много плѣнници.

Аваритѣ се появяватъ на 558 год. на Кавказъ. На 568 г. тѣ вече сѫ въ Панония и искатъ отъ римския императоръ Сирмиумъ, между Сава и Драва, и данъка, който по-прѣди билъ плащанъ на хунитѣ. Аваритѣ основаватъ силно царство, което постепенно се простира въ цѣла Дакия и на сѣверъ отъ Черно море. Аваритѣ минали Дунава при Бѣлградъ, прѣкарвани съ лодки отъ мѣстнитѣ жители — славяни. Заедно съ тѣхъ минавали и кутригури и славяни да опустошаватъ римската империя. Границата между империята и аварското царство е била на Дунава, но аваритѣ постоянно заемали Бѣлградъ, Браничево и цѣлия дѣсенъ брѣгъ на Дунава до Черно море. Аварскитѣ нападения ставатъ по-застрашителни въ началото на VII вѣкъ; на 614–615 г. г. тѣ достигатъ до Тесалия и Епиръ, а на 622 и 626 г. г. заедно съ българи и славяни нападатъ Тракия и Цариградъ. Послѣдното нападение на Цариградъ изглежда да е било фатално за тѣхъ, защото слѣдъ това тѣхната сила почва да отпада. На 670 г. тѣ пакъ прѣдприематъ нападения въ двѣтѣ Дакии Дарания, Мизия, Родопитѣ и достигатъ до Цариградъ. Аварското царство продължава да сѫществува до края на VIII в. — 798 г., когато подъ напора на франкитѣ изчезва окончателно.

Българитѣ, като едноплѣменници на аваритѣ, съставлявали силенъ елементъ въ тѣхната държава и слѣдъ 626 г. поискали да се изберe изъ между тѣхъ аварски ханъ. Българитѣ въ това не сполучили и затова, подъ водителството на своя ханъ — Кубартъ, се отцѣпили отъ аварската държава и се отеглили на сѣвернитѣ брѣгове на Черно море, гдѣто образували своя силна държава. Заселват се в Македония!

Нападенията ни славянитѣ. За първъ пѫть славянитѣ, подъ собственото си име, се споменуватъ въ началото на VI в. За тѣхъ историцитѣ говорятъ, че сѫ живѣли на сѣверъ отъ Дунава, въ Дакия, и отъ тамъ прѣдприемали нападения на източната римска империя. Въ продължение на сто години тѣ минаватъ Дунава, грабятъ, *отвеждатъ плѣнници,* но *да се прѣселятъ* на югъ отъ Дунава, никѫдѣ не става дума. Понеже насъ по-специално ни интересува въпросътъ за дохаждането на славянитѣ, ще се спремъ по-подробно върху тия нападения.

Прокопий казва, че когато Юстиниянъ билъ въ походъ въ Персия, българи, славяни и анти нападали империята почти всѣка година (527 г.). На 530 г. българи и славяни нападатъ Добруджа, Тракия и Илирия, но сѫ надвити отъ римлянитѣ. За комендантъ на Дунава билъ назначенъ Хилвудъ, очевидно готъ, който не само успѣшно спиралъ славянитѣ на Дунава, но и самъ минавалъ въ Дакия, въ славянската земя. Въ едно такова минаване римската войска била надвита и самъ Хилвудъ билъ убитъ (533 г.). Славянитѣ отъ Дакия и антитѣ отъ южна Русия воюватъ помежду си; антитѣ освѣнъ това нападатъ Тракия и отвеждатъ много плѣнници. Една херулска (готска) войска, на римска служба, като идѣла отъ Бѣлградъ за Тракия, натъкнала се на едни славянски чети дошли изъ отвѫдъ Дунава, които носили много плячка и роби. Херулитѣ ги надвили и освободили робитѣ. На 547 г. славянски чети минали Дунава и стигнали до Епидамнъ (Драчъ), като грабили и земали роби. Петнадесеть хилядната римска войска, която е била тамъ, не е посмѣла да имъ излѣзе насрѣща. На 548 г., когато римскитѣ войски били въ Италия и Персия, около 3000 славяни минали Дунава и стигнали до Марица. Тамъ се раздѣлили и почнали да грабятъ, зели много градове, когато по-рано — по думитѣ на Прокопия — не смѣяли да слизатъ отъ планинитѣ. Тѣ сѫ убивали римлянитѣ безогледно, така щото цѣла Тракия и Илирия били покрити съ лешове. На връщане сѫ повели съ себе си много роби. На 550 г. римскиятъ полководецъ Германъ събралъ войска въ София за да тръгне за Италия. Въ това врѣме славянски чети минали Дунава и стигнали до Нишъ. По-малки чети отъ тѣхъ сѫ тръгнали по грабежи въ околностьта на града и нѣкои отъ тѣхъ сѫ били хванати отъ римлянитѣ. Когато ги питали защо сѫ дошли, тѣ отговаряли, че искали, да header заматъ Солунъ и други градове. Юстиниянъ далъ заповѣдь на Германа да не заминава, да остане въ София. Тогава славянитѣ отъ Нишъ, намѣсто да отидатъ къмъ Солунъ, тръгнали къмъ Далмация прѣзъ илирийскитѣ планини. Скоро пристигнали и други славяни; говорило се, че ги праща готския краль Тотила. Славянскитѣ чети се разполагали като у дома си, безъ страхъ отъ римска войска, и прѣзимували на римска територия. Около Одринъ се срѣщнали славяни и римска войска; първитѣ водили много роби и носили плячка; въ станалото сражение, римскитѣ войски били разбити. Славянитѣ плячкосали мѣстностьта между Пловдивъ и Одринъ, която дотогава не била ограбвана, и стигнали до Цариградъ. Обаче, ненадѣйно, тѣ били нападнати отъ римскитѣ войски и разбити, като изгубили и робитѣ. Другитѣ славянски чети безгрижно се върнали задъ Дунава, като отнесли съ себе си много плѣнъ. На 552 г. славяни нападнали Илирия, грабили и убивали. Тѣ сжщо се върнали задъ Дунава, като отнесли много плячка и роби. На Дунава при Бѣлградъ, славянитѣ плащали на гепидитѣ (вѣроятно пакъ славяни, поданици на гепидитѣ) по една златна монета на човѣкъ да ги прѣнасятъ съ лодкитѣ си прѣзъ Дунава. Иорданъ пише, че на 552 г. българи, анти и славяни постоянно нападали римската империя.

На 578 г., слѣдъ като аваритѣ се настанили на сѣверъ отъ Дунава, сто хиляди души славяни нападнали и плячкосали долна Мизия. Римлянитѣ въ това врѣме се намирали въ война съ Персия и за помощь противъ славянитѣ се обърнали къмъ аварския ханъ Баянъ. Послѣдниятъ изпратилъ 60,000 конници, които минали Дунава при Бѣлградъ и, по дѣсния брѣгъ на рѣката, стигнали до Скития (Добруджа). Тукъ тѣ минали на лѣвия брѣгъ и надвили славянитѣ, като имъ наложили и данъкъ. Обаче на 585 г. сами аваритѣ пращатъ славяни да плячкосватъ до Цариградъ. Римски пълководци нѣколко пжти минаватъ Дунава да накажатъ славянитѣ въ собствената имъ земя. На 592 г. свавянитѣ при Бѣлградъ строятъ мость на Дунава за аваритѣ. които съ голѣми сили се готвятъ да нападнатъ римската империя.

За пръвъ пжть Солунъ е нападнатъ отъ славяни на 586 г.; тогава собствено нападнали аваритѣ, на които славянитѣ били подчинени. Тѣ ограбили околноститѣ на града, като събрали всичката храна. *При обсадата, славянитѣ употрѣбили обсадни машини,* но пакъ не успѣли. Като се отеглили, тѣ отвели много роби, добитъкъ и плячка. Слѣдъ това нападение, въ Солунъ имало гладъ. На 602 г. аваритѣ заедно съ подчиненитѣ си славяни нападнали и разграбили Истрия (околноститѣ на Триестъ), а по-кжсно и Тракия. Около 601—610 г. било прѣдприето ново нападение на Солунъ. Тогава тамъ

се били скрили бѣжанци отъ Дунава, Дардания, отъ София и Нишъ. Отъ нападенията на варваритѣ били разорени и обезлюдени *Тесалия, Епиръ, Гърция, островитѣ на Егейското море и брѣговетѣ на Мала-Азия.* Новодошлитѣ славяни отъ централна Европа се оказали искусни мореплаватели. Прѣдъ Солунъ се явили петь славянски племена: драговити, сагудати, велигизити, ваюнити и берзити. По-кжсно тѣ се споменуватъ като заселени около Солунъ, въ Тесалия и Епиръ. Тѣ били дошли съ женитѣ и дѣцата си да зематъ Солунъ и да останатъ въ него. Двѣ години слѣдъ това, на помощь на славянитѣ дохождатъ аваритѣ, добрѣ въоржжени и съ обсадни машини. Аваритѣ и славянитѣ казвали на мѣстнитѣ жители: „сѣйте и жънете, ний ще ви земемъ само една часть отъ десятъка". И това нападение не сполучило, Солунъ не билъ взетъ. Отъ Илирия, двѣтѣ Даки, Дардания, Мизия, Превалитания и Родопитѣ били отведени много роби. Вѣроятно, тѣзи сж ромеитѣ, които слѣдъ 60 год. се връщатъ назадъ, прѣдвождани отъ българина Куберъ. На 622 г. се говори за плячкосване на Тракия отъ славяни. На 626 г. става едно ново голѣмо нападение на Цариградъ отъ авари, славяни и българи; славянитѣ зематъ участие и по море съ лодкитѣ си. Нападението излѣзло несполучливо, но цѣлия полуостровъ е билъ плячкосанъ отъ славяни и авари.

Отъ изложеното до тука не може да се вади заключение за прѣселение на голѣми славянски маси на Балканския полуостровъ. Само славянитѣ, които сж обсаждали Солунъ и които отсетнѣ намираме заселени въ южна Македония, слѣдва да се приематъ като прѣселени въ това врѣме отъ Дакия. За друго компактно заселване на Мизия, Тракия, Морава и Македония и дума не може да става.

NB

Славяни на Балканския полуостровъ. Отъ втората половина на VII в. старитѣ историци не говорятъ вече за славянски нападения отъ Панония и Дакия. Намѣсто това, почва да се говори за славяни тука, на полуострова. Сегашнитѣ изслѣдватели отъ това заключаватъ, че ония славяни, които сж нападали отъ сѣверъ, *въ това врѣме се прѣселили на югъ.* Ний не допущаме да е имало такова прѣселение нито въ това врѣме, нито по-сетнѣ. Споредъ насъ, славянитѣ на Балканския полуостровъ, т. е. славянобългаритѣ, сж били тука отъ много порано, съ рѣдки изключения, напримѣръ на ония славяни, прѣ-

?

селени въ южна Македония, за които говорихме по горѣ. Само името „славяни“ се е прѣдало на старитѣ римски поданици отъ Балкана отъ славянитѣ, които сж нападали отъ сѣверъ. На 642 г. славяни отъ илирийския брѣгъ (Далмация) нападатъ съ лодкитѣ си южна Италия. Тома отъ Сплетъ споменува за една императорска заповѣдь къмъ славянскитѣ князе отъ Илирия да не безпокоятъ Солунъ и Сплетъ. На 658 г. императоръ Констансъ прѣдприема походъ противъ „Славиния“ по р. Места и Струма и я покорява. На 664 г. 5,000 славяни отъ византийската войска въ Мала-Азия минаватъ на страната на Арабитѣ. На 688 г. царь Юстиниянъ II миналъ побѣдоносно прѣзъ „Славиния“ до Солунъ. На 685—696 г. той прѣселилъ 30,000 славяни въ Мала-Азия въ Витиния, като „свой избранъ народъ“, подъ прѣдводителството на славянския войвода *Нибулъ*. На 692 г. Нибулъ измѣнилъ на византийцитѣ, като миналъ на страната на арабитѣ. Тѣзи славяни били изселени отъ горна Струма. Порфирогенетъ казва за своето врѣме (950 г.) че на Струма живѣятъ *скити* (туранци), заселени отъ Юстинията *намѣсто македонцитѣ* (изселенитѣ славяни). Въ Витиния отбѣлѣзва сжщиятъ витинци, мизийци, фригийци, дардани, подъ които трѣбва да се разбиратъ и за селенитѣ тамъ славяни. На 670 г. българина Куберъ прѣселилъ отъ Панония въ Македония едно ромейско-българско племе. вѣроятно българско-славянско. Въ Македония тѣ намѣрили други славяни (Въ Битолско). Се по това врѣме ханъ Аспарухъ заема Добруджа и тамъ намира седемь славянски племена, които разселва по-на югъ и по-на западъ. На 717 и 718 г. на византийския царь Констансъ му помагатъ противъ арабитѣ българи и славяни. На 757 г. българи, въ съюзъ съ славяни. безуспешно се стараятъ да зематъ Солунъ. Слѣдъ това византийскиятъ императоръ ограбилъ и покорилъ Славиния и Македония. На 762 г. българскиятъ князъ Телецъ отворилъ война на Византия съ войска отъ българи и славяни; слѣдующата година 20,000 славяни се отметнали отъ него и прѣминали на страната на гърцитѣ. На 763 г. 208,000 славяни се изселватъ отъ България въ Мала-Азия. На 765 г. македонки и тесалийски славяни грабятъ гърцитѣ по Егейско море и императорътъ е билъ принуденъ да откупи отъ тѣхъ много плѣнени гърци. Въ врѣмето на Константинъ Копронимъ (741—775) епидемически болѣсти дали възможность на славянитѣ да завладѣятъ Елада и Пелопонесъ. Около 809 г. българскиятъ князъ Крумъ съ войска отъ българи, авари и „отъ всичкитѣ Славинии“ тръгналъ срѣщу гърцитѣ. Въ него врѣме „аботрититѣ“ бодричитѣ, отъ ококноститѣ на Бѣлградъ, кучанитѣ и тимочанитѣ се отмѣтнали отъ българитѣ и прѣминали на страната на франкитѣ. На 822 г. сжществуватъ въ Гърция славянскитѣ племена *милинги и езерци*. Споменува се славянското племе смоляни въ Родопитѣ. Въ IX в. се говори за едно княжиние славянсло въ южна Македония. На 905 г. Порфирогенетъ като говори за сърбитѣ, казва, че и тѣ сж славяни.

NB

Имало ли е прѣселение на славянитѣ? Ний не виждаме, да е имало „прѣселение на славянитѣ“ въ такъва смисъль, както се разбира обикновенно, т. е. всичсото свавянско население, което намираме на Балканския полуостровъ въ края на VII в., да се е прѣселило тука въ това столетие или малко порано отъ Дакия и Панония. Отъ изложеното по-горѣ виждаме, че петь славянски племена: драговити, сагудати, велигизити, вайонити и берзити заедно съ аваритѣ обсаждатъ Солунъ; сетнѣ сжщитѣ славяни намираме заселени въ южна Македония и сѣверна Тесалия и Епиръ. Споредъ едно извѣстие, рихнинитѣ и сагудатитѣ отначало били езичници и монаситѣ отъ Атонската планина ги покръстили.[1] Такива новодошли славяни може да сж били и часть отъ ония славяни на Струма, които византийцитѣ прѣселили въ Мала-Азия. Такива сж били навѣрно и славянскитѣ племена въ Гърция — милинги и езерци, които сж наводнили Елада, и още нѣкои други. Но болшинството на славянската маса на Балканския полуостровъ, славянитѣ отъ Мизия Тракия, Морава, Сѣверна Македония и Албания, трѣбва да приемемъ, че сж стари жители на полуострова. Прѣди всичко немислимо е толкова славяни да сж дошли и настанили тука и историцитѣ нищо да не споменуватъ за това. Такова едно прѣселение щеше да състави цѣлъ прѣвратъ въ сждбинитѣ на Балканския полуостровъ, събитие много по-важно отъ обсаждането на Солунъ, отъ сждбата на петьтѣ славянски племена споменати по-горѣ. Такова важно сжбитие не можеше да остане незабѣлѣзано. Порфирогенетъ на 950 г. пише като за извънредно събитие за дохаждането на българитѣ на 671 г.: „когато богупротивния народъ българитѣ мина Дунава . . . . вслѣдствие нападенията на скититѣ и самитѣ българи . . . . Прѣминаването на варваритѣ прѣзъ Дунава се отнася къмъ края на царуването на Константинъ Погонатъ, когато става извѣстно и тѣхното име. По-рано се наричаха оногундури„ . . .[1]) Нищо подобно за дохаждането на славянитѣ въ сѫщото врѣме не се споменува. Прѣселението на такива маси славянско население щеше да бѫде съпроводено съ изчезването на старото население, съ коренното измѣнение на обществения строй. Изчезва единъ народъ, една организация и се явява нѣщо съвършено ново, какъ да не се отбѣлѣжи такова събитие, да не се отрази въ всичкитѣ сфери на обществения животъ? Славянитѣ, казватъ Теофилъ и Порфирогенетъ, овладѣха цѣла Гърция, ославянила се цѣла Елада, въ VIII в., а нищо подобно не говорятъ за другитѣ части на Балканския полуостровъ. По-рано тукъ дохаждатъ келти, готи хуни, стоятъ нѣколко врѣме и си отиватъ. За тѣхъ историцитѣ пишатъ подробно. Сега славянитѣ произвеждатъ много по-голѣмъ прѣвратъ и за това историцитѣ не знаятъ нищо. Въ врѣмето, когато ужъ славянитѣ се засѣлили тука, общественията животъ на византийската империя си тече нормално, по нормално отколкото при дохаждането на готитѣ и хунитѣ, Въ това врѣме тукъ има гражданско, духовно финансово управление; военната организация е по-добра, отколкото въ друго врѣме; при Ираклия, казва Станоевичъ, — (610–641) — византийската войска е достигнала въ всѣко отношение на такава висота, на каквато никога по-рано не е стояла[2]). Въ VIII в. се издаватъ въ Цариградъ редъ закони: Ecloga, Nomos georgikos и Prohiron, които засѣгатъ цѣлото устройство на държавата, но въ тѣхъ не се говори за измѣнение на обществения строй[3]). Прокарватъ се нови норми, зама се въ внимание повече мѣстния животъ, но всичко се прѣдтавлява като да е открай врѣме все тъй. Голѣмата славянска маса на полуострова се прѣдставлява като да е настанена отъ незапомнено врѣме. Славянитѣ, които нападатъ Солунъ и Цариградъ пъ море, сѫщо и островитѣ и брѣговетѣ на Егейско море, сѫ искусни мореплаватели, слѣдователно не сѫ нови жители, дошли отъ срѣдна Европа, а стари въ крайбрѣжието; тѣ само се присъединили къмъ нападенията на новитѣ славяни. На Балканския полуостровъ въ VII в. се забѣлѣзватъ двѣ славянски наслоения: славяни войнствени, дошли отъ сѣверъ въ

---

[1] Соколовъ, Изъ исторіи Болгаръ, стр. 20.

---

[1]) Ласкинъ, Сочиненія Багрянороднаго. стр. 47.

[2]) Стоноевичъ, Византіія и Срби, т. II. стр. 144.

[3]) Павловъ, Книги Закониія, издн. импер. акао, наукъ, кн. 38. стр. 44

това врѣме, и славяни мирни, стари жители. Това е забѣлѣзалъ още Дриновъ[1]). Тѣзи двѣ наслоения най-ясно прогледжатъ въ хрисовула на византийския императоръ Андроникъ Старши отъ 1319 г, Въ него се потвърдяватъ правата на Янинската свободна славянска общана, състояща се отъ гр. Янина и отъ свободнитѣ села: Ботивища, Железовица, Псеода, Тандарица, Ардпловици, Гложане, Гардики, Мавища, Тръстеникъ, Телсовище, Новосели и Ардомище. На тази голѣма славянска община били подчинени други славянски села, очевидно съ зависими селяни. Подчиненитѣ села сѫ били тия: Шипка, Радовити, Дряново, Фристана, Липцина, Копанци, Строми, Доявойса, Копани. Крѣхово, Ливади, и Скупица[2]). Друго доказателство за двойствеността на славянското население въ южна Македония е фактътъ, че нарѣчието на южна Македония е друго отъ онова въ сѣверната чисть на тази область. Първото има много признаци на онова славяно-българско нарѣчие, на което сѫ писали св. св. Кирилъ и Методи славянскитѣ книги; на онова славяно-българско нарѣчие, отъ Дакия и Панония, което и оставило много слѣди въ ромѫнския и маджарския езици и въ номенклатурата на землищата на ромѫни и маджари[3]). Южно-македонското нарѣчие е езикътъ но ония славяни, които въ VII в сѫ се прѣселили въ южна-Македония, Тесалия, Епиръ и Гърция. При дохаждането на тия славяни, тукъ имало два слоя славянско население, както е било и около Янина. Отсетнѣ двата слоя се слѣли и новодошлитѣ славяни сѫ изгубили много свойства отъ стария си езикъ. Сѣверно-македонското нарѣчие е друго-то има много общо съ сѣверо-западнитѣ български нарѣчия отъ Морава и софийско; то е по-архаично, въ извѣстна смисьль, има много особености и форми, само на западнитѣ български нарѣчия свойствени. Старитѣ български нарѣчия отъ Балканския полуостровъ, отъ Дакия и Панония още въ VII в. сѫ били вече доста диференцирани, макаръ и да сѫ запазили единството си и сѫ образували единъ езикъ. По-южнитѣ нарѣчия били по-напрѣднали въ изгубването на старитѣ форми, повече били се сближили съ околнитѣ гръцки, албански, келто-романски езици. По-сѣвернитѣ имали повече общи черти съ руския и полския езици.

---

[1]) Дриновъ, Заселен Балкан. Полуостр. славян., стр. 293.

[2]) Т. Успѣнскій, Въ исторіи земл. Византіи. Мурн. Мин. Нар. Просв. Кн. 225. 1883 г., стр. 347–351: сѫщо моето съч. Българ. насел. срѣдн. вѣков; стр. 124, 125.

[3]) Asbot. Die Anfenge der ungav. slav. etnish BerJhrung Arhiv slav Phil. XXII

В,

Ний видѣхме, че рихнини и сагудати като новодошли славяни, приематъ християнството сравнително много по-късно, въ края на VII в. и въ VIII в. Въ това врѣме и по-късно, дори въ врѣмето на св. св. Кирилъ и Методии и на св. Климента, се проповѣдва християнството на славянитѣ въ южна Македония 1). Тогава се възприема християнството и отъ българитѣ на Аспаруха и отъ сърбитѣ въ Илирия. Другитѣ славяни обаче на полуострова били християни много по-отрано. Въ IX вѣкъ тѣ сѫ били вече стари християни, съ византийска черковна организация и никѫдѣ не се говори да е проповѣдвано у тѣхъ християнството въ това врѣме. На 809 г. прѣдъ вселенския съборъ въ Цариградъ се е повдигналъ споръ, подъ чия черковна власть да бѫдатъ поставени българитѣ, подъ римска или византийска? Попитани сѫ били българскитѣ посланици, каква черковна иерархия се намѣрили въ страната, когато сѫ дошли? Тѣ отговорили, че *когато завоювали тази страна,* намѣрили грѫцки попове, грѫцка черковна иерархия 2). Значи славянитѣ въ българската държава въ IX в. отдавна вече били християни, тъй като българитѣ на Аспаруха, когато сѫ дошли въ VII в., тѣхъ намѣрили тука като християни съ черковна организация, а не нѣкакви древни траки. Въ разказа на Теофилакта за Тивериополскитѣ мѫченици, се разправя, че на Балканитѣ всички били християни още прѣди дохождането на аваритѣ и българитѣ. Споредъ монаха Храбъръ, българитѣ (славяни) по-рано били езичници; съ приемането на християнството, тѣ *приели грѫцкото и латинското писмо, Така било много години,* докато св. св. Кирилъ и Методий не имъ създали писмена 3). Християнството у славянитѣ тука трѣбва да датира отпрѣди врѣмето, когато се отбѣлѣзва на Балканитѣ черковна организация, слѣдователно отпрѣди IV вѣкъ сл. Хр.

Едно друго съображение за старинството на славянитѣ тука е обстоятелството, че у тия славяни сѫ се запазили живи спомени за римското владѣние отъ епохата на римското завоювание. Така, възпоминанията за царь Траяна 4) сѫ изобилни. Коледнитѣ праздници не сѫ друго нищо, освѣнъ приспособление на римскитѣ календи къмъ старитѣ езически праздници отъ това врѣме на годината. На черковния съборъ отъ 691 г. било забранено на християнитѣ въ Византия да праздуватъ Calendae vota и Brumalia (Русалии) — тия стари славянски праздници 1). Обичаятъ да се коледува при една военна организация, да се слави царя и рождество Христово, показва, че този редъ е възприетъ отъ римско врѣме съ възприемането на християнството 2). Отъ славяно-българитѣ този обичай се разпространилъ донѣкѫдѣ и у другитѣ славяни, но не съ такива особености.

За сѫществуването на славяни на Балканския полуостровъ въ III и IV вв. сл. Хр. обърна внимание още Дриновъ. Това се приема и подържа отъ много други учени, между които единъ отъ най-послѣднитѣ е Niederle. А именно установява се, че още отъ това ранно врѣме на Балканския полуостровъ и на сѣверъ отъ Дунава се споменуватъ разни славянски названия въ номенклатурата на страната, които не се появили внезапно, а сѫ сѫществували стотини години по-рано. Такива сѫ напримѣръ: Beodizum (Водица), Berozica, Milolitum, Ostudizus, Zernae, Milarcka, Kawetza, Labutza, Bersana, Berzovia, Pelzo, Pathissus и др. 3). Но мисля, че сѫществуването тукъ на славяни трѣбва да се отнесе къмъ много по-ранна епоха, къмъ врѣмето отпрѣди рождество Христово, като се признаятъ за славянски или още тогава славизирани нѣкои имена на племена, рѣки и градове, запазени отъ старитѣ писатели, отъ тракийско врѣме. Такива сѫ напр. названията на племената долонки, долони, сапаи, неропи, пеони, венети, бриги; названията на рѣки: Стримонъ, Нестосъ, Утусъ (Видъ), Истъръ (Дунавъ), Тонзосъ (Тунджа), Ардосъ (Арда), Ятросъ (Янтра), Асамосъ (Осъмъ), Евросъ (Ибъръ) и др. Названия на градове: Доберъ (Дебъръ), Сардика (Срѣдецъ) и др. 4).

---

1) Герцбергеръ, Исторiя Византiи. стр. 128.

2) Шафарикъ, Славян. древ. т. II кн. I, стр. 293 299, Г. Цѣновъ, Произх. българ., стр. 207 и 214.

3) Соколовъ, Изъ древней истор. Болгаръ, стр. 120.

4) Съ думата „царь“ българитѣ първоначално сѫ наричали не българскитѣ царе, не византийскитѣ базилевси, а римскитѣ цезари въ Цариградъ.

---

1) Шафарикъ, т. II, кн. I, стр. 293; Дриновъ, Засел. Балк. пол. стр. 217 и 219.

2) Въ българскитѣ земи, напр. въ с. Конгазъ, Бесарабия, коледуването става при една военна организация. Младежитѣ, 17—20 годишни, си избиратъ единъ „царь“, който дѣли коледницитѣ на чети, рѫководени отъ по единъ четникъ; всѣка чета има свой участъкъ въ селото; всичко, което се събере като подаръци, се носи на „царя“, който го разпрѣделя между коледницитѣ; послѣднитѣ, окичени съ китки, срѣщу коледа и слѣдующитѣ дни, както и по-прѣди, обикалятъ селото и пѣятъ коледни пѣсни.

3) Дриновъ, Засел. сл. Б. пол., Съчинения т. I, стр. 168, 143; Niederle, Archiv f. Slav. Philol. XXV, 1903, стр. 308—313; Шафарикъ, т. II, кн. I, стр 257; т. I, кн. I. стр. 410.

4) Tomaschek, Die Alten Thraker, т. II.

Още първитѣ славянски собствени имена на Балканския полуостровъ и на сѣверъ отъ Дунава въ V и VI в. запазени отъ историцитѣ, ни говорятъ за една стара гръкоримска култура у тия славяни. Така собственитѣ имена Добриславъ, Владиславъ, Всевладъ, Воиславъ, Доброгостъ, не сѫ друго нищо освѣнъ прѣводъ на съотвѣтствующитѣ гръцки и римски имена [1]. Латинскитѣ думи въ българския езикъ не сѫ възприети въ византийско врѣме, а въ много по-старо римско. Напримѣръ думитѣ лѣво — дѣсно (levae — dextra) ще да сѫ усвоени още когато българитѣ-славяни се обучавали на римска военна служба. Отъ много други признаци трѣбва да се заключи, че славяно-българитѣ цѣли столѣтия прѣди VI в. сѫ живѣли при една гръко-римска култура, особено гръцка.

Отъ ученитѣ, които подържатъ, че е имало прѣселение на славянитѣ на Балканския полуостровъ прѣзъ VI и VII в.в., първо мѣсто по авторитетность държи професоръ Ягичъ. Той подържа, че между българския и сръбския езици сѫществено различие още отначало не е имало, че при други условия, всички южни славяни биха се развили при единъ общъ литературенъ езикъ. Че всички южни славяни едновръмено сѫ тръгнали отъ областьта на сѣверъ отъ Карпатитѣ въ VI вѣкъ и сѫ вървѣли на югъ въ двѣ крила: едни на изтокъ, прѣзъ Влашко и Молдова, заели Мизия и Тракия; други, прѣзъ Панония, слѣзли на Морава, въ Македония, Албания и въ Илирия — въ сръбскитѣ земи. Че всичкитѣ южни славяни, взети изобщо, се дѣлятъ на много нарѣчия и племена, но не се отличаватъ рѣзко на народности (сърби и българи); такива прѣгради между тѣхъ нѣма, а има само постепенно прѣминаване отъ едно племе на друго, съ постепено измѣняване на отдѣлни черти, въ езика и въ друго отношение [2]. Цѣлото това учение е несъстоятелно. Има рѣзко различие между българския и сръбския езици въ синтаксиса и граматическитѣ форми. Между сръбскитѣ и българскитѣ племена има не само етническа, но и антропологическа разлика, което показва, че тѣ сѫ дошли тука въ двѣ различни епохи, отъ различни мѣста. Има рѣзка граница между истинскитѣ сръбски племена и българскитѣ; тази граница и сега може точно да се опрѣдѣли. макаръ че една часть отъ българския народъ, като е билъ значително врѣме подъ сръбска власть и влияние, значително се е посърбилъ. За това ще говоримъ по-сетнѣ.

По-близо до истината стоятъ ония учени, които като Дринова и Нидерле подържатъ, че прѣселението на славянитѣ на югъ е почнало още въ II и III в. в. слѣдъ Хр. Още по-право изглежда възрението на Копитара и Шафарика, които приематъ че славяно-българитѣ сѫ тука отъ много по-старо врѣме. [1]

Иречекъ, за да подържа тезата, че прѣселението на славчнитѣ е станало въ VII в. въ отсѫтствието на всѣкакви доказателства за това, казва, че все пакъ имаме едно такова извѣстие — макаръ и единствено. Това е географията на арменския писатель Псевдохоренски, въ която се казва: „на сѣверъ е великата страна Дакия, въ която живѣятъ 25 славянски народи. Тѣхнитѣ мѣста заеха съ война готитѣ. Но славянитѣ минаха Дунава и си зѣха друга земя въ Тракия, Македония, минаха въ Ахая и Далмация [2]. Ако вървамe на първата часть на този източникъ, ще излѣзе, че славянитѣ се прѣселили въ Тракия въ III в. сл. Хр., когато сѫ дошли готитѣ; ако ли допустнемъ за по-вѣрно втората часть, когато славянитѣ заели Ахая, тогава ще излѣзе, че славянитѣ сѫ дошли въ VIII вѣкъ. И въ двата случая тезата на Иречека не се подкрѣпя. Но това съчинение на Псевдохоренски е дошло до насъ въ много прѣписи съ различни варианти. Ето единъ другъ прѣписъ отъ него въ съвършено друга смисъль: „Въ Тракия живѣятъ 25 славянски племена. Въ земята имъ навлѣзоха готитѣ“ [3]. Тази редакция е по-правоподобна и доказва, че когато въ III в. сл. Хр. сѫ дошли годитѣ въ Тракия, намѣрили 25 славянски племена, които, разбира се, сѫ били тамъ отъ много по старо врѣме.

Въ книгата на Йор. Ивановъ *Българитѣ въ Македония* се привеждатъ и други доказателства — най-нови — за прѣселването на славянитѣ прѣзъ VII вѣкъ. Костомонитъ писалъ, че, „прѣзъ врѣмето на царете иконоборци, народитѣ отъ дунавскитѣ краища влахорихинии и сагудати завладѣли България

---

[1] **Иречекъ, Истор. Срба, стр. 60.**

[2] **V. Jagic. Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. Eine Streitfragen; Eine eintheitliche slavische Ursprache; Archiv Slav. Philol XVII XX, XXII.**

[1] **Шафарикъ, т. I, кн. I стр. 422; Дриновъ, Съчинения, стр. 180, 225. 288**

[2] **Иречекъ. Истор. Срба. стр. 99.**

[3] **Паткановъ. *Армянская географія VII вѣкъ*. С. Петерб. 1877, стр. 22. 23.**

и малко-помалко се разширили на всички страни, заели и Македония и най-послѣ дошли въ свѣтата гора Атонска"[1]). Ако това е станало прѣзъ врѣмето на царетѣ иконоборци, то е било прѣзъ VIII в., значи слѣдъ образуването на българската държава, а не въ VII в. Рихнинитѣ и сагудатитѣ не сѫ могли да завладѣятъ цѣла България и цѣлия Балкански полуостровъ; значи и въ това отношение източникътъ е недостовѣренъ. Друго доказателство: охридскиятъ архиепископъ Теофилактъ въ XI в. пише, че „*българитѣ* сѫ прѣселени не отъ Панония, а отъ Скития, откъмъ южна Русия. Когато аваритѣ се оттеглиха, дойде другъ още по-беззаконенъ и свирепъ народъ, така нареченитѣ българи отъ скитскитѣ прѣдѣли. Покориха цѣлата илирийска страна, стара Македония, часть отъ Тракия, както и планинскитѣ до тѣхъ области и се настаниха тамъ като сѫщински жители". Тукъ се говори за българи, а не за славяни и цѣлото извѣстие има прѣдъ видъ дохаждането на българитѣ-туранци. Това за насъ е ясно. Трето доказателство: въ единъ старо-български прѣводъ на Манасиевата хроника се казва, че „при царь Анастасий (491—518 год.) начenаха българитѣ да заематъ тази земя, минаха на Видинъ и най-напрѣдъ почнаха да заематъ Долна земя Охридска, а сетнѣ и цѣлата тая земя" И тукъ се говори за дохаждането на българи-турянци, а не за славяни. Това извѣстие се потвърждава и отъ други източници.[2])

Два слоя население. Ако се попитаме дали старитѣ тракийци не сѫ били славяни, ще трѣбва, възъ основание даннитѣ на историческата наука, да отговоримъ отрицателно. Нѣкой автори, като сѫ убѣдени, че славянитѣ на Балканския полуостровъ сѫ открай врѣме тукъ, считатъ и тракийцитѣ за такива. Но ето нѣкои данни, които противоречатъ на такова заключение. Томашекъ счита, че езикътъ на тракийцитѣ принадлежи къмъ индогерманската група, но че се различава отъ езика на славянитѣ, които тогава сѫ живѣли на сѣверъ отъ тракийцитѣ. И дѣйствително въ названията на повечето отъ тракийскитѣ градове, племена и мѣстности нѣма нищо славянско. Така Басапара — въ Родопитѣ, Дардапара — въ Дардания, Скоптопара — на Горна Струма, Брипара — около София, Ускудама — Одринъ, Ацидава — въ Дакия и др.,[3]) не съдържатъ въ

---

[1]) Йор. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр. XXIII.
[2]) Юр. Ивановъ, Българ. въ Мак., стр. XXII—XXIV.
[3]) Tomaskek т. III стр. 61 и пр.

себе си никакви признаци на славянския езикъ. Ако се обърнемъ къмъ характера и живота на тракиеца, ще видимъ сѫщо, че той малко прилича на славянски типъ. Тракиецътъ — казва Херодотъ — не е билъ склоненъ къмъ тежка работа: неговото занятие е войната, удоволствието му е ловътъ; неговата грижа — контьтъ (за яздене). Обработването на земята за него е долна работа, *която той остава на подчиненитѣ си*. Споредъ Херодота, за тракиеца да стои празенъ, се счита за най-хубаво; да обработва полето — за най-безчестно; да живѣе въ война и съ грабежъ — за най-приятно[1]). Въ това отношение, забѣлѣзва Томашекъ, тѣ сѫ приличали на бастарнитѣ (скити) и на войнственитѣ германци. Нѣкои отъ тракийцитѣ, споредъ Помпелий Мелела, сѫ диви и твърдѣ охотно посрѣщатъ смъртьта; такива сѫ гетитѣ[2]). Всички тия племена, казва Страбонъ, сѫ твърдѣ разбойнически, а особено беситѣ, които заематъ поголѣмата часть отъ Хемуса (Балкана) и се наричатъ разбойници отъ самитѣ разбойници. Тѣ живѣятъ въ колиби и прѣкарватъ оскѫдно[3]). Тракийцитѣ често се движатъ отъ мѣсто на мѣсто по цѣли племена и се намиратъ въ постоянна война. Такива сѫ напр. трибалитѣ, които на 376 год. пр. Хр. съ женитѣ и дѣцата си, около 30,000 души, нападатъ жителитѣ на р. Мѣста. Други пѫть тѣ воюватъ съ скититѣ на долни Дунавъ. Изгонени отъ келтитѣ отъ Морава, тѣ заематъ мѣсто на Балкана и въ Мизия по Цибица и Видъ[4]). Тракиецътъ носи голѣмъ остъръ калпакъ и дълга подрѣзана коса[5]). Въ това отношение той прилича на сегашния ромѫнинъ отъ Трансилвания. Въ нужда той се прѣдава на по-лекъ занаятъ — на скотовъдство, промиване златенъ пѣсъкъ. Съмнително е самитѣ тракийци да сѫ били рудокопачи. Тази работа, навѣрно, тѣ сѫ я оставяли на подчиненитѣ си.

Но ако въ тракиеца не можемъ да видимъ славянина, не е ли имало край тракийцитѣ и други народи, въ които да прѣдполагаме старитѣ славяни тука? Има учени, които допущатъ сѫществуването на славяни наредъ съ тракийцитѣ. Още Шафарикъ прави една крачка въ това отношение: „Има признаци — казва той — че подъ удобнитѣ имемена тракийци и илирийци, на гръцкитѣ и римскитѣ писатели, се намирали и нѣкои други малки народи, които не сж принадлежали къмъ тракийското и илирийското племе. Но източницитѣ не ни позволяватъ да ги причислимъ къмъ славянитѣ“ [1]. Древнитѣ автори установяватъ че въ Тракия се говорѣло на разни езици. Това дава основание на учения Куно да допусне сжществуването на славяни между тракийскитѣ племена.[2]

---

[1]) Кацаровъ и Дечевъ, стр. 10, Тракия и Македония.
[2]) Сѫщо стр. 124; [3]) Сѫщо стр. 102, Tomaschek т. I стр. 114.
[4]) Tomaschek т. I стр. 88, 89, 90.
[5]) Сѫщо стр. 114; Кацаровъ, Битътъ на старитѣ траки.

Илирийското племе *венеди* носи името на по-сетнѣшнитѣ *венеди*, безпорно славяни, на сѣверъ отъ Карпатитѣ.[3] У Херодота се споменува veneti — като илирийско племе, енети въ сѣверна Македония: παρικοι (парици) μακεδόνων ἔθνη; между трибалитѣ сжщо се споменуватъ енети[4] За езика на беситѣ се говори, че е билъ самостоятеленъ отъ езика на другитѣ тракийци [5] И дѣйствително било ли е еднородно старото многочислено тракийско население? Споредъ Томашека, тракийскиятъ народъ се състои отъ двѣ наслоения: фригийско—мазийско, по-отдавна тука, по-културно, земледѣлческо, и втвро отъ истинскитѣ траки дошли по-кжсно отъ Карпатитѣ, занимаващи се главно съ скотовордство и по-войствени. По нѣкои лингвистически данни, езикътъ на двѣтѣ групи приличалъ да е родственъ;[6] отъ друга страна различието въ занятията и въ темперамента хвърга подозрение върху еднаквостьта на произхождението имъ. Прѣселенитѣ тракийци въ Мала-Азия, казва Томашекъ, сж водили съ себе си единъ особенъ народъ, който носи името „сколоти“. Какъвъ е билъ този народъ, ако не е билъ тракийски? Такива „сколоти“ намираме и въ числото на останалитѣ племена въ Мизия слѣдъ изселването на първитѣ мизийци въ Мала-Азия. По Херодота, скититѣ (скититѣ земледѣлци?) наричали себе си сколоти, а пъкъ скити ги наричали гърцитѣ. Въ Мизия — казва още Тамашекъ — имало нѣколко малки племена отъ неизвѣстно произхождение. [7] Отъ какво произхождение сж били тия племена? Въ Дардания е имало една благородна, богата и войнствена класа. Подъ тия дардани казва Иречекъ е живѣло едно многолюдно, свободно

---

[1] Шафарикъ, т. II, кн. I стр. 442.

[2] Дриновъ, съчнения, т. I. стр. 427.

[3] Шафарикъ, т. II. кн. I. стр. 427.

[4] Tomaschek Die Alten Thraker, т. I. стр. 27.

[5] Дриновъ, Съчнения, стр. 149.

[6] Tamaschek I. 8.

[7] Tamaschek I. 47, 50, 98; Шафарикъ, т. I. кн. II стр. 13.

население, подобно на проспелититѣ подъ адриатическитѣ илирийци. Извѣстията обикновено считатъ тия дардани за бѣденъ не чистъ народъ, който живѣе въ пещери и подъ гюбре, дѣто се забавлява съ свирене на свирка и игра на струненъ инструментъ.[1] Тука вече по-ясно проглежда двоякото етническо наслоение на стара Дардания и Илирия. За старитѣ илирийци казва още Иречекъ, че сжщо се състояли отъ двѣ наслоения—по-старо и по-ново, отъ благородни собственици и отъ подчинено безимотно население. Край свободното население имало друго подчинено, робско, подобно на хитонитѣ въ Лакония и пенеситѣ въ Тесалия. Това особено ясно се виждало въ земята на ардеитѣ и дарданитѣ [2]. Македонцитѣ, казва Тукидитъ, зацарували слѣдъ като изгонили съ оржжие пиреитѣ, ботейцитѣ, едонитѣ и алмотитѣ и слѣдъ като покорили и други племена, които владѣятъ и до днесъ[3] Слѣдъ изгонването на казанитѣ народи, дали земята имъ е останала праздна, и ако тамъ е нѣмало друго подчинено население, надъ пусти земи ли сж за царували македонцитѣ? Жителитѣ на Македония, казва Страбонъ, имали еднакви обичаи и еднакъвъ диалектъ, обаче нѣкои отъ тѣхъ говорели на два езика[4]. Не значи ли това, че тамъ е имало и двояко население, двѣ народности? Виждаме, че тракийското войнствено племе — трибалитѣ — напуща Морава и се мѣсти отъ мѣсто на мѣсто. Слѣдъ излизането на трибалитѣ, останала ли е Морава пуста, безъ население? Херодотъ казва, че тракийцитѣ имали обичай да си продаватъ дѣцата въ робство[5] Чудно се вижда такова извѣстие за войнственитѣ тракийци. По-лесно е за разбиране извѣстието, че гетитѣ продавали въ черноморскитѣ градове зърнени храни, дървенъ материялъ и, *прѣди всичко роби,*[6] вѣроятно отъ подчиненото население. Това ни напомнюва извѣстието, че българитѣ-туранци слѣдъ като се настанили въ източна България, продавали на гърцкитѣ колонисти на черноморското крайбрѣжие славянски дѣца отъ двата пола[7]. Изглежда, че старитѣ писатели, като говорятъ за гети, иматъ прѣдъ видъ два вида гети: едни господари, войнствени други подчинени отъ друго племе. Така, у Хомера се казва: „тракитѣ коноборци и искустнитѣ въ близъкъ бой мизийци“1) Тукидитъ като говори за племената между Дунава и Балкана, казва: „гетитѣ и другитѣ племена, съсѣдни съ скититѣ, сж въоржжени като тѣхъ, всички сж конници стрѣлци... Войската на одриския царь Ситалка е била отъ 150.000 души, едната трета отъ която е била конница, а другата часть пѣша войска. *Конницата сж доставяли одристѣ и гетитѣ.* Отъ пѣхотата найвойнствени сж били „*независимитѣ* мечоносци, слѣзли отъ Родопитѣ. Останалата часть е *била смѣсена тълпа*“2) Отъ горното може да се вади заключение, че истинскитѣ траки сж доставяли конницата, а пѣшата войска е била второстепенна и се доставяла главно отъ нѣкои други народи, които живѣяли съвмѣстно съ тѣхъ. Мнѣнието на историка Респеръ, че тракийцитѣ принадлежатъ къмъ една раса съ скититѣ и сарматитѣ, не изглежда толкова чудно, както се вижда това ва Дринова3) Поне може да се каже, че има много общи черти между тия съсѣдни народи отъ старо врѣме въ бита, темперамента, начина на воюването. На тракитѣ и мизийцитѣ на Хомера и Херодота съвсѣмъ не приличатъ ония мизиций, за които говори Страбонъ въ слѣднитѣ редове: „мизийцитѣ сж благочестиви, не употрѣбяватъ за храна одушевени сжщества, слѣдователно и добитъкъ. Тѣ се хранятъ съ медъ, млѣко и сирене и живѣятъ мирно“4). Не е прието войнолюбивиятъ гетъ да се прѣдставлява като добъръ земледѣлецъ; между това, споредъ нѣкои римски писатели, у гетитѣ (очевидно други) земледѣлието е било доста развито. Интересни сж въ това отношение слѣднитѣ стихове на римскитѣ поети. Хораций пише: „По-щастливъ е скитътъ-дивакъ, чиято дебелешка кола му носи скитническото жилище. По-щастливъ е гетътъ съ селски нрави. (Тукъ гетътъ-земледѣлецъ донѣкждѣ се противопоставя на скита номадъ). За него земята произвежда жетви и всички небесни блага. Той обработва една часть земя и слѣдъ това други го замѣства, който ще послѣдва примѣра на първия“. У Овидия гетътъ се явява по-скоро като скитникъ-номадъ, който зимно врѣме минава Дунава по леда съ колата си, въ която прѣнася покжщината си

---

[1] Иречекъ. Истор. Срба, стр. 21.

[2] Иречекъ. Истор. Срба. стр. 19.

[3] Кацаровъ и Дечевъ, Тракия и Македония, стр. 35.

[4] Кацаровъ и Дечевъ, стр. 107.

[5] Кацаровъ и Дечевъ стр. 10

[6] Tomaschek Die Alten Thraker, I стр 10.

[7] Иречекъ. История Болгаръ, стр. 163.

---

1) Кацаровъ и Дечевъ, стр. 92.
2) T.maschek. Die Alten Thraker. I 114, 115; Кацаровъ и Дечевъ, стр. 3.
3) Дриновъ. Съчинения. стр. 152 — забѣлѣжката.
4) Кацаровъ и Дечевъ, стр. 92.

и всичкото си имущество. Нека добавимъ къмъ това, че покжсно, когато почва да се говори за славяни на Дунава, славянитѣ наричатъ и гети. А Марцелинъ казва, че най-старото име на славянитѣ е било гети.1)

И въ врѣмето на келтитѣ, скититѣ и готитѣ положението на югъ и на сѣверъ отъ Дунава е било такова, както и въ прѣдшедствуюшата тракийска епоха. И сега, както и по-прѣди, се забѣлѣзватъ двѣ наслоения народнонаселение, съ различни занятия, съ различно обществено положение. По Страбона, дакитѣ сж живѣли размѣсени съ илирийски и тракийски народи, които, макаръ да сж били често разорявани отъ първитѣ, пакъ сж имъ помагали2). Древнитѣ разкази, казва Дриновъ, прѣдставляватъ келтитѣ като хора едри, горди съ ума си и незнаещи никакъвъ страхъ3) Галитѣ влѣзли въ Илирия, Панония и дунавскитѣ земи, като населяващитѣ тамъ народи отчасти изтрѣбили, отчасти покорили и обърнали въ роби — казватъ грцкитѣ и римскитѣ писатели. Агатирси, келтско племе на Тиса, е нѣмало понятие отъ земледѣлие и живѣяло само съ скотовъдство4) „Агатирситѣ, казва Херодотъ, сж твърдѣ изнежени и много обичатъ да носятъ златни украшения“5). Съ името на господствуващия народъ често се означаватъ и подчиненитѣ народи. Така на р. Тиса подъ агатирситѣ ще да е имало другъ подчиненъ народъ, какъвто се споменува тамъ по-кжсно. Именно слѣдъ агатирситѣ, на тѣхнитѣ мѣста се явяватъ язиги въ II в. пр. Хр., които се дѣляли на два народа: господствующъ и подчиненъ — sarmatae libri и sarmatae servi. — Шафарикъ намира че тукъ собствено е имало два разноплеменни народа, отъ които единиятъ прѣдставлявалъ старото население, а другиятъ е дошелъ по-кжсно, покорилъ туземцитѣ и господствувалъ надъ тѣхъ. По мнѣнието на Шафарика, тука само подчиненитѣ язиги сж били славяни, а господствующитѣ били истински сармати. Господствующитѣ сармати били диви, постоянно на коне; подчиненитѣ напротивъ били земледѣлци, постоянни жители на страната, живѣли въ дървени кжщи въ села и градове; правѣли лодки и воювали пѣша. Въ I в. сл. Хр. римлянитѣ прѣ-

---

1) Дриновъ. стр. 234.
2) Генчо Ценовъ. Произходъ на Българитѣ, стр. 37.
3) Дриновъ. стр. 16; Шафарикъ, т. I, кн. I, стр. 405.
4) Tomas hek I стр. 100
5) Кацаровъ и Дечевъ, Тракия и Македония, стр. 7.

селили отъ тѣхъ 300.000 души на Балкансхия полуостровъ[1])..

За врѣмето на готското господаруване Тацитъ пише слѣдното: „галскиятъ езикъ на готинитѣ и панонскиятъ на озитѣ показва, че тѣ не сѫ германци; тѣ плащатъ данъкъ на квадитѣ (германско племе) и, за голѣмъ срамъ, сѫ рудокопачи“[2]). Сезоменъ пише, че готитѣ като обитавали дунавскитѣ области, били подчинили подъ своя власть разни варварски народи. По-късно дошли хунитѣ, изпѫдили готитѣ, които прѣминали въ римската империя[3]).

За врѣмето на хунитѣ Присъкъ (448 г.) разправя, че скититѣ (хунитѣ), подъ господството на Атила, прѣдставлявали сборище отъ разни народи и освѣнъ своя варварски езикъ, употрѣбявали езика на хунитѣ, готитѣ и римлянитѣ. По новитѣ изслѣдвания. подъ хунитѣ имало славяни. Мѣстното население прѣдлагало на римлянитѣ за храна *просо* (просеникъ?), на мѣсто вино — *медъ*. Самитѣ хуни пиели комосъ (кумисъ).[4]) Това е било тъкмо на Тиса, гдѣто по-рано сѫ живѣли агатирситѣ и по-сетнѣ язигитѣ отъ двѣтѣ наслоения. Агапий разправя, че утригури и кутригури по едно врѣме доколкова били изпаднали, че служили разпръснати на други народи (аваритѣ) и дори измѣнили името си на тѣхното[5]). По заключението на Шафарика готи, вандали, сармати, хуни авари българи и други не се занимавали съ земледѣлие; тѣ се удовлетворявали да нападатъ славянитѣ и други мѣстни житѣли и да имъ налагатъ данъкъ. Ако въ тия страни, казва той, нѣмаше никакъвъ мѣстенъ народъ, който да се занимава съ земледѣлие, варварскитѣ народи не би оставали толкова дълго врѣме[6]).

На сѣверъ отъ Черно море, въ сегашна пространа Русия, отъ старо врѣме се живѣли тъй нареченитѣ *скити и сармати*. Тѣзи народи, смѣтани ту за единъ, ту за два, едни учени ги считатъ за ирано-персийско племе, други — за туранци. Отъ най-стари врѣмена подъ тѣхъ е имало едно подчинено славянско (руско) племе, съ езикъ и нрави различни отъ ония на господствующия народъ. Още Хомеръ различава между скититѣ *хипомолги* (доители на кобили), *галактофаги* (млѣкоядци) и *абии-бедни*. *Кимерийцитѣ*, прѣдшедственици на скититѣ по брѣговетѣ на Черно море, сега сѫ живѣли по-на изтокъ и сѫ водили борба съ скититѣ; тѣ сѫщо сѫ били кобилодоители и номади; колята имъ били единственитѣ имъ жилища. Споредъ Страбона, абиитѣ не се различвали съ друго, освѣнъ, че живѣяли на колята си. Херодотъ дѣли скититѣ на *скити-пастири* или скити царствующи, истински скити, и на скити земледѣлци. Първитѣ били кръвожадни. За тѣхъ историкътъ казва, че нѣмали нито градове, нито крѣпости; всѣки си носи кѫщата съ себе си и всички сѫ конници-стрѣлци. Жилищата си прѣнасятъ въ колята си. Истинскитѣ скити сѫ най-мѫдритѣ. За скититѣ се говорило, че сѫ много, но истинскитѣ скити сѫ били малко. Останалитѣ сѫ били скититѣ-землѣделци, които обработвали земята. Тѣ се хранили съ хлѣбъ, лукъ, чесънъ, леща просо и произвеждали жито не само за себе си, но и за проданъ. Въ войната съ Дария (персийцитѣ), освѣнъ обикновената си войска, — коницата —, скититѣ извадили и пѣша войска, вѣроятно отъ скититѣ-земледелци[1]). По Страбона, на дѣсно отъ европейцитѣ живѣятъ скити и сармати, които сѫ отвъдъ Донъ и сѫ повечето пастири. На лѣво сѫ източнитѣ скити, тъй сѫщо пастири или *келто-скити*. Отначало, отъ Хомера, ги казвали скитиномади, но сетнѣ, като ги изучили по-добрѣ, почнали да ги дѣлятъ на *келти и ибери* (сѣверяни). По Птоломея, отъ Истъръ (Дунава) до550Бористенъ (Днепъръ). земята се казвала гетска пустиня. Слѣдъ това идѣли *сарматитѣ* . . . повечето скитнически народи, смѣсени съ *малко число земледѣлчески племена*, които често се срѣщали по двата брѣга на Дунава. Страбонъ за своето врѣме дѣли скититѣ на двѣ: на *хемаксоики*, които живѣяли на колята си, и на *номади*, които се хранятъ съ домашенъ добитъкъ, млѣко, сирене, месо, особенно конско, не въртятъ дребна търговия, а само разменяватъ стока срѣщу стока[2]).

Слѣдъ скититѣ, на тѣхни мѣста се явяватъ бастарни, росколани, сарамати все отъ сѫщитѣ скити. Росколанитѣ били войнствени номади, живѣяли въ колата си, около които карали много животни, отъ млѣкото, сиренето и месото на които се

---

[1] Шафарикъ, т. I. кн. I, стр. 414, 416; Дриновъ, стр. 206—207.
[2] Цѣновъ, стр. 33.
[3] Г. Цѣновъ, стр. 48.
[4] Забѣлинъ, Истор. Рус. Жизни, стр. 418, и Шафарикъ, Т. I, кн. I, стр. 417, 418.
[5] Златарски, Истор. на Българ., стр. 45.
[6] Шафарикъ, т. I, кн. I стр. 418, 419.

---

[1] Забелинъ, Истор. Рус. Жиз. стр. 92. 93.
[2] Кацаровъ и Дечевъ, стр. 95; Цѣновъ, стр. 36.

хранѣли. По заключението на Шафарика, сараматитѣ били народъ номадски, дивъ, свирепъ, безъ кѫщи и постоянни жилища, живѣяли на колята си, минавали отъ едно пасбище на друго, хранели се отъ грабежъ и отъ наложения данъкъ на другитѣ народи. Сражавали се само като конница и никога пѣша[1]).

По изслѣдването на нѣмскитѣ учени, рускитѣ славяни въ южна Русия отпървомъ сѫ били подчинени на кимерийцитѣ, сетнѣ на скититѣ, по-сетнѣ на алтайскитѣ номади-конници. Нѣмскиятъ ученъ Marquart намѣрилъ, че рускитѣ славяни прѣди да подпаднатъ подъ варягитѣ на Рюрика, цѣли столѣтия сѫ били подчинени на разни германски народи, между които герулитѣ, готитѣ, а прѣди тѣхъ на бастарнитѣ. Венети, анти и славяни — казва Юорданъ — сѫ произлѣзли отъ единъ коренъ; по-прѣди тѣ служѣха на Херманриха. Отъ думитѣ на Порфирогенета, че рускитѣ славяни въ X вѣкъ сл. Хр. сѫ купували кози отъ печенегитѣ, защото сами такива нѣмали, нѣкои вадятъ заключение, че рускитѣ славяни още въ X в. се хранили съ растителна храна. Това не е чудно, тъй като нашиятъ народъ и до днесъ повече се храни съ растителна храна.[2])

Римскиятъ колонатъ не е друго нищо, освѣнъ владѣнието отъ римлянитѣ на подчиненитѣ народи, само че това владѣние надъ чужди народи е било организирано въ форма на съсловия. Горната класа сѫ били римскитѣ граждани и всички романизирани елементи. Долната — разни подчинени народности. Колонатътъ има произхождението си отъ първитѣ вѣкове на християнската ера. Той се формира постепенно чрѣзъ рѣдъ издадени закони. Римското правителство е взело за система само да прѣселва варварски племена отъ сѣверъ и да ги настанява въ империята като колони; сѫщо е давало такова право на частни землевладѣлци-собственици на голѣми чифлици.[3])

Първитѣ източници, които споменуватъ за славяни, казватъ че тия послѣднитѣ сѫ многолюденъ народъ на сѣверъ отъ Дунава. Прокопий казва, че тѣ отъ старо врѣме живѣятъ тамъ, а Юорданъ забѣлѣзва, че въ течение на врѣмето тѣ си мѣнявали имената; а това значи, че той ги знае тамъ за цѣли столѣтия. Славянитѣ отъ полуострова може да не сѫ се викали още славяни, но че тѣ сѫ били тука, се вижда отъ ония славянски имена на градове и мѣстности, които изброява Прокопий. Славянитѣ — казватъ Юорданъ, Прокопий и други автори, сѫ демократиченъ народъ, иматъ много началници, които не могатъ да се споразумѣватъ, или нѣматъ никакви. Тѣ се събиратъ на съвѣщания, да се съвѣщаватъ по важни въпроси. Шафарикъ заключава върху всичко извѣстно за тѣхъ, че сѫ били тихи, миролюбиви, живѣящи въ кѫщя, села и градове; занимавали се съ земедѣлие, занаяти и търговия; бияли се на война пѣша и съ щитове; не се сражавали на открито, прѣдпочитали да нападатъ отъ планинитѣ и нощно врѣме.[1]) Тамъ, дѣто сѫ живѣяли славянитѣ, минавали сѫ редъ войнствени народи, като келти, готи, хуни, отивали си, а славянитѣ оставали Тѣ се приспособявали къмъ мѣстнитѣ условия и, когато нѣмало чужди народи, тѣ се чувствували по-свободни и сами нападали. Тѣ се отличавали отъ новодошлитѣ народи по обичаи, начинъ на живота, темпераментъ и пр.

Съвършенно различни отъ славянитѣ сѫ били хунитѣ, които сѫ дошли тукъ въ III въ сл. Хр. Гърцитѣ ги прѣдставляватъ за хора живущи постоянно на конетѣ си. Тѣ едва (ужъ) ходятъ по земята и затова не могатъ да се биятъ пѣша и да стоятъ твърдо на краката си. Племе варварско, по-рано неизвѣстно, което се появи внезапно. Марцелинъ ги нарича племе диво и невъобразимо свирепо[2]). Аваритѣ приличатъ на хунитѣ, у тѣхъ умрѣлитѣ ги заравяли съ конете имъ и съ принадлежноститѣ за яздене Слѣдъ войската си водили много резервни коне. Отраснали на коне, непривикнали да ходатъ пѣшъ (?), те не могли да слизатъ отъ конетѣ си и да влизатъ въ борба съ добрѣ водена пѣша войска. Винаги въ аварскитѣ походи, въ първитѣ рѣдове, е вървѣла славянска пѣша войска[3]). Българитѣ-туранци сѫ дѣйствували съ конни отряди. Тѣ се обличали по аварски, храната имъ била отъ месо („пастармата“ отъ тѣхъ ни е останала). Когато приемали християнството, интересували се да знаятъ колко постни дни ще има. Тѣ били войнствени и, прѣди

---

[1]) Шафарикъ, т. I. кн. 2. стр 25. 151—154.

[2]) Archiv f. slav. Philol. 1909 г., стр. 589, статията на Нидерле; Цѣновъ. стр. 53. Българ. народъ е изобщо вегетарианецъ, мѣсо еде рѣдко, не защото нѣма птици и добитъкъ и не отъ пѫстене, но тъй се научилъ. Д. Мишевъ България въ миналото стр. 102; 103.

[3]) Склабановичъ, Визант. государъ, стр. 238—239.

---

[1]) Шафарикъ, т. I, кн. 2, стр. 113—115; 158, 418—424; Г. Цѣновъ. стр. 143.

[2]) Забѣлинъ, Истор. рус. жизн., стр. 389.

[3]) Иречекъ, Истор. Срба, стр. 82.

сражението, прѣглеждали конетѣ и орѫжието си. При размѣната на стоки, плащали съ дребенъ добитъкъ и овце. Освѣнъ своята войска конница, въ сраженията водили и славянска пѣша войска, тъй нареченитѣ „другни“ — дружини[1]). Интересни сѫ подробноститѣ, които ни даватъ гръцкитѣ автори за двѣтѣ българо-турански племена, утригури и кутригури, които понѣкога враждували помежду си. Когато императорътъ увѣщавалъ утригурския вождъ Сандилха да нападне кутригуритѣ, той отговорилъ: „би било неприлично и при това незаконно да се изтрѣбятъ съвършенно нашитѣ едноплеменници, които не само говорятъ съ насъ на единъ езикъ, но сѫ наши съжители, *употрѣбяватъ една и сѫща храна,* едно и сѫщо облѣкло и сѫ наши сродници, макаръ и подъ други вождове[2]). Други пѫть кутригуритѣ помогнали на империята съ военна помощь и поискали отъ императора земя за заселване, за да могатъ да защитяватъ империята на вѣчни врѣмена отъ варварскитѣ нападения. Двѣ хиляди души, съ женитѣ и дѣцата си, били настанени въ Тракия. Това не се харесало на утригурския князъ, който, като се научилъ за успѣха на кутригуритѣ, казалъ: „ний имаме жилища въ земя пуста и безплодна, а кутригуритѣ сега иматъ възможность да *купуватъ жито*, да пълнятъ зимницитѣ си съ вино и да получаватъ всѣкакви облаги Тѣ притежаватъ по нѣкѫдѣ и бани. Тѣ — скитници — носятъ златни накити, не имъ сѫ чужди и дрехи тъкани съ злато“[3]). Характерно е и едно друго извѣстие за хунитѣ. На 466 г. римски пълководецъ съвѣтва готитѣ, тогава съюзници на хунитѣ, да се откажатъ отъ послѣднитѣ, които заедно искали отъ императора земя за заселване. Той имъ казвалъ: „и да ви даде царьтъ земя, хунитѣ сами ще ви използуватъ. Не знаете ли, че този народъ никакъ не обича земледѣлието и прѣзира работата? Вий ще бѫдете тѣхни орачи и роби, а тѣ, подобно на диви свини, ще ядатъ плодоветѣ на жетвата, която вий ще оросите съ потьта си“[4]).

Че отъ старо врѣме на Дунава имало два слоя население, господствующе и подчинено, че славянитѣ сѫ били подчинено население, това най-добрѣ се вижда отъ извѣстието на руския лѣтописецъ Несторъ, въ което се разправя, че първоначалното отечество на славянитѣ е било по брѣговетѣ на Дунава. Така,

---

[1]) Иречекъ. Истор. Болгаръ, стр. 162.
[2]) Златарски, Истор. на Българ. стр. 10, 43.
[3]) Сѫщо, стр. 15
[4]) Г. Цѣновъ, стр. 331.

Несторъ казва: „По мнозѣхъ же временѣхъ сѣли суть словѣни по Дунаеви, где есть нынѣ (въ X в.) угорска и болгарская земля“. Но тѣ били подчинени отъ нѣкакво си влашко племе: „Волохомъ бо нашедшемъ на словѣне на дунайскія *сѣдшемъ въ нихъ и насилующемъ имъ*.... сѣдѣху бо словѣне и волохове прияша землю словенску“[1]). Тука се говори за първоначалната история на славянитѣ — какъ тѣ били подчинени отъ единъ чуждъ народъ. Това начало не може да почва нито отъ българитѣ-туранци, нито отъ хунитѣ, нито отъ готитѣ или римлянитѣ, защото и прѣди тѣхъ намираме тукъ господствующи народи. Наредъ съ „власи“ Несторъ познава и други народи: галичане, *римляне*, нѣмци, фрѫгове и др., слѣдователно той не бърка власитѣ се тия народи. Вѣрно е, че той понѣкога и българитѣ нарича власи; но по всичко изглежда, че първитѣ власи сѫ били тука прѣди да дойдатъ българитѣ. Така напр. споредъ Шафарика, славянитѣ, отъ незапомнени врѣмена, съ името „влахъ“ сѫ наричали народитѣ отъ келтско или галско племе. Нѣмцитѣ, отъ старо врѣме, съ името Wlach сѫ наричали галитѣ или келтитѣ[2]). Рускиятъ историкъ Забѣлинъ казва: „По-рано мислѣха, че завладѣването на власитѣ е нашествието на римлянитѣ, на царя Траяна върху дунавскитѣ земи. Но по-внимателното разглеждане ни кара да отнесемъ това нашествие на власитѣ къмъ много по-ранни врѣмена, наймалко къмъ дохаждането на келтитѣ и галитѣ, 300 години и повече пр. Хр.[3]). Едно извѣстие за власитѣ отъ XI в. мислимъ, че заслужава повече внимание, като източникъ за разбирането миналото на първоначалнитѣ власи. Византийскиятъ болеринъ Кекауменъ, като говори за власитѣ въ Тесалия и Епиръ отъ онова врѣме, казва, че тѣ били *даки* или *беси* и по-рано живѣли на Дунава, въ мѣста непристѫпни. Въ първото си отечество тѣ имали за царь Децебала, когото покорилъ Траянъ, че власитѣ сѫ били лоши и пр.[4]). Прѣди години, за това извѣстие ний имахме случай да кажемъ слѣдующото: „Казватъ, че Кекауменъ ималъ неясно понятие за историята, и затова бъркалъ власитѣ съ дакитѣ. Но може би именно Кекауменъ ни дава едно отъ найяснитѣ извѣстия по единъ другъ много по-важенъ въпросъ —

---

[1]) Шафарикъ, т. III. документи.
[2]) Шафарикъ, т. I. кн. I, стр. 390—393.
[3]) Забѣлинъ, стр. 568.
[4]) Министер. сборн. кн, IX, Дакоромѫнитѣ, стр. 232.

за националиостьта на старитѣ даки....[1]). Въ дадени случай, за насъ е безразлично, дали дакитѣ сѫ били тракийци или келти; въ всѣки случай тѣ сѫ били войнолюбивъ и господствующъ народъ, владѣющъ надъ други народи, и държавата имъ е била съсипана отъ римлянитѣ. Тѣ сѫ били освѣнъ това номади и скотовъдци и сѫ владѣли надъ племена земледѣлчески. У Нестора, подъ „власи" се разбира единъ народъ номадски и господствующъ, въ всичко противоположенъ на славянитѣ, земледѣлци и постоянни жители на страната. Заради славянитѣ такива „власи" вѣроятно сѫ били не само първитѣ имъ завоеватели, а и всички послѣдующи номадски народи, които сѫ дохаждали едни слѣдъ други и сѫ владѣяли по нѣколко врѣме тия земи. Дълго врѣме името влахъ е било давано на послѣднитѣ имъ завоеватели — българитѣ-туранци. У сѫщия Несторъ се разправя, че когато дошли маджаритѣ, минали край Киевъ, слѣзли къмъ Карпатитѣ и *изпѫдили отъ тамъ власитѣ.* (Тамъ тогава бѣха българитѣ-туранци). „Именно тукъ — казва Несторъ, сѣдѣха славяни, а власитѣ усвоиха славянската земя. Слѣдъ това дойдоха маджаритѣ, изпѫдиха власитѣ и взеха имъ земята, като се настаниха край славянитѣ. Отъ тогава тая земя се вика угорска (маджарска) земя"[2]) Рускитѣ лѣтописци дѣлятъ старитѣ българи на двѣ: *болгаре волошкіе, волохи* (вѣроятно първитѣ българи отъ врѣмето на Атила) и *болгаре камскіе* (дошли по-кѫсно отъ р. Кама). Анонимниятъ нотариусъ на маджарския кралъ Бела говори ту за „славяни и власи", ту за „българи и власи", народи, съ които маджаритѣ сѫ имали работа слѣдъ дохаждането имъ въ сегашнитѣ си земи. Освобождението на България въ края на XII в. се рѫководи отъ „власи", които се викатъ и българи.[3]) Въ Влашко, на сѣверъ отъ Дунава, при пораждането на влашката държава се говори за нѣкакви си „влашки народи", между които има „власи" и „кара власи". Явно е, че по-кѫсно назването влахъ губи първоначалното си значение на господствующъ народъ. Всички скитници-номади сѫ вече власи. Така славянскитѣ племена прѣселени отъ Дакия въ Македония — рихнини и сагудати — сѫ влашки племена.[4]) Овчаритѣ и каракачанитѣ, отъ ромѫнско и гръцко произ-

---

[1]) Българ. населен. въ срѣдн. вѣкове. стр. 62.

[2]) Шафарикъ т. III, Документи.

[3]) Милетичъ, Дако-ромѫнитѣ. Мин. Сбор., кн. IX. стр. 238, 239, 243.

[4]) Соколовъ, Изъ истор. Болгар. стр. 234.

хождение, които се скитатъ съ стадата си отъ мѣсто на мѣсто, сѫ власи. Още Анна Комнена споменува за едни власи, които казвали, че сѫ стари колонисти отъ Италия.[1])

Споредъ насъ, сегашнитѣ ромѫни отъ Влашко и Карпатитѣ сѫ смѣсъ отъ римски овчари, стари даки, славянски и турански племена отъ сѫщитѣ земи. Типътъ, нравитѣ, костюмитѣ на ромънитѣ сѫ келто-дакийски. Езикътъ имъ е наполовина латински, наполовина славяно-турански. Земледѣлческата имъ терминология и християнската номенклатура сѫ славянски, усвоени отъ дакийскитѣ славяни.

И тъй, отъ всичко горѣизложено ний дохождаме до слѣдното заключение: старитѣ тракийци не сѫ били славяни, но е имало едно друго население, подчинено тѣмъ, което изглежда да е било славянско. Въ всѣки случай славянското население въ Дакия, Панония и на Балканския полуостровъ е било много старо, прѣдставлявало една компактна маса, съ единъ славяно-български езикъ. То е живѣло вѣкове при еднакви условия и е прѣдставлявало отъ себе си единъ обединенъ, културенъ и националенъ типъ, още прѣди образуването на българската държава. То е имало много общи черти съ околнитѣ неславянски народи, съ които е живѣло вѣкове и значително се е отдалечило отъ другитѣ славянски народи. Затова и всичкитѣ слѣди отъ славянския езикъ и славянска култура въ Ромѫния, Маджарско, Албания и Гърция сѫ останали отъ славяно-българския езикъ и народъ.[2]) Затова и жителитѣ на Морава и Косово като стари мѣстни славяни, принадлежатъ къмъ славяно-българското племе, а не къмъ сърбитѣ, дошли въ VII в. сл. Хр. и настанени по назападъ.

---

[1]) Милетичъ, Дако-ромѫнитѣ. стр. 234.

[2]) Ето напр. какво говори единъ специялистъ за славяно-българскитѣ думи въ маджарски езикъ. Маджарскиятъ филологъ Oskar Asboth въ едно свое изслѣдване доказва, че въ маджарския езикъ има извънредно много славянски думи, че маджаритѣ сѫ ги взели отъ славянитѣ, който се намирали въ маджарско, когато тѣ сѫ дошли тамъ. Това се установява, между друго, и отъ славянската християнска и черковна терминология въ маджарски езикъ, което означава, че славянското влияние е усвоено съ приемането на християнството, а не нѣкждѣ въ източна Европа, порано. Всякитѣ славянски думи въ маджарски езикъ сѫ взети отъ старобългарския или отъ езикъ, който се е намиралъ въ най-близко сродство съ него и далечъ отъ всички други славянски езици. Този езикъ ще да е билъ българскиятъ, защото българитѣ сѫ владѣли тамъ. Oskar Asboth, Die Anfänge der ungarisch-slavischen etnischen Berührung, Archiv f. slav. Philol. t. XXII.

II. Морава и Косово-поле въ VII—XV в в.

Българи и българска държава на Морава и Косово-поле. Казахме по-горѣ, че старото славянско население на Балканския полуостровъ е било славяно-българско. То обхващало, освѣнъ другитѣ земи на сѣверъ и на югъ отъ Дунава, още и цѣла Морава съ Косово-поле, Метохия, Албания и други по-на югъ. Такова е мнението на ония учени, които намиратъ, че българитѣ-славяни сж били тука въ най-ранни исторически врѣмена. Само че докждѣ по-на западъ сж отивали тѣ, се е опрѣдѣляло различно. Копитаръ е подържалъ, че славяно-българитѣ се сношавали нѣпосрѣдствено съ словинцитѣ, отъ които ги раздѣлили сърбитѣ въ VII в. Шафарикъ казва, че „всички славяни *на изтокъ отъ долна Морава* сж били български славяни, отъ които сж били и всички славяни въ Молдова, Валахия Седмиградско и южна Унгария, отъ р. Прутъ до р. Драва“[1]). Но тия славяни несъмнено сж били и по на западъ отъ долна Морава, по двѣтѣ страни на р. Сава и Драва, които не сж били първоначално заети отъ сърбитѣ и кждѣто ги намираме отъ най-ранни врѣмена.

Въ края на VI в. около Бѣлградъ, на сѣверъ и на югъ, сж живѣли нѣкои славянски племена, които били подвластни на аваритѣ и сж имъ служили, напр. строили имъ лодки и прѣкарвали ги прѣзъ Дунава, ходили съ тѣхъ на война и пр. Когато въ VII в. сърбитѣ пристигатъ въ Бѣлградъ и се обръщатъ къмъ византийския стратегъ да искатъ отъ императора земя, такива не имъ се отстжпватъ около Бѣлградъ, очевидно защото тамъ нѣмало такива праздни. Обстоятелството, че на сърбитѣ сж били дадени планинитѣ на югъ отъ сръбска Морава, доказва, че въ равнинитѣ и въобще на сѣверъ отъ тази рѣка е било гжсто населено отъ старитѣ мѣстни славяни, които и по-късно намираме тамъ, и при тѣхъ нѣмало вече мѣсто за сърбитѣ. Порфирогенетъ разправя, че сърбитѣ слѣдъ своето дохаждане и настаняване, били съсѣдни съ българитѣ, съ които едно врѣме живѣяли въ добри отношения[1]). Когато Порфирогенетъ е писалъ това, въ срѣдата на X в. подъ името българи се разбирали както българитѣ-туранци, така и българитѣ славяни. Въ VII в. българитѣ-туранци още не сж били съсѣдни съ сърбитѣ; по срѣдата сж били византийцитѣ и сетнѣ аваритѣ. Но и еднитѣ и другитѣ само сж господарували, като подъ себе си имали подвластни славяни. Българитѣ на Порфирогенета, слѣдователно, съсѣднитѣ съ сърбитѣ, сж били българитѣ-славяни, които трѣбва да сж имали свои племенни началници. Това впрочемъ е лесно да се разбере, защото по-източно отъ сърбитѣ славянскитѣ племена не сж могли да дойдатъ по-късно; за такова нѣщо никждѣ нищо не се говори. Тѣ сж били тука по-стари отъ сърбитѣ, много по-стари.

На 798 г. изчезва съвършено аварската държава и непосрѣдствено слѣдъ това виждаме да се въздига значително българската. Въ началото на IX в. вече Крумъ, български ханъ, прѣдставлява много по-значителна сила отъ своитѣ прѣдшедственици; въ редоветѣ на неговитѣ войски се сражаватъ и авари[2]. Явява се една България на сѣверъ отъ Дунава, дѣто по-рано е била аварската държава. Българитѣ-туранци сж били почти единъ и сжщи народъ съ аваритѣ, по-рано сж образували една обща държава и твърдѣ естествено, че тѣ сж наслѣдили аварското наслѣдство. Заедно съ това, тѣ сж завладѣли цѣла Мораа съ Косово-поле, Панония по двѣтѣ страни на Сава и земитѣ на сѣверъ отъ Дунава.

На 818 г. тимочанитѣ отъ Тимокъ и бодричитѣ (Abotriti) на Тиса и Сава се отмѣтнали отъ българската държава и се присъединили къмъ франското царство; заедно съ това и Бѣлградъ, Землинъ и Срѣмъ минали къмъ франкитѣ. Отношенията между България и Франкия се развалили. Но скоро българитѣ завладѣли обратно спорнитѣ владѣния; това е станало на 824 г. Едно извѣстие отъ 827 г. казва, че българитѣ излѣзли по р. Драва и съ огънъ и мечъ опустошили славянитѣ въ Панония, изпѫдили тѣхнитѣ войводи и турили свои управници. Около това врѣме се споменуватъ *браничевцитѣ* и *кучанитѣ* по дѣсния брѣгъ на Морава и край Дунава.[3])

---

[1]) Шафарикъ, т. II, кн. I стр. 241.

[1]) Сочинъ. Конст. Багрян. Лескина, 128, 129.

[2]) Иречекъ, Истор. Срба, стр. 185

[3]) Шафарикъ, т. II, кн. I., стр. 285–279, 337–345, 319.

Единъ баварски географъ отъ 876—890 г. като описва землитѣ на срѣдна Европа и на Балканския полуостровъ, споменува за единъ народъ, който се вика Моравски (Marchanos) и има 30 градове. Това извѣстие не се отнася до Моравия въ горна Панония, която се описва отдѣлно подъ названието Marhavi, съ 11 градове. Сжщия авторъ описва България отдѣлно, като казва, че тя е обширна държава и има много народъ и петь градове. Споредъ него моравски градове сж били Бѣлградъ, Звѣчанъ (до Митровица) и Липлянъ, близо до Звѣчанъ. Тази Моравия е обхващала Велика Морава, Българска Морава и Ибъръ. Сърбитѣ били по-назападъ отъ тия прѣдѣли. Порфирогенетъ споменува за управители на Морава, наредъ съ сръбскитѣ жупани, каквито вѣроятно е имало тука прѣди аваритѣ. Арабскиятъ писатель Аль-Масуди (950 г.) като говори за Сърбия, добавя: „сетнѣ иде племето, което се казва Морава и живѣе на брѣговетѣ на Бѣлава (Дунава), дѣто живѣяха българитѣ (туранци) когато приеха християнството. На вселенския съборъ въ Цариградъ на 879 г., наредъ съ българскитѣ епископи отъ Охридъ и Дебелтъ, зема участие и моравския архиепископъ. Византийцитѣ подържали духовни връзки съ своитѣ стари провинции и тогава, когато тѣ сж били подъ аварска или българска власть.[1])

Въ царуването на царь Бориса, на 885 г., когато славянскитѣ проповѣдници Климентъ, Сава, Ангеларий и др. се връщали отъ Панонска Морава въ България, на р. Драва влѣзли въ прѣдѣлитѣ на българската държава, а въ Бѣлградъ били приети съ радость отъ българския управитель Боритканъ, който ги изпратилъ при царь Бориса.[2]) Отъ врѣмето на царь Бориса е урѣдбата на българската черква, тогава сж били учрѣдени всички български епископии, нови или стари сжществуующи като грьцки. Теофилактъ въ XI в. пише: „Охридската архиепископия е една отъ ония седемь съборни черкви, които издигна християнейшиятъ Борисъ български“.[3]) Такива сж били и другитѣ епископии въ България подвластни на охридската архиепископия, за които се говори въ хризовулитѣ на византийския императоръ Василий II отъ 1020 г., а именно: въ Раса (Нови-Пазаръ), Липлянъ, Прищина, Призренъ, Нишъ, Бѣлградъ, Срѣмъ, Браничево, Видинъ и др.[1]) Макаръ въ помѣнатитѣ хризовули да се говори, че тѣ сж били отъ врѣмето на царетѣ Самуила и Петра, но на основание на други данни, като горното извѣстие отъ Теофилакта и отъ обстоятелството, че българитѣ сж владѣли тамъ много по-отрано, трѣбва да се заключи, че тѣ сж и отъ врѣмето на царь Бориса. Явно е слѣдователно до кждѣ се е простирала българската държавна власть, а слѣдователно и до кждѣ сж били прѣдѣлитѣ на българския народъ. Бѣлградъ съ околностьта, Велика Морава, Ибъръ, Косово-поле и Метохия сж били български въ всѣко отношение. При царь Симеона (888—927 г.) западнитѣ български прѣдѣли сж били сжщитѣ. Вѣрно е, че той е покорилъ сръбскитѣ княжества, но не ги е присъединилъ къмъ българското царство, а ги оставилъ полузависими, съ сръбски жупани. За границата на българската държава при Симеона Дриновъ казва, че отивала до водораздѣла на Морава съ Колубара. Отъ Митровица и Ибъръ къмъ устието на р. Дринъ и на Адриатическо море.[2]) Въпрѣки мнѣнието на Дринова, и цѣлата котловина на Ибъръ е влизала въ прѣдѣлитѣ на българската държава, защото гр. Раса съ областьта сж били български. N.B.

На 892 г. краль Арнулфъ изпратилъ посланичеството въ България. Посланицитѣ минали р. Драва въ княжеството на Бречеслава, който билъ български васалъ и владѣялъ между Драва и Сава. Сетнѣ минали Сава и стигнали въ България. Матковичъ като привежда това мѣсто, забѣлѣзва, че тогава Драва е отдѣляла България отъ Франкия.[3] N.B.

Когато дошли маджаритѣ въ X вѣкъ и завладѣли областьта по срѣдни Дунавъ и Тиса, тукъ намѣрили нѣколко българо-славянски княжества. Така въ Карпатитѣ тѣ покорили *Кеана*, „князь на българитѣ и славянитѣ“. Между Тиса и Дунавъ господарувалъ независимиятъ български князь *Ахтумъ*, който билъ покръстенъ въ Видинъ. Въ Трансилвания владѣялъ „ерделскиятъ *Залтанъ*“. Между Марошъ и Тиса е било българското княжество на *Гладъ*. По на сѣверъ е било българското воеводство на *Менумор*о*та*. Споменуватъ се още княжествата *Соланъ*, *Гелу* и *Тухутумъ*. По срѣдния Дунавъ отъ землитѣ на

Отум

---

[1]) Шафарикъ, т. II, кн. I стр. 353 354.

[2]) Баласчевъ, Климентъ, епископъ словински, стр. XV.

[3]) Журн. М. Н. Просвѣщ., кн. 211, 1879. Васильевски, Материали, стр. 418—428. 430—432.

[1]) Иречекъ, Истор. Болгаръ, стр. 264.

[2]) Дриновъ, стр. 404.

[3]) Rad. кн. XLII, стр. 65.

българитѣ, маджаритѣ слѣдъ като сѫ ги завладѣли, образували окрѫзитѣ Земплински (Землински), Чанградски, Солноцки, Бодроцки и др. Независимо отъ това, въ Банатъ и въ Мала-Валахия се споменуватъ *съверянитѣ*, които нѣкога влизали въ прѣделитѣ на българското царство.[1]

И въ врѣтето на царь Самуила на западъ къмъ сръбскитѣ земи, българското царство има сѫщитѣ граници. както и при царь Симеона. Метохия, Косово-поле, Велика Морава съ Бѣлградъ и Срѣмъ сѫ били български земи. Сръбскитѣ жупани отъ по-западнитѣ сръбски земи сѫ признавали върховната власть на българския царь отъ Западна България. Духовнитѣ епархии на България показани въ горѣпоменатитѣ хризовули на Василий II, сѫ били области на Самоиловото царство и показватъ докждѣ се простирали прѣдѣлитѣ на неговото царство. Въ тия прѣдѣли е останала България и подъ византийска власть слѣдъ 1018 год. но само като византийска провинция управлявана отъ особени управители.

Слѣдъ като покорилъ по-голѣмата часть отъ българското царство — казва историкътъ — Василий II Българоубиецъ се отправилъ къмъ стария Singidunum — Бѣлградъ, да покори и него. Тукъ той приелъ подчинението на българския управитель, който се явилъ прѣдъ него въ робско облѣкло и се хвърлилъ на краката му заедно съ другитѣ офицери на гарнизона. Отъ всички български страни — казва сѫщиятъ — само Sirmium — Срѣмъ не бѣше прѣвилъ вратъ подъ игото на империята. Тукъ владѣеше единъ българинъ по име Сермонъ. Новоназначениятъ грѣцки управитель на Бѣлградъ — Диогенъ го примамилъ по измамливъ начинъ и въ врѣме на разговора го промушилъ съ ножа си въ хълбока. Сермонъ билъ убитъ, а слѣдъ това градътъ и областьта лесно били прѣвзети отъ византийцитѣ.[2]

На Ибъръ е била въ старо врѣме българската политическа граница между България и Сърбия, защото тамъ е била и етнографическата. Българската държавна власть не я прѣскачала по съображения етнографически и политически. По-назападъ е имало сръбско население съ сръбски наслѣдствени жупани; по на истокъ едно славяно-българско население, което още отъ първо врѣме се присъединило

---

[1] Милетичъ и Агура, Дако-ромѫчитѣ, ст. 213, 244; Шаварикъ, т. II кн. I, ст. 337-348.

[2] Lepeau, T. 14, стр. 296—303.

къмъ българското царство и сѣтнѣ винаги се е чувствувало като българско. То е усѣщало своитѣ неразривни връзки съ другитѣ славяни отъ българската държава, съ които е имало общи езикъ, общи възпоменания и минало. То е работило за единството на българския народъ и при Крума, и при Симеона и при Самуила. Така е било и по-сетнѣ.

Какво става слѣдъ падането на българското царство подъ Византия? Ето нѣколко данни за тогавашното състояние на тия прѣдѣли. Василий II бѣше подчинилъ България, но народътъ не бѣше се помирилъ съ тава положение. „Българитѣ — казва Lebeau — не можаха да понесатъ такова тежко иго и България се възбунтува". На 1040 год. единъ българинъ на име Петъръ Делянъ, синъ на Аарона, братъ на царь Самуила, прѣминалъ цѣла България до Бѣлградъ и повдигналъ българитѣ на възстание, които го провъзгласили за свой царь. Той бѣше разведенъ триумфално по главнитѣ градове на страната и за да се почете неговото минуване, избиваха всички гърци[1]. Първитѣ възстаници били жителитѣ на Нишъ и Бѣлградъ и отъ долината на Морава. На кѫдѣто и да отивалъ Делянъ, българскиятъ народъ го посрѣщалъ съ въодушевение и го славилъ като свой царь[2]. Но вслѣдствие вѫтрѣшни раздори, възстанието не могло да сполучи.

На 1064 год. ето какво се е случило: нѣколко българи отъ Бѣлградъ прѣминали рѣка Сава и почнали да опустошаватъ границата на Маджарско. Маджарскиятъ краль Саламонъ задигналъ една армия и обградилъ Бѣлградъ. Тогава България, Тракия и Македония се затекли на помощь на обсадения градъ. Станали двѣ битки по брѣговетѣ на Дунава, дѣто българитѣ и гърцитѣ били бити. Сѫщото прѣтърпѣли и бесситѣ, старъ тракийски народъ, които били се притекли на помощь на обсаденитѣ[3].

На 1074 год. българитѣ отъ Морава, Косово-поле и други западни български земи се готвили да дигнатъ възстание срѣщу Византия и като нѣмали пригоденъ кандидатъ за царь, обърнали се къмъ Диоклейския сръбски жупанъ Михаилъ да имъ даде сина си Бодина за такъвъ. Бодинъ пристигналъ въ Призренъ, *дѣто билъ провъзгласенъ за български царь* отъ българскитѣ първенци, които го чакали тамъ. Възстанието се разширило отъ Скопие къмъ Нишъ и Косово-поле, но Бодинъ билъ хванатъ въ плѣнъ и заточенъ въ Сирия, а възстанието потушено [1]).

---

[1] Lebeau т. 14 стр. 291—303.

[2] Доимколовъ Българ. Прѣгл. 1894 год., кн. V.

[3] Lebeau livre 79.

На 1054 год. епископъ Lietbert пжтувалъ отъ Европа за светитѣ мѣста прѣзъ Цариградъ. Като минали панонскитѣ прѣдѣли — пише той — влѣзли въ огромната пустиня Deserta Bulgariae, гдѣто живѣяли хайдуци отъ ститски родъ — тогава тамъ имало печенеги [2]). На 1096 год. прѣзъ Бѣлградъ минава първиятъ кръстоносенъ походъ на Готфридъ Булонски и Петъръ Амиенски. Като не могли да получатъ въ този градъ разрѣшение да си накупятъ провизии, тѣ почнали да отвличатъ стада отъ полето. Това разбунтувало българитѣ, които забили трѣвога. Скоро се събрали 140·000 души и нападнали французитѣ. Шестдесеть души отъ послѣднитѣ били затворени въ единъ монастиръ, който билъ подпаленъ и изгоренъ съ хората въ него. Кръстоносцитѣ съ голѣмъ трудъ могли да стигнатъ до Нишъ, сѣдалището на управителя на България. Тукъ е станало второ сбиване съ българитѣ, отъ което пострадали до 10 000 кръстоносци [3])

Единъ отъ кръстоносцитѣ като описва този походъ, казва, че като минали Землинъ (Mala villa), стигнали въ Бѣлградъ, дѣто се свършва българската земя (ubi termanatur finis Bulgarorum). Слѣдъ това минали прѣзъ българскитѣ гори край Морава (silvae Bulgarorum) и стигнали въ срѣдата на българската държава въ Нишъ (in medio Bulgarorum regno Niczh), гдѣто били първенцитѣ на страната (duci et principi terrae), Въ Нишъ тогава билъ византийски чиновникъ Никита, началникъ на българитѣ principe Bulgarorum et praeside civitatis) [4])

Вилхелмъ Тирски на 1169 г. пише: Слѣдъ Бѣлградъ (Bellagrava, Bulgariae oppidum, Bulgarorum hospito), кръстоносцитѣ минали българскитѣ гори, нечувани и безкрайни, и найпослѣ стигнали въ Нишъ (silvas immensas et inauditas regni Bulgarorum). Другъ единъ авторъ отъ сжщото врѣме Echard, съобщава, че *отъ първия български градъ*, въ който стигнали кръстоносцотѣ въ грьцка земя и до столицата на Алексѣя (Цариградъ), навсѣкждѣ ги посрѣщали и изпращали мирни посланици на византийското правителство [1]). Прѣзъ цѣлото врѣме на византийското владѣние, отъ 1018 г. до 1186 г. Бѣлградъ се нарича Alba Bulgarica, Bulgariae onpidum [2])

За кръстоносния походъ на краль Конрадъ единъ авторъ разправя, че той като стигналъ по Дунава до Браничево, оставилъ корабитѣ си тамъ и стжпилъ *на българска земя*, която била подъ грьцка власть. Odo de Dioglio като пише за сжщия походъ, казва: Маджарско се дѣли отъ България съ рѣка (тука прѣводачътъ Матковичъ забѣлѣзва, че тази рѣка е Дунава). Бѣлградъ се вика български Бѣлградъ, въ различие отъ Бѣлградъ маджарски, въ Маджарско. Българскиятъ край е шумовитъ; отвъдъ Сава е Бѣлградъ, началото на България. [3])

На 1073 г. византийскиятъ писателъ Иванъ Скилица пише, че сръбско-българската етнографическа граница е минавала прѣзъ Прищица (вѣроятно, искалъ да каже прѣзъ прищинския окржгъ, на сѣверъ), а споредъ Анна Комнена, градъ Липлянъ, на сѣверъ отъ Прищина, е билъ граниченъ градъ на Византия откъмъ Сърбия. [4])

Рускиятъ писателъ Сърку, възъ основание на исторически данни, установява, че прѣзъ XI и XII в. в. Албания до Лешъ и Мирдинскитѣ планини се викала България. На сѣверъ отъ Бѣлградъ, Панония сжщо била България[5])

Калоянъ, казва Иречекъ, слѣдъ прѣвземането на Варна на 1201 г. владѣялъ голѣма часть отъ полуострова. Неговото царство се простирало отъ Бѣлградъ до долна Марица и до Агатополъ, на Черно море. Отъ устията на Дунава до Струма и горни Вардаръ. Бѣларадъ и Бриничево били въ ржцѣтѣ на българитѣ. Отъ тукъ сръбско-българската граница е отивала по Морава до Нишъ, който сжщо е билъ български. Призренъ, Скопие и Кюстендилъ сж принадлежали на българското царство[6]).

За петь български епископии на Дунава, съ главенъ градъ Бѣлградъ, дълго врѣме спорили българитѣ и маджаритѣ въ началото на XIII в., докато най-послѣ маджаритѣ се отказали отъ тѣхъ[7]). Царь Асѣнь II (1218—1241 г. г.) въ хризовула си да-

---

[1]) Иречекъ, Истор. Сръба, стр. 224.
[2]) Rad. XLII, стр. 70.
[3]) Rad XLII, стр. 79.
[4]) Rad XLII, стр. 75, 76,

---

[1]) Rad XLII стр. 98.
[2]) Дримколовъ, Българ. Прѣгл. 1794, кн. V, януарий
[3]) Rad XLI стр. 101. 105
[4]) Дриновъ, стр. 571.
[5]) Сърку, Описаніе Турец. Импер. XVII в. стр. 73, 74
[6]) Иречекъ. Истор. Болгар. стр. 310.
[7]) Иречекъ, Истор. Срба, стр. 276.

денъ на Дубровчанитѣ да търгуватъ свободно въ българското царство, изрично казва, че имъ дава право да търгуватъ „или до Бъдинѣ или Браничева и Бѣлграда дойдѫтъ"1). Въ надписа на търновската черква отъ врѣмето на сѫщия български царь се казва, че той, Асѣнь II, е завоювалъ всичкитѣ земи отъ Одринъ до Драчъ, албански и сръбски. Само Цариградъ запазили били франкитѣ (кръстоноснитѣ2). Безъ съмнѣние въ това врѣме всичкитѣ западни български земи — Морава и Косово-поле — сѫ били подъ негова власть.

На 1231 г. маджаритѣ водятъ война противъ българитѣ на Морава — contra Bolgaros super fiuvium Moravae 3).

Ludolf Sudheim (1336 - 1341) пише, че отъ Маджарско се минава направо за България (transitur rectius per Ungariam et Bulgariam) но пѫтьтъ билъ лошъ и много отегчителенъ (taediosa) 4).

На 1360 г. сръбскиятъ войвода Бранко, синъ на Младена отъ Косово-поле, избѣгалъ на Морава, дѣто кралъ Урошъ му подарилъ селото Нахудимъ, на устието на Лепеница. Въ хризовула на краля, между другото, се казва: „отъ чеса житѣе побѣгалъ *у Бугаре*", т. е. като не можалъ да живѣе на Косово-поле, избѣгалъ на Морава, у българитѣ. Срѣдковичъ като привежда това мѣсто, обяснява, че въ онова врѣме сърбитѣ отъ стара Сърбия, наричали крайдунавска — Сърбия България, а сега било обратното 5).

На 1353 г. турскиятъ князъ Муратъ обикаля долна Сърбия, нарѣчена България, т. е Морава. 6)

Когато Турцитѣ на 1522 г. прѣвзели Бѣлградъ отъ маджаритѣ, тамъ намѣрили много българи и часть отъ тѣхъ изселили въ околноститѣ на Цариградъ, дѣто и сега мѣстностьта носи името Бѣлградъ. Единъ сръбски лѣтописецъ като говори за това, казва: „На 1522 лѣто прими царь Сюлеменъ Бѣлградъ. . и *бльгарце* прѣгнаше тамо у Цариградъ". Каченовски като съобщава това извѣстие, забѣлѣзва, че то се потвърдява и отъ чужди източници, а именно отъ хроникеритѣ Сандо, Туберо и Спандгчинъ 7).

село
Белград
е същ-л
до 1912 г.

---

1) Иречекъ. Истор. Болгар. стр. 337.
2) С. С. Бобчевъ. Старобългар. правни, паметници стр. 2 7
3) Дринколовъ, Българ. Прѣгл., кн. V.
4) Rad XIII. 163.
5) Средковичъ, Споменикъ, XXXVI, стр. 79, 87. 149.
6) Период. Спис. кн 64, стр. 124.
7) Каченевски, Истор. Серб, т. I стр. 118.

Bonfinius отъ 15 в. пише, че Косово-поле се намира между Расция (Сърбия) и България, а пѫтешественицитѣ Hanfi (1496 г.) и Brovn (1673 г.) турятъ Косово-поле въ границитѣ на България. Българо-католишкиятъ епископъ Петъръ Богдановъ на 1640 г. пише, че Мизия, Тракия, Македония и *цѣла Морава* сѫ български земи. 1)

Европейскитѣ пѫтешественици, които пѫтуватъ по Морава отъ Браничево до Нишъ, продължаватъ да говорятъ за голѣмитѣ български гори на това мѣсто — за „silvae Bulgarorum. silva Bulgariae." Въ тѣхъ се е пѫтувало два дена и двѣ нощи, безъ да се срѣщне човѣкъ 2).

Къмъ срѣдата на XVII вѣкъ, единъ русинъ падналъ въ плѣнъ у турцитѣ и, като плѣнникъ, изходилъ цѣлата турска империя надлъжъ и наширъ. По-кѫсно той успѣлъ да се върне въ Русия и написалъ своитѣ бѣлѣжки и възпоминания за турскитѣ земи. Въ тия бѣлѣжки той разправя, че *отъ Одринъ до Бѣлградъ и по-нагорѣ* отвъдъ Сава *всичкото население е отъ българска народность.* Така, като говори за Бѣлградъ, той казва: „а уѣздныхъ людей жилья селъ ихъ отъ самого Андранополя, даже до Бѣлограда и высше все люди тѣ болгарскіе". Че авторътъ добрѣ различавалъ различнитѣ народности на Балканския полуостровъ се вижда отъ описанието на другитѣ градове. За Видинъ казва: „а уѣздные люди се болгарскіе люди словенского языку онѣ"; за Сараево въ Босна, „Босна-Сарай": — „а люди въ уѣздѣ турецкіе люди, а говорятъ онѣ все языкомъ словенскимъ, а зовутся онѣ босняки 3). На 1664 г. Евлия Челеби констатира много българи въ Бѣлградъ и българска черква4).

П-горѣпоменатия пѫтешественикъ Brown, който пѫтувалъ все около това врѣме отъ Бѣлградъ на югъ по Морава, въ село Баточина, на устието на р. Лепеница, забѣлѣзалъ промѣна въ женския костюмъ „Тукъ женитѣ, казва той, носятъ единъ видъ високи, шапки „конги", и на нея както и на челото — всѣкакви пари. *Една българка* тукъ ми благодари за една го-

---

1) Иширковъ Приносъ къмъ етногр. на Македоння, стр. 55. Въ това съчинение се споменуватъ рѣдъ карти отъ срѣднитѣ вѣкове, по които двѣтѣ страни на Морава влизатъ въ прѣдѣлитѣ на България стр. 15 20 Такива карти има и отъ 17 18в. в. Иширковъ, западн. крайща на Българ. земя стр. XLVII XLVIII
2) Шишмановъ. Министр. Сборн. кн. 4, стр. 365
3) Сърку. Опис. Турец. Импер. XVII в., стр. 73, 74.
4) Период. Спис. кн. 62 стр, 194

лѣма монета, която присъедини къмъ накита на главата си“. Авторътъ прилага и изображението на жената и отдолу забѣлѣзва: *жена отъ България*[1]) Нѣкои отъ срѣдновѣковитѣ гръцки историци различаватъ по-добрѣ мѣстнитѣ народности на полуострова, като ги наричатъ съ имената на древнитѣ народи отъ сѫщитѣ мѣстности, безъ да се повлияятъ отъ обстоятелството подъ чия власть се намиратъ въ дадено врѣме. Така, тѣ различаватъ въ сѣверна България славяно-българитѣ отъ българитѣ-туранци въ източна България, каквито е имало още тогава; сърбитѣ отъ моравцитѣ, като послѣднитѣ наричатъ *трибали*. Населението отъ сѣверна Македония наричатъ *пеонци* (сега „пиянци“), по името на старитѣ жители на сѫщата областъ, безъ да се повлияятъ отъ обстоятелството кой народъ е господствующия и кой подчинения. Напримѣръ историкътъ Иеракъ отъ XV столѣтие, който е оставилъ една историческа хроника въ стихове, като описва прѣдшедствующитѣ събития, на едно мѣсто казва:

О, елинъ на елинитѣ,
Ти обърна въ бѣгство *българскитѣ* пълчища,
Сѫщо много *мизи* и *трибали*,
Изкла като агънца чедата на *пеонитѣ*,
Тѣхъ и тѣхния вождъ Крали-Марко.

За побѣдитѣ на султанъ Баязида надъ балканскитѣ народи той разправя слѣдното:

Като разби много племена, съсѣдни съ *България*,
И ги изкала безпощадно, изкорени градоветѣ
На *Мизия*, на *трибалитѣ* и градоветѣ край Дунава,
Градоветѣ на *сърбитѣ*, градоветѣ на *дараднитѣ*.....[2])

За насъ е важно въ дадения случай, че авторътъ различава сърбитѣ отъ трибалитѣ (моравцитѣ) и дарданитѣ (по Българска Морава и Косово-поле); за него е било ясно, че трибалитѣ и драданитѣ, макаръ и подъ сръбска власть, сѫ прѣдставлявали съвършено другъ народъ. Единъ другъ изсочникъ отъ сѫщото врѣме нарича сръбския краль Serviae Tribalorumque dux — князь на сърбитѣ и трибалитѣ[3]). Това двояко произхождение на народа отъ сръбскитѣ по-западни земи и отъ Морава добрѣ се е помнило и съзнавало дори въ началото

---

[1]) **Споменикъ IX, стр. 35, 41**
[2]) **Каченовски, Истор. Срб т. I, стр. 265**
[3]) **Срѣдкович, Споменик, XXXVI, стг. 1[illegible]0.**

на XIX в., въ врѣме на сръбското възстание. Това се вижда отъ обстоятелството, че тогава въ националния гербъ на новата държава сѫ влѣзли два герба: на Сърбия — кръстъ съ звѣзди и на Трибалия — дива свиня [1]). Пѫтешественикътъ Петанчичъ, който е пѫтувалъ отъ Бѣлградъ за Цариградъ на 1522 год., нарича българитѣ трибали, както сѫ ги наричали и мнозина други автори [2]). Въ Трансилвания, въ срѣднитѣ вѣкове имало българско население, за което единъ източникъ съобщава: „по брѣговѣтѣ на Олтъ въ Фагарашъ живѣятъ много трибали“. Ромѫнскиятъ историкъ Хъждъу като цитира това мѣсто, забѣлѣзва, че подъ името трибали обикновено се разбиратъ българитѣ [3]).

Мнозина отъ сръбскитѣ войводи при послѣднитѣ сръбски крале въ българскитѣ земи били българи отъ мѣстнитѣ болѣри. Тогава, при завоюването на една страна отъ чужда държава, мѣстаитѣ болѣри оставали да служатъ и на новата държава. Въ такива случаи населението не е чувствувало твърдѣ много промѣната на властьта, тъй като и при новото господство се управлявало отъ сѫщитѣ хора, отъ сѫщитѣ закони. Така е било особено въ българскитѣ земи подъ сръбска власть, защото тогава почти всички български войводи оставали да управляватъ като въ българско врѣме. Въ народа е оставало убѣждението, че властьта пакъ е българска и дѣйствително тя е била българска, доколкото се касаело до отношенията между войводитѣ и населението. Такъвъ единъ български болѣринъ е билъ войводата на крѣпостьта Сталакъ — при съединението на Българска и Сръбска Морава —, въ врѣмето, когато сѫ дошли турцитѣ. Въ това врѣме крѣпостьта е била подъ сръбско владѣние. Константинъ Костенечки разправя какъ сѫ я зели турцитѣ. Градътъ е билъ защищаванъ отъ единъ болеринъ, който се задържалъ дълго врѣме. Най-послѣ кулата била подпалена и изгорѣла, а заедно съ нея и храбрия й защитникъ: „и ть іелико кьто оть древнихъ добліествовавь“ [4]). Падането на Сталакъ се възпѣва отъ една българска народна пѣсень, записана въ Трънско. Въ нея се разправя какъ царь Сюлиманъ пише писмо на Сталакининъ Тодоръ:

---

[1]) **Киричъ. Србија, стр. 484.**
[2]) **Rad. XLII. 121, 127.**
[3]) **Период. Спис., кн. 61, стр. 113.**
[4]) **Каченовски, Истор. сербг. т. I стр. 63, забѣл. 6.**

Много здраве Сталакининъ Тодоръ!

Царь Сюлиманъ се опитва да земе Сталакъ, събира „сто хиляди“ войници и „съ топе и кумбаре бие града три години“, безъ да може да го вземе. Тогава при него дохажда потурнякътъ папазъ — паша и му казва: *„ти не знаешъ бугарски закони“* и го научва какъ да земе крѣпостьта: зълъ папазъ-паша войници, мотики и лопати и турилъ да копаятъ подземенъ ходъ за калето. Слѣдъ това влѣзли вжтрѣ и случайно хванали тодоровата жена. Тя имъ вика: пуснете ме, азъ съмъ тодорова измекярка, *„дънъска е бугарски великъ-день“*, ще ви помогна да уловите Тодора. Намѣсто това, тя помага на Тодора да се защити. Тодоръ коли турци, но не може да ги довърши, тѣ идатъ се повече и повече. Най-послѣ той спира и казва:

До сега е бугаринъ повьвялъ,
А отъ сега турчинъ че царуе ¹).

Тази пѣсень, съставена навѣрно около Сталакъ и прѣнесена въ подалечни български земи, споредъ насъ, показва, че народътъ въ тия български прѣдѣли и при идването на турцитѣ се е чувствувалъ за български, за българи е считалъ и своитѣ войводи, макаръ тѣ да се признавали върховната власть на сръбскитѣ крале и деспоти.

Единъ старъ сръбски писатель, Ефремъ Монахъ, описва въ стихове какъ византийскиятъ императоръ на 1126 год. разбилъ сърбитѣ и часть отъ тѣхъ прѣселилъ въ Мала-Азия. Между другото, той казва:

Безброј робльа у крај Византијски
Пребацивши однесе их;
И код Никомидије насели их:
Неке од них у воијску уврсти,
Друге опет у бугаре записа...... ²)

Срѣдковичъ като привежда това мѣсто, обяснява, че отъ зетитѣ пленници отъ византийския императоръ, едни били записани като войници, свободни хора, други подведени като роби, подчинено население, защото „бугаре“, споредъ него, значило подчинено население. Ако приведенитѣ думи на Ефремъ Монахъ иматъ нѣкаква историческа основа, това показва, че въ старата сръбска държава населението въ много области е било българско и, като подчинено, се отличавало отъ господствуващитѣ сръбски болѣри съ своето народно име.

Сръбско-българска граница по Велика Морава. Казахме по-рано, че първата етнографическа и държавна граница между България и Сърбия е била по западния водораздѣлъ на Ибъръ, и на Колубара. Но още въ XI в. Ибъръ е билъ изгубенъ отначало политически а по-сетнѣ и етнографически. Въ XII и XIII в. в. сърбитѣ се настаняватъ по лѣвия брѣгъ на велика Морава и по цѣла сръбска Морава. За пръвъ пжть Велика Морава става граница между България и Сърбия около 1200 г., когато Стефанъ Немань завладѣва Левачъ, Бѣлица и Лепеница. Тази граница постепенно се затвърдява за дълго врѣме. По на сѣверъ, по рѣката Ясеница до Дунава, по Колубара и по Дрина, е било маджарско владѣние до дохаждането на турцитѣ, но тамъ сърбитѣ сж имали извѣстно влияние, тъй като сръбскитѣ крале, като роднини на маджаритѣ, били назначавани за управители на тази область. За това е останало споменъ, че и тамъ е било Сърбия. Това обаче е било само политически, защото, както видѣхме, етнографически двата брѣга на Велика Морава сж били български. За послѣднитѣ дни отъ сжществуването на сръбската държава има нѣколко смжтни данни, че сърбитѣ сж владѣли нѣколко врѣме на западъ отъ Велика Морава, тъй като Браничево имъ било отнето по-рано; по такъвъ начинъ границата е била възстановена на Велика Морава.

Такова е било положението при дохаждането на турцитѣ и, вслѣдствие на това, прѣзъ цѣлото турско владение е останало споменъ, че нѣкога сръбско-българската граница е била на Велика Морава. Това отбѣлѣзватъ всички европейски пжтешественици, които сж минавали отъ тука прѣзъ турско а сжщо и нѣкои мѣстни домашни източници. Ний ще приведемъ по-извѣстнитѣ отъ тѣхъ.

Бертрандонъ де ла Брокиеръ на 1433 г. пжтувалъ отъ Цариградъ за Европа и слѣдъ като миналъ Нишъ, стигналъ въ Крушевацъ. Тукъ той отбѣлѣзва: „стигнахме въ Крущевацъ, малъкъ градъ една миля далечъ отъ *Морава* — една голѣма рѣка, която иде отъ Босна (говори се за *сръбска Морава)* и раздѣля България отъ Расия или Сърбия — страна, която има тия двѣ имена и която турчинътъ покори прѣди шесть години. Подъ Крушевацъ минахъ Морава съ каикъ и стигнахъ земитѣ

---

¹) Период. Спис. XII, стр. 104, 09.
²) Средков. Истор. срп. нар., т. I, стр. 211.

на сръбския деспод"[1]. Въ това врѣме цѣлата область, отъ югъ до сърбска Морава съ крѣпоста Сталакъ е била въ турски ржце. Бузбекъ е миналъ отъ тукъ на 1553 г. като пжтувалъ сжщо отъ югъ на сѣверъ. Той казва: „като минахме рѣката, която се зове Морава (Велика Морава), спрѣхме въ сръбското село Ягодна". Мелхиоръ Безалтъ пжтувалъ на 1584 г. и отбѣлѣзва, че при казаната рѣка (Морава) се дѣлятъ двѣ земи — Сърбия и България, „както това се приема изобщо". Фредерикъ Креквикъ на 1591 г. пише: „при Ягодна минахме водитѣ на Морава, която на това мѣсто раздѣля Сърбия отъ България". Адамъ Вернеръ на 1616: — „слѣдъ Ягодна минахме Морава, която дѣли Сърбия отъ България". Павелъ Тафернеръ на 1669 г.: оставихме Ягодна и стигнахме до прочутата рѣка Морава, която дѣли Сърбия отъ България". Д-ръ Браунъ (Brown) на 1669 г. слиза отъ Бѣлградъ на югъ по лѣвия брѣгъ на Морава и като минава сръбска Морава, казва: „стигнахме Крушевацъ — въ България". Джонъ Бербери на 1671 г.: — „отъ Ягодна, по единъ хубавъ и здравъ мостъ, минахме рѣката Морава, която дѣли Сърбия отъ България; слѣдующиятъ градъ бѣше Паракинъ"[2]. Вь сжщата смисъль говорятъ и пжтешественицитѣ Курипешичъ на 1530 г., Шеперъ на 1533 г, Бацекъ и Вранчичъ на 1457 г., Пигафете на 1567 г., Рамбери на 1584 г., Владиславъ отъ Митровица 1594 г. и др.

Това възпоминание — че сръбско-българската граница нѣкога е била на Велика Морава, е било силно още въ началото на XIX вѣкъ, въ врѣмето на сръбското възстание; отъ него имаме слѣди въ нѣкои мѣстни източници. Единъ австрийски чиновникъ отъ Землинъ на 1804 г. е отбѣлѣзалъ слѣдующето: „Въ врѣме на възстанието (сръбското), дахията Кючукъ Али, съ нѣколко стотинъ турци, *прѣминалъ отвѫдъ Морава* (на дѣсния брѣгъ) за да земе една помощь отъ двѣ хиляди кърджалии. *На връщане въ Сърбия* съ тази помощь, навсѣкждѣ билъ прѣслѣдванъ (отъ възстаницитѣ) и едвамъ можалъ да влѣзе въ Бѣлградъ[3]". Въ друго едно съобщение отъ дипломатически източникъ, се говори за сжщата разлика между дѣсния и лѣвия брѣгъ на Морава, но въ по-неясна форма: „Християнитѣ жители отъ нишката область, сжщо и *ония отъ крайдунавскитѣ мѣста*, явно държатъ *съ сърбитѣ*, защото често се е случвало, за по-голѣма сигурность, *да пращатъ въ Сърбия* своитѣ жени и дѣца прѣзъ турскитѣ нахлувания, така че тѣ лесно биха могли *да се присъединятъ къмъ сърбитѣ*[1]". Тука, очевидно се говори за крайдунавскитѣ мѣста по дѣсния брѣгъ на Морава, които прѣзъ турскитѣ нахлувания сж бѣгали на лѣвия брѣгъ — „въ Сърбия". На 1806 г. влашкиятъ господарь Ипсиланти пише на руския министъръ, князъ Чарторижски: „хората, които гледатъ съ добро око сърбитѣ и тѣхното дѣло, виждатъ съ голѣмо задоволство *какъ тѣ се разширяватъ и правятъ завоювания*, съ надежда че ще бждатъ подкрѣпени *отъ всичкитѣ християни* на страната, *които тѣ подчиняватъ и приближаватъ къмъ себе си*, и че ще свършатъ съ въоржжаването на кръста противъ угнетателитѣ. Трѣбва да се боимъ, че, ако не имъ се помогне, ислямътъ ще съедини противъ тѣхъ голѣма сила и ще ги покори *заедно съ другитѣ християни*[2]". При усмиряването на сръбското възстание, турцитѣ винаги сж гледали да заематъ дѣсния брѣгъ на Морава, тамъ сж отправяли своитѣ удари, като имали прѣдъ видъ, че това не е истинска Сърбия. Разореното население е бѣгало на лѣвия брѣгъ да търси спасение въ една по-далечна страна — „въ Сърбия". На Морава въ турско врѣме е имало бродове, на които турцитѣ сж тургали митници и земали мито на стоки и храни, вижда се, като остатъкъ и споменъ за нѣкогашната граница сжществующа тамъ.

Ето единъ другъ много по-ясенъ и характеренъ документъ за всеобщото убѣждение, че на Велика Морава нѣкогажъ е била българо-сръбската граница и за опититѣ, правени въ това врѣме пакъ тамъ да се тури. Сръбскиятъ историкъ Арсениевичъ-Баталака, въ своята история за сръбското възстание, привежда единъ договоръ сключенъ между Кара-Георгия и турския главнокомандующъ за „трайно примирие"; на 1808 година, като го зема отъ френския „Монитьоръ" за сжщата година. Ето съдържанието на този договоръ: „Негово Прѣвъзходителство Сулейманъ паша, върховенъ комендантъ на турската войска, и Георги Петровичъ, върховенъ комендатъ на сръбската войска, прѣдъ видъ на смутоветѣ, които господствуватъ въ Цариградъ, твърдо сж рѣшили да сключатъ трайно примирие. За тази цѣль тѣ назначиха пълномощници, отъ една страна нишкиятъ аянинъ Емиръ ага, отъ друга — войвода Стефанъ Яковлевичъ, които се условиха както слѣдва: 1) За да се избѣгне кръвопролитието отъ днесъ нататъкъ ще има примирие за неопрѣдѣлено врѣме между двѣтѣ войски. 2) Отъ 19—20 този мѣсецъ ще се разрушатъ всички батареи и редути на двѣтѣ войски. Турската и сръбската войски до 15, най-кжсно до 18 день ще излѣзатъ отъ *Горна България.* Това излизане ще започне на 20 число на този мѣсецъ. Азиятската войска ще се оттегли въ Едирне, *българската ще се разотиде по кжщята,* а сръбската войска, въ която се подразбира и обсервационния корпусъ въ Селесница (?) до Нова-Оршова (Ада-кале) *ще прѣмине съвсѣмъ отвѫдъ Морава.* Щомъ и двѣтѣ войски се оттеглятъ, ще се възобновятъ съобщенията между жителитѣ на двата брѣга. 3) Негово прѣвъзходителство Сулейманъ паша, по молбата на народа и прѣдъ видъ че старейшинитѣ зематъ на себе си грижата за сигурностьта на пжтищата и се обѣщаватъ на ново да построятъ магазинитѣ и хановетѣ, които прѣзъ врѣме на размирието сж били разрушени, задължава се да употрѣби своето старание прѣдъ Дивана, щомъ се върне въ София, щото гюмрюцитѣ, които иска да тури сръбскиятъ съвѣтъ за покриване на своитѣ разноски, да не срѣщнатъ никакво прѣпятствие и пжтищата за търговията прѣзъ Сърбия да бждатъ отворени. Въ село Бракинъ (село на Морава, близо до Кюприя), 17 августъ 1808 година"[1])

---

[1] Rad. XLII, 171.

[2] Дримколовъ, Бълг. Прѣгл. 1894 г. кн. V.; Пер. Спис., първитѣ книги и кн 60, стр. 944, Мин. Сборн. кн. 5 стр. 172. и кн. 4 стр. 356. 357.

[3] Депо, сръб. спис. 1904 г., септ. Извѣстията на Домбау, стр. 347.

[1] Пакъ тамъ, стр. 357, 358.

[2] Богишич, Разбор сочин. Н. Попова, стр. 39.

Този договоръ останалъ неизпълненъ по вината на едната или другата страна, може би защото не е билъ ратифициранъ въ Цариградъ, или поради измѣнившитѣ се обстоятелства. Но той ни показва какво е било господствующото убѣждение въ онова врѣме между сърби, българи и турци за нѣкогашнитѣ граници между България и Сърбия.

---

[1]) Баталака Арсениевић, Истор. срп. устанка, т. I, стр. 474,475

III Морава и Косово поле въ ново врѣме.

Новото население на Велика Морава. Въ старо врѣме сѣвернитѣ области на Балканския полуостровъ сж били населени доста гъсто, тамъ прѣимуществено се е развивалъ обществения и държавния животъ. Така е било въ сѣверна, България и на Морава. Константинъ Костенечки на 1431 год., казва, че държавата на сръбския князь Лазаръ по Велика Морава е била добрѣ населена съ хубави градове. Пжтешественикътъ Бертрандонъ де ла Брокиеръ на 1433 г. е миналъ по Морава и казва, че страната е била пълна съ села и добрѣ населена[1]). Съ дохаждането на турцитѣ положението се измѣнява. Какво е станало прѣзъ XV, XVI и XVII в.в., не се знае точно, но къмъ края на послѣдното столѣтие страната на сѣверъ е останала населена съвсѣмъ рѣдко. За доказателство на това служи фактътъ, отбѣлѣзанъ отъ различни автори че къмъ края на XVII вѣкъ на Велика Морава сжществуватъ съвсѣмъ рѣдки села, сжщо и обстоятелството, че отъ тогава се започва едно ново засѣдване на страната, което продължава прѣзъ цѣлия XVIII вѣкъ, въ началото на XIX в. и отчасти и по-кжсно. Така е било впрочемъ не само на Велика Морава, но и въ сѣверо-източна България, гдѣто напр. Добруджа въ XVIII и XIX в.в. се заселва съ едно ново население, дошло отъ одринско ямболско, отъ Маке-дония (тъй нареченитѣ „арнаутски" села) и отъ крайбалканскитѣ села. Старото българско населенее отъ сѣверо-източна България се е прѣселило въ Влашко, Молдава, Бесарабия, южна Русия и въ Банатъ. Тогава е имало едно всеобщо движение на народнитѣ маси отъ югъ къмъ сѣверъ. По двѣтѣ страни на Велика Морава страната се населява отъ прѣселенци дошли отъ по-южнитѣ български земи: отъ западна България, Българска Морава, Косово поле, Македония и отчасти отъ по-западнитѣ сръбски земи. Освѣнъ това, между Морава и Тимокъ, дохождатъ власи отъ сѣверъ — отъ Банатъ и Мала Влахия. Тамъ има заселени повече села съ население отъ тетевенско, каквито има и въ кулско и бѣлоградчишко. Какво е станало старото население отъ тия мѣста? Кждѣ сж се изгубили старитѣ моравци и тимочани? Навѣрно, въ голѣмата си часть се изселили по-насѣверъ въ южна Австрия, а една часть отъ тѣхъ трѣбва да сж изчезнали въ врѣме на голѣмитѣ войни, които сж се водили по тия мѣста между Турция и западнитѣ народи. Тука ще приведемъ нѣкои данни за новото заселване на Морава отъ края на XVII вѣкъ насамъ.

---

[1]) Радивоевић, Лепеница, Нас. срп. зем. кн/ VII, стр. 38, 39 и 41.

На 1688 г. Австрия води война съ Турция, заема съ войскитѣ си бѣлградския пашалъкъ и слиза на югъ до Скопие. Прѣзъ тази война се образували много християнски доброволчески чети и отряди, които земали живо участие въ борбата противъ турцитѣ. Такъвъ е билъ напр. отрядътъ на Петъръ Храниловичъ отъ Берковица. Къмъ края на войната населението, компромитирано прѣдъ турскитѣ власти, е било готово да се изсели въ други страни. Австрийскиятъ императоръ издалъ манифестъ къмъ турскитѣ поданици, съ който кани жителитѣ на Албания, Сърбия, Мизия, България, Силистрия, Илирия и Македония, да напуснатъ отечеството си и да се изселятъ въ Австрия, дѣто ще имъ се даде достатъчно земя и ще имъ се гарантиратъ правдини[1]. По-голѣмата часть отъ населението на окупиранитѣ отъ австрийцитѣ турски земи се е дигнала да се изсели: отъ сѣверна Македония, Българска Морава, Косово поле, Метохия и новопазарския санджакъ. Изселницитѣ били водени отъ сръбския ипекски патриархъ Арсений Църноевичъ и се упжтили къмъ южна Австрия. Една часть отъ тѣхъ е стигнала въ опредѣленитѣ мѣста: Сремъ, Бачка, Банатъ и дори до Будапеща. Другата обаче останала въ хубавата моравска долина, дѣто е имало твърдѣ много пусти мѣста и отдѣто турцитѣ не мислили да ги пждятъ. По този начинъ се турило начало на новото заселване на опустѣла Велика Морава. Второ едно подобно прѣселение е станало между 1718—1738 г. г., когато въ новата австро-турска война австрийцитѣ задържали Бѣлградския пашалъкъ подъ свое владѣние. Австрийското правителство дори било взело мѣрки да засели тази страна и е прѣселило около Бѣлградъ[2] много нѣмски колонисти.

---

[1] **Агатонович, Српски устанци, т. II стр. 90.**

[2] **Николич, Околина Београда, Насел., кн. II.**

Прѣзъ това врѣме по-рано заселенитѣ села отъ българскитѣ земи се увеличаватъ съ ново население дошло отъ сжщитѣ мѣста. Сжщо се образуватъ цѣлъ редъ нови села по двѣтѣ страни на Велика Морава[1]. И слѣдъ 1739 г. прѣселването продължава; то се засилва въ австро-турската война (1789—1790 г. г.) и слѣдъ почването на сръбското възстание въ началото на XIX вѣкъ. Водителитѣ на възстанието спомагали на прѣселването за да иматъ повече войници въ борбата противъ турцитѣ. Въ това врѣме се прѣселватъ голѣми маси отъ ново-пазарско въ западна Сърбия, отъ р. Топлица, Нишко, Тимокъ и други български окржзи. „Павославнитѣ сърби отъ Босна — се казва въ едно извѣстие — иматъ намѣрение да възстанатъ и голѣмо число отъ тѣхъ, съ женитѣ и дѣцата си, сж минали вече въ Сърбия“[2] На 1808 година руския косулъ Родофиникинъ донася отъ Бѣлградъ, че числото на откаранитѣ отъ хайдутъ Велко българи въ Сърбия е достигнало до 4.000 души отъ които 800 били записани за войници.[3] Имало и други такива прѣселеници по-отрано. По друго извѣстие, въ това врѣме повече отъ 1000 души съ сѣмействата си били избегали въ Сърбия отъ Нишко, Пиротско, и Видинско. Нѣколко стотинъ доброволци отъ тѣхъ били настанени въ Княжевецъ и Зайчаръ[4] Послѣ Каменичкото поражение на 1809 г., маса бѣжанци отъ Нишко нахлули въ Сърбия. Слѣдъ като турцитѣ заели областьта отъ изтокъ до Велика Морава, цѣлото население отъ тамъ избѣгало въ Шумадия, Бѣлградско и дори въ Австрия[5]. На 1813 година Сърбия прѣтърпѣла новъ погромъ; цѣла източна Сърбия е била опустошена и населението избѣгало въ Австрия и Влашко.[6] Още въ началото на възстанието (1804 г.) Кара-Георги е прѣселилъ часть отъ населението отъ Тимошко около Бѣлградъ, ужъ за негова безопасность и за да очисти мѣсто за военни дѣйствия. Въ врѣме на Нишкото възстание на 1841 год. се изселватъ изъ Сърбия веднажъ 8000 души и сетнѣ други[7]. Сърбске народне новине отъ 1844 год. пише: хиляди българи бѣжанци живѣятъ въ княжество Сърбия и се ползуватъ съ граждански права[1]). Единъ пжтешественикъ прѣзъ Сърбия на 1829 г. казва, че между сърбитѣ има голѣмъ брой българи и власи: „броятъ на българитѣ и власитѣ настанени въ Сърбия всѣки день расте и се увеличава съ нови прѣселенци". Князь Милошъ тогава се изразилъ, че *Сърбя има вече двойно повече население, отколкото е имала десеть години по-рано*[2]) Това прѣселение продължава до найново врѣме.

---

[1] **Радивоевич, Лепеница, стр. 42 — 51.**

[2] **Павловичъ. Споменик, II, стр. 17.**

[3] **Богишичъ, Разборъ сочинъ Н. Попова, стр. 155.**

[4] **Пакъ тамъ, стр. 255.**

[5] **Иовановичъ, Изъ тимочке крајине, стр. 25 – 30.**

[6] **Пакъ тамъ, стр. 26, 28.**

[7] **Н. Поповъ. П. 125, 151.**

Сега да видимъ кждѣ се настанали тия нови прѣселенци. Каза се, че голѣмъ брой отъ прѣселенцитѣ изъ българскитѣ земи отишли въ Австрия, дѣто били настанени въ Срѣмъ, Банатъ и Бачка. Тамъ сж доши много прѣселенци и отъ западнитѣ сръбски земи. Отначало тукъ е имало единъ слой първоначално старо българско население отъ началото на срѣднитѣ вѣковѣ и отъ по-рано. Но сетнѣ дохаждатъ много прѣселенци отъ сърбскитѣ земи и изглежда, че сръбскиятъ елементъ е надѣлялъ. Една часть отъ новитѣ български и сърбски прѣселенци отъ тука на 1750 г. се прѣселили въ южна Русия, дѣто били настанени като военни колонии въ повече полкове, между които се споменуватъ: *сръбский, македонский и българский*[3]). Едно извѣстие отъ това врѣме като говори за австрийскитѣ военни колонии въ южна Австрия — въ Бачка и Банатъ, казва че региментитѣ се състоятъ отъ *сърби, българи и власи. Езикътъ, облѣклото и обичаитѣ имъ били запазени*[4]). Слѣдъ обявяванието на сръското въстиние часть отъ тия българи македонци дохождатъ въ Сърбия и зематъ живо участие въ възстанието.

Въ околноститѣ на Бѣлградъ се споменуватъ, въ XVII в., редъ села, които сжществуватъ и сега, но вече съ друго, новопрѣселено население. Риста Николичъ като е изслѣдвалъ етнографията на бѣлградския окржгъ, намѣрилъ, че само една незначителна часть отъ сегашното население е старо; всичкото друго е новопрѣселено отъ XVII в. насамъ. Всичкитѣ села на бѣлградския окржгъ той дѣли на три категории, но ний не виждаме да има достатъчно основание за това. Споредъ него, въ първата категория влизатъ *торлашкитѣ села* непосрѣдствено

---

[1]) Чилингировъ, Поморавия. стр. 188.

[2]) Споменикъ, кн XVII, стр; 26, кн. XXV стр. 23. Липранди, България, стр. 48.

[3]) Българ. колон. въ Русия. Пер. спис. кн. XXXVI-XXXVIII стр., 188.

[4]) Гласникъ, Музея Босн. Херцег., XXI, 1905 г., стр. 193.

около Бѣлградъ, прѣселени въ врѣмето на Кара-Георгия и които по-рано не сжществували. Тия села сж: Баница, Яинци, Велики и Малки Мокри-Лугъ, Раковица и Вишница. Тѣ се били образували отъ прѣселенци отъ Власина, Лѣсковецъ, Нишъ, Пиротъ, Княжевецъ, Прокопле, Крушевацъ, Кочане, Куманово, Тиквешъ и др. български земи. Къмъ втората група той отнася селата, които счита за прѣселени отъ западъ: Ресникъ, Бѣли-Потокъ, Княжевацъ, Зуце, Рушанъ, Остружница, Заклопаче, Врѣчинъ, Рипанъ, Кумодражъ, Болечъ, Беганица и селата, които спадатъ въ горна Шумадия: Мала Иванча, Поповичъ, Пардане, Лисовичъ, Баджовицъ, Дражевацъ, Рогача, Сибница, Карочица, Дубона и Сеня. Но по самитѣ данни на автора, почти въ всички тия села голѣмъ брой отъ сѣмействата сж показани като прѣселени отъ източнитѣ или българскитѣ земи: Косово, Македония, Българска Морава, западна България, безъ да изброяваме поименно всѣка мѣстность и всѣки окржгъ. Въ третата група Николичъ туря селата, които той нарича прѣселени отъ Банатъ, Срѣмъ иЛикъ. Тѣ сж: Желѣзникъ, Марково, Велико Село, Ритопекъ, Мириево, Пиносава, Лещани, Калугерица, Срѣмчица, Сланци и Винча. Но и тукъ, като въ първитѣ двѣ групи, споредъ сжщия авторъ, голѣма часть отъ жителитѣ сж показани прѣселени отъ Враня, Лѣсковецъ, Прокопле, Крушевацъ, Нишъ, Пиротъ, Зайчаръ и окржзитѣ, сжщо отъ много мѣста на Македония. Често и досега истинскитѣ сърби отъ западнитѣ сръбски земи наричатъ прѣселенцитѣ отъ поменатитѣ български земи „бугари", „бугарчичи", „из Бугарске". Въ много отъ поменатитѣ села има „бугарски махли", макаръ че и въ другитѣ махли жителитѣ сж прѣселенци се отъ българскитѣ земи. Освѣнъ въ изброенитѣ по-горѣ села, показани сж българи прѣселении още въ Велика и Мала Мощаница и Михаиловацъ, а именно отъ трънско, Македония и други мѣста. Въ послѣдното село има „бугарска махла". Въ градчето Гроцка на Дунава има „бугарска махала" съ прѣселенци отъ Видинъ и Ломъ-Паланка[1]). Селенитѣ около Сава и Дунавъ наричатъ ония отъ около планината Козмай и по-на югъ „хери", а тѣзи послѣднитѣ първитѣ — „шияци"[2]). Въ самия Бѣлградъ голѣмъ процентъ отъ населението е българско по произхождение. Нѣма да повторимъ онова, което казахме за българското минало на този градъ. Ще забѣлѣжимъ само, че още на 1786 г., Савиляръ Лузинянъ, констатира тамъ голѣмъ процентъ българско население, което имало и своя черква[1]) Въ началото на XIX в., споредъ Караджича, българитѣ въ Бѣлградъ образували политическа сила[2]). Сръбскитѣ автори и до сега често нападатъ бѣлградчанитѣ, че не говорили правилно сръбски, а на едно смѣсено нарѣчие[3]). Българинътъ Везенковъ, по произхождение македонецъ, ни разправя, че като дѣте въ Бѣлградъ прѣди 40—50 години е билъ свидѣтелъ и самъ е землъ участие въ борбата, която се е водила между дѣцата отъ българската махла Палилула съ ония отъ чисто сръбската — Врачаръ, на национална почва,

---

[1]) Р. Николичъ, Околина Београда Насел. срп. зем. кн. II

[2]) Миличевич, Кнежевина Србије, стр, 125.

За Смедеревско не притежаваме специялно изслѣдвание,но и отъ ония откжслечни данни, които ни даватъ нѣкои автори се вижда, че и тука съставътъ на населението е като въ бѣлградско, ако не и още по българско. Отъ миналото знаемъ, че на 1664 г. въ гр. Паланка пжтешественикътъ Бурбури е намѣрилъ българи и „жени българки". Сръбскиятъ историкъ Видаковичъ изключава Бѣлградъ, Смедерево и Нишъ отъ сжщинска Сърбия презъ 1688 г.[1]) Цвиичъ забѣлѣзва, че на Долна Морава, а слѣдователно и въ Смедеревско, има много прѣселенци отъ Скопско, Косово поле и отъ източна Сърбия[5]). Съобщиха ми, че въ Смедеревско, въ селата Шоненци, Дрѫмна, Дубока, Гложене, а може би и други, населението е прѣселено отъ източнитѣ български земи. За Смедеревско, особено край Морава, всички сръбски автори признаватъ, че се говори на „моравско нарѣчие", а Мисирковъ характеризира това нарѣчие като българско възъ основание говора около гр. Паланка. Повече данни имаме за населението по-на югъ, по р. р. Рача и Лепеница, макаръ че и тѣ не сж така изложени, за да ни дадатъ една ясна прѣдстава за етнографията на населението.

---

[1]) Шишмановъ. Стари пжтувания Мин. Сборн. кн. 6, стр. 476.

[2]) Съчинения I 97.

[3]) Јутро. год. I, бр. 9.

[4]) Чилингировъ, Поморавия, стр. 149.

[5]) Цвијич, Антроп. пробл., кн. I. стр CLXXXVII. — Въ смедеревско сръбскитѣ етнографи отбѣлѣзватъ, че се употрѣбява думата „мечка" на мѣсто „медвед". Географ. Прегл., кн III стр. 56. Хайдутъ Главашъ отъ с. Селевацъ, смедеревско, роднина на хайдутъ Велко, очевидно сжщо е билъ прѣселенецъ отъ тимошко. Сжщо и другитѣ селени.

На 1669 г. пжтешественикътъ Д-ръ Бровнъ казва, че въ с. Баточина, на р. Лепеница, живѣятъ българи. Той дава изображението на една тукашна българка, която, по костюма, не е друго освѣнъ една шопкиня[1]). Н. Поповъ като говори за Шумадия (р. Лепеница) въ началото на XIX в., казва, че тукъ земледѣлието е слабо развито. Най-добритѣ земледѣлци сж измежду българитѣ; сърбитѣ повечето сж свинопаси[2]). Българитѣ бѣжанци отъ 1809 и 1813 г., за които споменахме погорѣ, били заселени отъ Кара-Георгия въ Шумадия. Тогава окрѫзитѣ кюприйски, ягодински и крагуевачки били прѣпълнени съ бѣжанци отъ княжевецкия окрѫгъ. Отъ тѣхъ нѣкои останали въ Ягодина и околията, сжщо въ гр. Рача и по селата около Свилайнецъ и Паракинъ. Други достигнали до Бѣлградъ и се настанили въ околнитѣ села[3]).

Радивоевичъ е написалъ една монография за Лепеница, която той отнася всецѣло къмъ Шумадия. Мислимъ, че само планинската область ще трѣбва да се нарече Шумадия и по характера на мѣстностьта и по произхода на населението. Въ планинската область, особено на западъ отъ Крагуевацъ живѣятъ повечето сърби-шумадийци, а край Морава, на разтояние до 20 километра, — моравци, които говорятъ на моравско нарѣчие; тъй е и споредъ етнографската карта на Белича. Споредъ Миличевича и Цвиича, край Морава, на Ясеница до подъ планината Лепеница се носи живописна женска носия съ разноцвѣтни бои. Това прави впечатление на сръбскитѣ етнографи,защото въ чисто сръбскитѣ земи нѣма такава носия. Напротивъ, въ българскитѣ земи носията винаги е пъстра и разноцвѣтна. По Рача и Лепеница, споредъ Радивоевича, има 90 села съ 85.000 жители, почти цѣлото население е новопрѣселено отъ XVII в. насамъ. Пжтешественицитѣ прѣзъ XVII и XVIII в. в. отбѣлѣзватъ като населени мѣста само Лапово и Баточина. Крагуевацъ билъ създаденъ малко по-късно отъ турцитѣ. Тукъ има прѣселенци както отъ южнитѣ и източнитѣ земи, така и отъ западнитѣ сръбски. Отъ списъцитѣ на Радивоевича[4]) може да се извади заключение, че *повече отъ половината* на общо население е по прохождение отъ Косово, Македония, България, Велика Морава и Българска Морава. Другитѣ сж отъ западнитѣ сръбски земи. [1] Въ Свилайнецъ ми обясниха че „отвъдъ Морава" въ Лапово, Плана Марковацъ и въ „всѣко село" има по една „бугарска махла". Споредъ Цвиича, тукъ сж дохаждали „печелбари" и аргати отъ Босна, Ликъ, отъ източна Сърбия и отъ България, които сетнѣ се засѣлили. Щопитѣ и торлацитѣ понѣкжде образували цѣли махли, по рѣдко — цѣли села. И въ *Крагуевачка околия* имало такива махли и села. Така, въ с. Църни Каль, всички били отъ източнитѣ и южнитѣ прѣдѣли, отъ Зайчарско и Лѣсковецъ. Въ с. Цѣровецъ, всички сж отъ Велики Изворъ, до Зайчаръ. Въ Сопичъ имало много отъ Знеполе и тимошката область[2]).

---

[1]) Споменикъ, кн. IX. стр. 35—41.

[2]) Н. Поповъ, Россия и Сербия, кн. I.

[3]) Іовановичъ, Изъ тимошке краине. Гласникъ 70, стр. 25—30.

[4]) Радивоевичъ, Лепеница. Насел. срп. земал. кн. VII.

По-на югъ, въ Левачъ — Ягодинско, по описанието на Бушетичъ, има 44 села, отъ които само десетина сж прѣселени главно отъ западнитѣ сръбски земи: Черна-Гора, Колашинъ, Рудникъ. Въ дгругитѣ болшинството е отъ Косово, Скопско, Лѣсковечко, Трънско, Топлица и Жупа. Отъ старото население е останало твърдѣ малко и то се е слѣло и прѣтопило въ новото[3]). На югъ отъ Левачъ — въ Темничъ, положението изглежда да е още по-благоприятно за насъ. Тукъ около 85%, отъ цѣлото новопрѣселено население — отъ старото останало съвсѣмъ малко — е отъ българскитѣ земи: Бълъарска Морава, Тимокъ, България, Косово-поле и Жупа „Въ Темничъ — казва Миятовичъ — прѣселенцитѣ въ началото на XIX вѣкъ сж идвали по двѣ струи: едната отъ крушевачкия окржгъ, отъ Топлица, Стара Сърбия и главпо Косово; друга—по-слаба, отъ Българка Морава, Нишко, Лѣсковечко, Вранско, Скопско и Македония. Първитѣ сж разположени по Сръбска Морава, вторитѣ по Велика Морава. И тукъ често се срѣщатъ названията „бугарски край", „бугарска махла", „бугаринъ", безъ да означава това, че само тѣ сж отъ българскитѣ земи, защото почти всички сж отъ едно произхождение[4]). За тази часть на Морава Цвиичъ се изразява по този начинъ: „Тука прѣселенцитѣ сж най-разнообразни, подобно на селата въ Бѣлградско и край Дунава (въ Смедеревско?) най-много сж отъ „Стара-Сърбия",

---

[1] Миличевичъ. Кнежевина. стр. 301, 304; Географ прегледъ кн. Етнограф. карта на Белича въ „Диалекти Источне Србије.

[2] Цвиjичъ, Антроп. пробл., кн. I, стр. CLXXXVII.

[3] Бушетичъ, Левач. Насел. срп. земал., кн. II.

[4] Миатович, Темнич, Насел. срп. земал. кн., III, стр. 276.

Скопска область и Македония[1]). И въ тѣзи прѣдѣли новото заселване почва отъ края на XVII в., продължава прѣзъ XVIII и въ началото на XIX вѣкъ.

На югъ отъ Сръбска Морава изглежда, че има повече запазено старо население, при всичко че и тука има доста нови прѣселенци. „Не само около Ибъръ, казва Цвиичъ, но и въ Жупа има много старинци. Между това, новопрѣселеното население е *отъ по-друга композиция отъ шумадийското, староблашкото и странитѣ край Дунава*. Най-много сж отъ „Стара-Сърбия". „Съ Жупа — казва сжщиятъ — се доближаваме до моравската струя на населението, която не се ограничава съ моравската долина, а се вдава дълбоко въ долинитѣ на нейнитѣ притоци. На сѣверната страна на Ястребецъ има прѣселенци отъ тетовската котловина"[2]). Неотдавна единъ македонецъ, заселенъ въ Крушевацъ, ме увѣряваше,[3]) че 80% отъ населението на този градъ се състои отъ македонци, зети заедно съ гърци и цинцари. Сжщо и болшинството отъ околнитѣ села е било прѣселено отъ българскитѣ земи.

Дѣсниятъ брѣгъ на Велика Морава е по-малко изученъ и за него имаме по-малко отдѣлни изслѣдвания. Извѣстно е, че въ Браничево и до Тимокъ въ срѣднитѣ вѣкове сж били славяно-българскитѣ племена браничевци, кучани и тимочани. Тѣхъ сега ги нѣма; тѣ или сж изчезнали прѣзъ дългитѣ срѣдновѣкови войни, които се водили тука, или се прѣселили по-на сѣверъ, въ Австрия. И тукъ, въ края на XVII вѣкъ, страната е била пуста и, съ зземането й отъ австрийскитѣ войски, почнала да се заселва наново. Имаме едно описание на пожаревския окржгъ въ духовно отношение отъ 1733 год., направено отъ помощника на бѣлградския владика Радковичъ[4]). Между другото, той дава извѣстни свѣдѣния за селата и населението на тази тогава австрийска область. Споредъ него, тука имало 85 села населени съ сърби и власи. Не е чудно, че единъ сръбски попъ е могалъ да нарече едно българско население сръбско. Сръбскиятъ владика и архиепископъ Св. Сава въ XIII вѣкъ е билъ най-голѣмиятъ сръбски шовинистъ и първъ е почналъ да нарича българскитѣ земи — сръбски. Но тукъ нѣкогашъ е било сръбско и възпоминанията за това ще да сж били прѣсни. Тукъ е имало повече сръбски манастири въздигнати отъ бившитѣ сръбски крале и князе, подържани отъ сръбски попове. По селата, споредъ Радковича, поповетѣ сж били повече отъ сръбскитѣ земи Черна-Гора, Колашинъ, Херцеговина, Нови-Пазаръ, Маджарско, но имало такива и отъ български земи: отъ видинско и скопско. Отъ гдѣ е било дошло самото население? — Цвиичъ прѣдполага, че тия села сж били новопрѣселени и сж дошли отъ сжщитѣ мѣста, отъ дѣто сж били поповетѣ 1). Противъ сръбското произхождение на селата говори типътъ имъ, българскитѣ елементи въ езика (който, трѣбва да признаемъ, донѣкждѣ е посърбенъ) и недавното минало на този народъ. Както се вижда отъ изложението на Радковича, голѣма часть отъ населението още тогава е било влашко. Тия власи сж били прѣселени отъ Маджарско, както лесно може да се провѣри и сега. Тогавашнитѣ 85 села въ пожаревския окржгъ сега сж се удвоили и сж съ значително по-голѣмо население; но и сега половината отъ населението е влашко. Прави впечатление, че тази страна, която е могла да приеме толкова външно население, по рано е била пуста, единъ видъ безступанска; повече отъ селата отъ начало се пишатъ въ българска форма и едвамъ по-кжсно били посърбени. Въ такава българска форма сж писани тѣ и въ началото на XIX в., въ врѣме на сръбското възстание. Такива сж напримѣръ: Буровци, Кличевци, Свилянци, Иванковци, Радошевци, Ржжанци, Бикотинци (сега Браничево) и др.; тѣ сж обърнати отсетнѣ въ Буровацъ, Кличевацъ Свиляйнацъ, Иванковацъ, Радошевацъ, Ржжанацъ и пр. Нѣкои названия на села и мѣстности се запазили въ старата си форма, особено въ мѣстноститѣ заети отъ власи. „Много названия на села и мѣстности — казва Вайгандъ — въ Неготинско и Хомоле-Планина, сега населени съ власи, прѣдставляватъ българо-славянска езиковна форма, напр. *Дълбока*, а не Дубока, *Тополница*, а не Топоница, планината *Столъ*, а не Сто. Това показва, че ромжнитѣ сж дошли тука и усвоили названията на мѣстноститѣ въ българско врѣме и отъ българи" 2).

---

[1] Цвиjич, Антроп. проб, CLXXXVII

[2] Цвиjич, Антроп. пробл. CLXXXVI

[3] Голѣми македонски колонии имало въ градоветѣ: Неготинъ, Паракинъ, Прокопл, Нишъ, Враня, Лѣсковецъ и др.

[4] Радкович, Извештај 1733 год,

За новитѣ тука прѣселения говори отчасти Цвиичъ. Вѣроятно, къмъ пожаревско трѣбва да отнесемъ слѣдното мѣсто отъ неговото често цитирано отъ насъ съчинение: „Въ срѣдна и *долна Морава* (а това може да бжде само Пожаревско и Смедеревско) прѣобладаватъ прѣселенци отъ Стара-Сърбия, главно отъ скопско и косовската область, сетнѣ отъ източна Сърбия. Послѣднитѣ, по изслѣдванията на моя ученикъ Миладиновичъ (монографията на Миладиновича не е напечатана и до сега). сж отъ Черна-Рѣка, Крайна, Хомоле, Пиротския и Нишкия край; отъ Сврълигъ, Дѣли-градъ и Паракинъ. *Много ги има отъ Македония и тѣ сж въ долна* пожаревска Морава, особено отъ кичевска и тетовска область. Отъ България споредъ Миландиновича, има отъ видинската область и отъ Знеполе (Трънско). Има малко прѣселенци отъ Шумадия, Босна и Херцеговина" 1). Жално е, че никой не се е заелъ да изпита сегашното състояние на пожаревско, за което е прието едно да се повтаря: „тамъ има само сърби и власи". Единъ интелигентенъ сърбинъ въ Прокопле ми казваше, че въ пожаревско сърбизмътъ стои по-злѣ отколкото въ зайчарско, т. е. че чуждитѣ елементи тамъ прѣобладаватъ. Да забѣлѣжимъ още, че Цвиичъ, когато говори за власитѣ въ пожаревско, казва, че тѣ сж малко — една явна неистина. Ако по такъвъ начинъ той намалява и прѣселенцитѣ отъ българскитѣ земи, може да се заключи, че фактическото енографическо състояние въ тия земи е много по-благоприятно за насъ.

Сега ще дойдемъ до единствената монография за пожаревско именно до описанието на *срѣдна Млава* на Ивановича 2). Споредъ този авторъ, по срѣдна Млава отъ двѣтѣ страни, има 37 села, отъ които 20 влашки и 17 сръбски. Независимо отъ това и въ всички сръбски села имало твърдѣ много власи. Всички тия села, казва Иовановичъ, — и сръбки и влашки — сж прѣселени въ ново врѣме, отъ края на XVII в насамъ, а отъ старото население не се е запазило нищо. Какви сж помѣнатитѣ нови сръбски села? — Цвиичъ въ горѣпоменатото си съчинение казва, че селата Бистрица, Джовдинъ, Везичево, Златово, Буровци, Кръвияша се прѣселени отъ Шумадия. Отъ описанието на Ивановичъ излиза, че една голѣм часть отъ населението въ тѣхъ е отъ източнитѣ българск

---

1) Цвиjич, Антроп. пробл. CLXXXVI.
2) Nuoa Revista Romana, 1900 г. 15 февр., стр. 155—160.

1) Цвиjич, Антроп. пробл., стр. CLXXXVII.
2) Л. Ивановић, Млава. Насел. срп. земал. кн. II.

земи и отъ Македония. А въ другитѣ сръбски села изглежда, че българскиятъ елементъ е още по-силенъ, той е прѣобладаващъ. Не е чудно, че всички донѣкждѣ сж посърбени, като се има прѣдъ видъ, че и въ много чисто влашки села и мжжетѣ и женитѣ говорятъ и сръбски еднакво както и влашки. Ако такова е положението по срѣдна Млава, не ще да е твърдѣ различно и по сѣверна и южна Млава и по-на западъ въ пожаревско; послѣднитѣ, вѣроятно, има прѣдъ видъ Цвиичъ, въ приведенитѣ цитати, възъ основание изслѣдванията на Миладиновича. Единъ руски авторъ, като говори за населението въ пожаревско, забѣлѣзва, че българи тамъ имало най-много въ сѣверно Браничево, но и тамъ тѣ съставлявали $^1/_{20}$ часть отъ населението — не повече отъ 10.000 души ([1]). За населението отъ кои села говори авторътъ? Въ самия Пожаревецъ има „българска махла" отъ прѣселенци тетевенци отпрѣди 150 години; посърбяването, разбира се, се е докоснало и до тѣхъ значително. Който е живѣлъ въ влашки градове и познава добрѣ влашки типъ, ще забѣлѣжи въ Пожаревецъ, че почти всички граждани сърби приличатъ на власи и по своята по-груба физономия и по небрѣжното държане и обличане. Пожаревецъ въ болшинството си трѣбва да се състои отъ посърбени власи отъ околнитѣ села [2]).

Не по-малко, а може би повече власи има въ другитѣ околии на пожаревския окржгъ: Великоградишка, Голубечка и Кучайнишка; послѣдната трѣбва да е чисто влашка, а първитѣ двѣ — по наполовина. Селата отъ великоградишко и голубечко се споменуватъ още въ началото на XVII в. у Радковича. Многото българизми въ езика имъ и нѣкои чисто български обичаи ни даватъ основание да мислимъ, че тѣ сж прѣселени отъ разни мѣста на българскитѣ земи. Езикътъ въ тия мѣста изглежда да е значително посърбенъ въ послѣднитѣ 50—60 години. Старци, 85—90 годишни, казватъ че по-прѣди сж говорили другояче, „по-просто", „съ много турски думи", и че младитѣ изменили езика. Войницитѣ, които заемали, сърбитѣ пращали ги да служатъ въ чисто сръбскитѣ земи — Крагуевацъ и Бѣлградъ; като се връщали, тѣ говорили и въ кжщи изучения

---

[1]) Срезневски. Сборн. Государств. Знаній, IV 1877 г, стр. 96—97.

[2]) Князь Милошъ като направилъ Пожаревецъ своя столица, приселилъ тука жителитѣ на нѣколко околни села.

новъ езикъ. Сръбския езикъ сж изучавали и въ училищата, и въ сждилищата и на всѣкждѣ и, като нѣмали прѣдстава за своя езикъ, като за нѣщо съвсѣмъ друго, усвоявали новитѣ сръбски форми. Въ тѣзи села има запазени нѣкои български обичаи или такива сж сжществували до скоро. Така, напримѣръ, кжпането на Ивановдень, коледнитѣ праздници, лазаруването. Старци въ село Браничево (по-рано Бикотинци) разправятъ, че коледуването е сжществувало у тѣхъ до прѣди 30—40 годинии, но че е било изкоренено, тъй като ставали много кражби! Вижда се, че коледуването ставало отъ възрастни момчета. „Бугарски махли" е имало въ много села, напримѣръ въ Три-броди, Царевци, Срѣднево и др. Иовановичъ по селата на срѣдна Млава сжщо констатира въ много отъ тѣхъ „бугарски махли". Но винаги и въ другитѣ махли населението говори сжщото нарѣчие. Костюмитѣ сжщо на всѣкждѣ сж еднакви, освѣнъ въ влашкитѣ села. Дрехитѣ сж тѣсни, отъ черна аба, калпацитѣ — по голѣми или по малки, но винаги съ остра форма. Въ великоградишко старцитѣ казватъ, че по-рано сж носили друга форма: широки гащи — „димии".

Въ Жагубичко или Хомоле има четири сръбски села. Какъвъ е езикътъ, който се говори тамъ, отдѣ се прѣселили тѣ — не зная. Но въ етнографическия сборникъ на Милославлевича виждамъ, че много тѣхни народни обичаи и думи сж чисто български, напр. бждни день, баяне, бачия, билка, биле лѣковито, жена трудна, задушница, надница, мѣчка (не мѣдвѣдъ), мѣчкина вечера, очна болесть, женски праздникъ, просидба и др.[1]).

Приведената по-горѣ цитата отъ Цвиича, дѣто се казва, че населението въ *долна Морава* е прѣселено отъ източно-сръбски, т. е. български земи, навѣрно се отнася и до Ресавско (Свиляйначко) и Кюприйско. Къмъ това ще добавимъ и една друга цитата отъ сжщия авторъ, а именно той като говори за ресавско, казва: „Въ Ресава прѣселенцитѣ най-много сж отъ Косово" [2]). Като минавахъ прѣзъ долината на р. Ресава, обърнаха ми вниманието, че на сѣверъ отъ рѣката нарѣчието е по-друго отъ южното. Прави впечатление ясниятъ и разбранъ езикъ, въ който нѣма ни една дума непонятна за българитѣ. Тука и въ кюприйско има редъ влашки села, макаръ по-малко отъ ония въ пожаревско. Такива сж селата Исаково, Бубуя, Суботица, Трополя, Исенца, Гладна, Влашка Бѣлайка, Бегреница, Жигня, Езеро, Поповня, Породжинъ и др. Като гледахъ, какъ „сръбскитѣ" села сж размѣсени съ влашкитѣ, какъ въ тѣхъ населението разноврѣменно е дошло отъ разни български прѣдѣли, азъ се убѣждавахъ, че тази страна въ едно недавнашно минало е била пуста, сетнѣ разграбена и населена отъ хора отъ разни мѣста, безсистемно, дѣ както се случило. Селото Сене напримѣръ, до манастира Раваница, прави впечатление на по-сръбско отъ другитѣ села. Населението говори на едно общо, обединено нарѣчие, което се вика сръбско, но чувствително се отличава отъ чисто сръбскитѣ нарѣчия. Има извѣстна неувѣреность въ населението за своето сръбско произхождение. Единъ доста развитъ селенинъ отъ тука ми казваше, че тѣхниятъ езикъ не е нито сръбски нито български и съ шумадийцитѣ не могатъ лесно да се разбиратъ. На много мѣста чухъ, че войницитѣ, когато отивали въ западна Сърбия, наричала ги „бугари". Населението е кротко, послушно на нашитѣ власти и желае да има български училища. Въ с. Вирене, кюприйко, единъ старецъ, 90 годашенъ, ми казваше, че баща му билъ българинъ отъ видинско, майка му — българка отъ село Криви-Виръ въ Алескинечко, а той билъ сърбинъ, и добавя: „такива сж всички". Въ с. Грабовецъ имало чешма съ български надписъ, което не можеше да бжде въ едно сръбско село. Въ паракинско единъ интелигентенъ по-старъ селенинъ ми казваше, че по-прѣди били българи, но сетнѣ се посърбили. Въ алексинечко и до сега всички били българи.

---

[1]) Милославлевич. Обичаи срб. нар., Издание на сръб. Академия.

[2]) Антроп. пробл. CLXXXVI.

Като имаме прѣдвидъ всичко горѣизложено, по-лесно ще разберемъ писаното отъ професоръ Сабо прѣзъ 1874 г. за българитѣ въ Сърбия. Този маджарски ученъ е отбѣлѣзалъ, че въ тогавашна Сърбия, на изтокъ отъ Морава, въ кюприйско, пожаревско, неготинско, зайчарско и княжевецко, живѣтъ до 100.000 души българи, на които езика не е единъ сръбски диалектъ, а съвършено другъ езикъ. Сърбитѣ, като владѣяща народность, давали главния контигентъ на чиновницитѣ и въобще на всичкитѣ фактори на обществения и животъ. Официялниятъ езикъ билъ сръбскиятъ — въ учрѣжденията и училищата. Българитѣ строго пазели своята националность и не се сродявали съ сърбитѣ.[1])

Езикътъ на Морава. Установено е, че шумадийското или източно сръбското нарѣчие, което се говори въ Шумадия и Колубара, е образувано отъ смѣшение езика на новитѣ прѣселени сърби съ старото мѣстно славянско нарѣчие; шумадийското нарѣчие прѣдставлява едно значително отклонение отъ чистия сръбски езикъ, който се говори въ западната часть на новопазарския санджакъ, Черна-Гора, Босна и Херцеговина. Нарѣчието, което се говори на Морава, бѣлградско и отчасти въ южна Австрия, още повече се отклонява отъ шумадийското и твърдѣ много отъ истинския сръбския езикъ — южното сръбско нарѣчие. Това нарѣчие, споредъ нашия филологъ Мисирковъ, не е едно сръбско, но западно-българско нарѣчие. Грѣшката на Мисиркова е тамъ, че той смѣта моравцитѣ за стари жители на областьта и езика имъ за старъ езикъ, който се говорилъ едно врѣме на Морава. Но отъ новото подробно изучване на страната се установява, че сегашното население на Морава не е старо, а новопрѣселено тукъ неотдавна, прѣимуществено отъ западнитѣ български прѣдѣли. Новообразуваното тукъ нарѣчие прѣдставлява отъ себе си едно ново моравско нарѣчие, което не е твърдѣ далечъ отъ старото, вече изчезнало. Но това ново моравско нарѣчие се е развило подъ силното влияние на сръбския книжовенъ и държавенъ езикъ и затова е получило донѣкждѣ изгледъ на сръбски. За самитѣ сърби е ясно, че на Морава се говори на единъ другъ езикъ, отъ който тѣ често се тревожатъ; на непосвѣтенитѣ обаче той прави впечатление на сръбски и тѣ го приематъ за такъвъ. Сръбскитѣ учени избѣгватъ да пишатъ по-подробно за особеноститѣ на моравското нарѣчие и само ги обѣтѣзватъ изобщо[2])

Какви данни намираме въ сръбската литература за моравското нарѣчие? Ето нѣкои отъ тѣхъ. Прѣди всичко намиратъ, че по нѣкждѣ се е запазилъ стария езикъ на прѣселѣнцитѣ или стари житѣли българи, който е отличенъ отъ новобразувания моравски езикъ. Така, спорѣдъ Николичъ, около Бѣлградъ торлашкитѣ села, прѣселени тука въ началотото на XIX в. отъ Българска Морава и р. Топлица, запазили повече своя старъ говоръ[1]). На Лепеница и и източна Шумадия — Радивоевичъ намира, че въ сѣлата дѣто прѣобладава население отъ Тимокъ и западна България, по-добрѣ е запазено старото нарѣчие. У тѣхъ акцентътъ е на последния слогъ: женà, дитè, главà; л не се обръща на о: ручалъ, говорилъ[2]). Въ селото Рибаре, на Морава, въ Ягодинско — ми казаха въ Кюприя — се казва дѣтé, а не както изобщо тука — дѐте. Въ Темничъ, крушевачко, има основание да се мисли, че старото нарѣчие е по-запазено, защото тука, споредъ Миатовичъ, акцентъ е на послѣдния слогъ; Миладѝнъ, Стоядѝнъ, Стоянъ, Милàнъ и др[3]). Каричъ казва, че въ княжевечко, пиротско и отчасти въ нишко имало „дъхъ на български езикъ"[4], Бедичъ дѣли моравското нарѣчие на двѣ, като едната часть — на западъ отъ Българка Морава, въ Косово-поле, по цѣла Велика Морава и въ неготинско нарича косовско-ресавско, а другата — на изтокъ отъ Българка Морава, съ призренско и по р. Тимокъ — призренско-тимошко вѣроятно, първата група той счита повече посърбена.

---

[1]) Отачбина, 1875 г., Май, стр. 142—148.

[2]) Радивоевичъ, въ рецензията си на статията на Мисиркова „Значението на моравското нарѣчие", признава, че въ много сръбски градове се говори на моравско нарѣчие, че на сжщото нарѣчие се говори въ югозападнитѣ села на р. Лепеница и около Бѣоградъ; сжщо, че въ Македония се говори на диалектъ сроденъ съ моравския. (Прегледъ географ. литер., кн. IV, стр. 48.)

Отвънъ тия изключения, всички горѣпоменати автори считатъ наречието, което се говори на Морава, въ бѣлградско и отчасти въ южна Австрия, за обединено, съ едни общи езиковни форми. Но тѣзи автори не ни даватъ достатъчни данни за да сѫдимъ за неговитѣ особенности. Така напр. Миличевичъ казва, че въ селата около Бѣлградъ говорътъ по „ударение" повече прилича на моравското нарѣчие, отколкото на шумадийското. Така отивало до планината Космой и едвамъ въ с. Вреоци на Колубара, се говорило правилно сръбски. Въ смедеревско, въ долината, нарѣчието е моравско, въ планината — шумадийско. По р. Ясеница, около селата Тополе, Бѣлосовацъ, Ратаре на западъ отъ гр. Паланка), се говори като въ Бѣлградския окрѫгъ На Лепеница, по-близо до Морава, има „погрѣшки въ падежитѣ", акценътъ е кратъкъ — моравски. Въ долината па Гружа говорътъ е твърдѣ близъкъ къмъ Левачки, т. е. моравски. Така

---

[1]) Николич, стр. 868. 969, 95', 970.

[2]) Радивоевич, стр. 200.

[3]) Миатович, 284, 285 и слѣд;

[4]) Карич, стр. 203—204.

и на Ясеница, по близо до планината. Въ цѣлия ягодински окрѫгъ говорътъ е ресавско-моравски[1])

Споредъ Каричъ, *моравското нарѣчие по нѣкѫдѣ отива до водораздѣла на западнитѣ притоци на Велика Морава*. Моравското нарѣчие — казва той — се говори не само въ южна (българска) Морава и източна Сърбия (на изтокъ отъ Велика Морава) въ нейната областъ влизатъ *часть отъ Шумадия, а именно край моравско — Лепеница и Гружа, цѣлиятъ ягодински окрѫгъ и крайморавието на смедеревския окрѫгъ*. На друго мѣсто той казва, че и на сѣверъ отъ Дунава, въ южна Австрия, се говори ~~на~~ чисто моравско нарѣчие[2]. Споредъ Цвичича, на моравско нарѣчие се говори въ торлашкитѣ села около Бѣлградъ и въ много други въ западна Сърбия и по градоветѣ; споредъ него, моравското нарѣчие отива до юго-западнитѣ села на Лепеница. Цвичъ обединява въ едно племе, а слѣдователно и въ единъ езикъ, населението отъ Морава и Вардаръ, като го нарича *моравско-вардарско племе*, което противополага на всички по-западни сръбски племема и нарѣчия[3]). Той само избѣгва да го нарече българско племе.

Въ опрѣдѣляне признацитѣ на моравското нарѣчие много по положителни сѫ Верковичъ, Караджичъ и Мисирковъ. Етнографътъ Верковичъ, сърбинъ по произхождение, който слѣдователно добрѣ е разбиралъ свойствата на сръбския езикъ, каза прѣди години, че по двѣтѣ страни яа Велика Морава въ окрѫзитѣ Крушевачки, Алексинечки и Кюприйски се говори на единъ български диалектъ[4]) Караджичъ, сръбски филологъ и етнографъ отъ първата половина на XIX в., казва, че на Морава се говори едно особено нарѣчие съ нѣкои свойства на сръбски, други на български езикъ, което той нарича ресавско, по името на рѣката Ресава въ Свиляйнечко. Той простира това нарѣчие и на сѣверъ отъ Дунава. На 1845 г. той пише: „Това, което до сега съмъ обикалялъ, ще го кажа сега открито: у цѣлия нашъ народъ никѫдѣ не се говори тъй лошо и развалено сръбски, както въ Срѣмъ, Бачка и Банатъ." „По източнитѣ прѣдѣли на

---

[1]) Миличевич. Кнежевина Србија.

[2]) Карич. стр. 204—209; на мортвско нарѣчие се говори не само по двѣтѣ страни на Морава, но и отвъдъ Дунава и въ Банатъ, стр. 801.. Србија.

[3]) Срп. Кн. Гласн. XXVIII. мартъ

[4]) Топогрефически этногрефически очерки македоніи стр. 44.

Сърбия — казва той на друго мѣсто — има много българизми които особено по градоветѣ за миналитѣ 40 години допрѣха до Бѣлградъ и Крагуевацъ". По поводъ писаното отъ Видаковича, че истинскиятъ сръбски езикъ се говори само въ западната половина на Сърбия, Караджичъ на 1817 г. обяснява: „А колкото се отнася до *склонението, спряжението* и *синтаксиса*, има разлика само въ *неготинска крайна*, на Черна Рѣка (Тимокъ), въ *нахия пожаревачка* и прѣзъ Морава, ви *нахия Ягодинска — Левачъ и Темничъ*". На друго мѣсто той пакъ казва, че колкото по на югъ отъ Дунава се слиза, толкова сръбскиятъ езикъ е по-правиленъ. Това очевидно се отнася до западна Сърбия, гдѣто слѣдователно край Дунава не се говори чисто сръбски, а моравски и едвамъ по на югъ — въ Шумадия — се говори по-правилно сръбски. Караджичъ е чулъ въ пожаревско да се пѣятъ сръбски народни пѣсни на южното сръбско нарѣчие, но това очевидно отъ нѣкои рѣдки прѣселенци отъ новопазарско и Черна-Гора [1]).

Мисирковъ намира, че границата на моравското нарѣчие *на западъ отива до водораздѣла на западнитѣ притоци на Морава.* Той не смѣсва шопското нарѣчие съ моравското, като счита послѣдното за отдѣлно — българско нарѣчие. Мисирковъ посѣтилъ село Придворице до гр. Паланка, въ смедеревския окрѫгъ, слушалъ селени и отъ другитѣ околни села и винаги се убѣждавалъ, че тамъ се говори не на сръбски, а на едно особено моравско нарѣчие. Слѣдъ това той посѣтилъ градоветѣ Смедерево, Ягодина, Кюприя, Паракинъ, Тръсгеникъ и още повече се убѣдилъ, че езикътъ, който се говори на Морава, значително се отклонява отъ граматическитѣ форми на сръбския езикъ. На истинскитѣ сърби това нарѣчие правило впечатление на „развалenъ сръбски езикъ", съ който тѣ водили глуха борба Заключенията на Мисиркова за него сѫ слѣднитѣ: въ моравското нарѣчие нѣма неопрѣдѣлено наклонение — инфинитивъ, нѣма и повечето отъ падежитѣ. То е изгубило формитѣ на склонението и спряжението и вслѣдствие на това въ него се явили нови синтакстигески явления, което е ново явление и въ цѣлия български езикъ. Въ моравското нарѣчие нѣма творителенъ и родителенъ, множествено число, падежи, които ги има въ сръбския езикъ. Има само винителенъ, както и въ цѣлото западно българско нарѣчие. Въ него нѣма характернитѣ сръбски дълги гласни, а само, кратки както и въ българския езикъ; на мѣсто *ѫ* се употрѣбява *у*, напр. рука, мука, путь; *л* не сѫществува по нѣкѫдѣ въ срѣдата на думитѣ, напр. ябука, вуна; *ъ* и *ь*, при ударение, се замънява съ *а*, напр. Пожáревъцъ — Пожаревáцъ. Форми безъ неопрѣдѣлено наклонение, напр. можешъ да видишъ, на мѣсто: можешъ видети. Намѣсто щ и жд — к и г и др. п. [1])

Въ моето бързо пѫтуване прѣзъ Кюприя, Свиляйнецъ, Пожаревецъ и Велико, Градище, макаръ да нѣмамъ специални филологически познания, можахъ да забѣлѣжа, че тукъ не се употрѣбяватъ падежнитѣ форми и неопрѣдѣленото наклонение както въ сръбския езикъ; чухъ да казватъ: да га убиемъ, да га заколимъ, трѣбва да додимъ. Казватъ дѣлба, намѣсто „деоба" и употрѣбяватъ думитѣ: хубаво, работа, сега; *съ ножъ*, намѣсто ножемъ; въ кюприйско чухъ члена въ думитѣ кахаята („кеята"), *колата, фурната*. На този говоръ гражданитѣ казватъ „простачки", „по селячки". Прѣди години и селянитѣ говорили още „по-просто". Старци, 90-годищни, въ Велико-Градишко казаха ми, че прѣди 50—60 години сѫ говорили иначе, „по-просто", но че младитѣ измѣнили езика. Забѣлѣжетелно много сѫ българскитѣ думи и българизмитѣ въ това нарѣчие, изучването на които би прѣдставлявало благодарна работа за единъ филологъ. На Ресава българи ми казаха, че се е чувалъ члена въ думитѣ „волитѣ", „колитѣ", но не можахъ да провѣра това. Единъ селенинъ отъ паракинско, съ претенция на интелигентность, каза, че въ бѣлградско, пожаревско и кюприйско се говори на едно нарѣчие различно отъ по западнитѣ сръбски нарѣчия.

Населението на западъ отъ Българска Морава и въ Косово. До тукъ ний видѣхме, че старото население по двѣтѣ страни на Велика Морава и по долното течение на Сръбска Морава е изчезнало и се замѣнило съ едно ново, дошло отъ по-южнитѣ и източнитѣ български прѣдѣли. Съ планината Ястребецъ и долината на р. Топлица влизаме въ една область гдѣто старото население повече се е запазило и даже то е, което е дало по-голѣмата часть отъ новитѣ жители на Велика Морава.

Най-много изселенци е дала областьта на западъ и югъ отъ р. Топлица, а сжщо и по южнитѣ области отъ западната страна на Българска Морава, Косово поле, Призренско и др. Въ края на XVII столѣтие, въ австро-турската война, се изселили отъ тука стотини хиляди, отъ които една часть сж стигнали въ Австрия и се заселили тамъ, а друга сж останали по Велика Морава. Сжщото се е повторило и въ другата австро-турска война, въ началото на XVIII вѣкъ. Третото голѣмо изселване е станало въ началото на XIX в., въ врѣмето на сръбското възстание и малко по-тетнѣ. На Топлица, Пуста-Рѣка, Ветерница и Косово-поле съ Метохия сж останали много пусти мѣста, които, при съдѣйствието на турското правителство, сж били заети отъ по-западнитѣ албански племена. Къмъ 1860 г. пристигнали въ Турция много черкези, изпъдени отъ южна Русия, и тѣ били настанени отъ турското правителскво отчасти и по р. Топлица, край тогавашната сръбско-турска граница. Слѣдъ 1878 год. Топлица и Българска Морава се отстжпватъ на Сърбия и първата грижа на сръбското правителството е било да изпъди отъ тука заселенитѣ недавна албанци и черкези и мѣстата имъ да засели съ ново славянско население. Албанцитѣ се отеглили на Косово-поле, отдѣто дошли на Морва и Топлица нови косовци. Независимо отъ това сръбското правителство е повикало славянско население отъ цѣла Българска Морава, отъ западна България и ги заселило тукъ като „сърби", тъй като не се е правило разлика между сърби и българи. По такъвъ начинъ, на югъ отъ р. Топлица всичката область е била заета отъ изселенци отъ трънско и кюстендилско. Тукъ има само три черногорски села, но и тѣ не вирѣятъ, селенитѣ си продаватъ имотитѣ и ходятъ като работници или се изселватъ. Обикновено се приема, че на западъ отъ Прокопле селата сж прѣселени отъ по-западнитѣ чисто сръбски земи. Напослѣдъкъ въ Прокопле ми обясниха, че около Куршумлий има тридесеть косовски, слѣдователно не сръбски, села, които, разбира се, повече сж посърбени отъ другитѣ части на населението. Тамъ имало села, въ които се говорило и на източно българското нарѣчие. Българскитѣ села на югъ отъ Топлица сж доста напрѣднали икономически, иматъ добро благосъстояние и сж си запазили своитѣ национални особености и езика, по нѣкждѣ и силното национално съзнание, макаръ че и у тѣхъ сърбизъмътъ прави голѣмъ успѣхъ.

---

[1]) Скупл. списи филол. т. I, стр. 149, 151; т. II св. I, 139; т. III, 181

[1]) Значението на морав. нарѣчие. Бълг. Прѣгледъ. Год. V, септември.

Отъ старото население има запазено на сѣверъ отъ Топлица и въ източната часть на Жупа; въ западната има доста прѣселенци отъ по-западнитѣ сръбски земи. Отъ крушевачко,— на Ястребецъ, Миличевичъ привежда нѣкои народни пѣсни, които по езикъ сж повече български 1) За българщината на старото население отъ Топлица можемъ да приведемъ слѣднитѣ данни. Въ врѣме на нишкото възстание на 1841 г. жителитѣ отъ прокопленската околия постоянно се оплаквали прѣдъ руския консулъ въ Бѣлградъ и прѣдъ сръбскитѣ власти отъ зулумитѣ на турцитѣ и арнаутитѣ. Такива свѣдѣния имало запазени и въ консулството и въ сръбскитѣ министерства. Ето нѣкои отъ тѣхъ, съобщени отъ историка Нилъ Поповъ: Въ гр. Прокопле (Кюпрюджукъ) албанцитѣ влѣзли въ кжщата на единъ *българинъ* и я ограбили. Въ прокоплийския окржгъ на р. Топлица, албмнцитѣ убили трима *българи*. Въ прокоплийското село Породе, единъ арнаутинъ отъ село Нарище нападналъ *българина* Милошъ, и др. п. 2)

Течението на р. Пуста—казва Смиляничъ — въ послѣднитѣ години слѣдъ 1378 г., е било мѣсто за голѣми размѣствания на населението, тъй като албанцитѣ се изселвали въ турско а на тѣхно мѣсто дохаждали нови прѣселенци. „Тукъ има най-много отъ познатитѣ „печалбари" — зидари, които сж все нови прѣселенци отъ сръбско-българската граница и отъ западна България" 3) Австрийскиятъ консулъ Ханъ, който е пжтувалъ по тия мѣста слѣдъ 1860 г., е констатиралъ, че въ гр. Лѣсковецъ тогава е имало само българи и албанци. Село Църквица, на Пуста-Рѣка (на устието на Бубличка рѣка), е било граничното българско село откъмъ албанцитѣ. Отъ тамъ къмъ Морава селата Лопатница, Бричани и Стуба били смѣсени — албано-български. Котловината на р. Медведе е била гъсто населена съ чисто българско население. Отъ българското село Шилово нагорѣ сж били албанци. Първото албанско село на западъ е Радиновци. Въ котловината на Сушица има петь села, отъ които най-западното—Игрище е албанско, но то по-рано е било българско. Въобще, въ „Дардания" планинската область къмъ изтокъ и югъ, която обгръща долинитѣ и котловинитѣ на Българска Морава, съ малко изключения, е населена съ българи. Въ котловината на Вѣтерница границата на езика се

---

1) Миличевичъ, Кнежевина Србија, стр. 76.
2) Н. Поповъ, Россія и Сербія, т. II, стр. 531–537.
3) Прегл. геогр. литер., кн. IV, стр. 2.

държи строго за правилото, че долинитѣ принадлежатъ на българитѣ, а планинитѣ — на албанцитѣ. Вѣроятно цѣлата планинска областъ е населена съ албанци. Поляница-планина напримѣръ, която обгръща и долината и образува цѣла околия, е населена съ 12 български села. На водораздѣла, 3 ½ часа отъ Враня, селото Дрѣновецъ е показано кото българско. Градътъ Враня е съ 1000 български и 600 албански кѫщи. Вранскиятъ окрѫгъ е главно български, защото отъ 360 села въ него, само 60 сѫ албански. Има едно влашко село—Прѣображене—на Морава и едно турско — Биличъ [1]).

Слѣдъ изселването на албнцитѣ, тѣхнитѣ мѣста били заети главно одъ българи, прѣселенци отъ български земи, тъй като сръбското правителство тогава не е правило разлика между българи и сърби — всички е считало за сърби. „Въ вранска Поляница, казва Цвиичъ, — а това значи въ планинската область на вранския окрѫгъ — отдѣто се изселили албанцитѣ, новитѣ прѣселенци сѫ отъ Пчиня, Власина, Знеполе (Трънско), отъ Македония — Битолско. [2])

Изброенитѣ тука области по западната страна на Българска Морава, по езика и други етнографически особености, принадлежатъ къмъ българската народность, съставляватъ едно цѣло съ цѣлата область на българския езикъ и българския народъ. „Говорътъ на крушевачкия окрѫгъ — казва Миличевичъ, е източенъ". Но понеже подъ източенъ говоръ се разбира шумадийския, а крушевачкиятъ по никакъвъ начинъ не е шумадийски, затова тукъ сръбскиятъ етнографъ очевидно има грѣшка. Още отъ Ибъръ — продължава сѫщиятъ — се чува остро ударение (значи моравско) въ рѣчитѣ; а отъ Трстеникъ и р. Кожетина (на изтокъ) говорътъ е съвсѣмъ левачки, който поразява съ своя акцентъ и завършване на нѣкои отъ падежитѣ [3]).

Сѫщото моравско нарѣчие се говори и на Топлица. „Говорътъ на топличанитѣ —*стари жители*—, казва сѫщиятъ авторъ, прилича на говора отъ областитѣ Жупа и нишко. По носията топличанитѣ приличатъ на крушевчанитѣ и жуплянитѣ [4])

---

[1]) Hahn. Reise von Beigrad nach Salonik, стр. 34, 37, 52, 65 69, 85, 86

[2]) Цвијич, Антроп. пробл. CLXXXVI

[3]) Миличевичъ, Княжевина, стр., 766.

[4]) Пакъ тамъ,стр. 403, 404. —Въ Прокопле чухъ отъ селени, косовски прѣселенци и старинци, такива фрази: кудъ си ходилъ? — По селата, пѣшки; даде ги по 20 пари; да ти ги дамъ; самъ си каза; ако не ти е жалъ за татко ти; чакай, ти ще допешъ, я че ти се наплатимъ; може ли да бѫде? какво правишъ? Мѣстни граждани отъ Прокопле казватъ, че въ тѣхната рѣчь имало повече български елементи, отколкото въ езика на жуплянитѣ.

Въ вранско, казва Хаджи Василевичъ, главно владѣе косовски диалектъ, но въ него влизатъ сѫщо и особеноститѣ на власинския и топличкия диалекти. По нарѣчие и акцентъ, околноститѣ на Враня може да се квалифициратъ така: Власина, Дервентъ-Поляница и Морава съ Моравица и Пчиня. Така се различаватъ и по носията. Съ изключение на Власина, всички други тежнѣятъ къмъ западъ. По народни обичаи, мелодии, народни игри иматъ много общо съ западъ — Прищина и Косово. Мѫжката носия е като на западъ, съ изключение на горна Морава. По на сѣверъ, Поляница е свързана повече съ лесковечко и топличко, съ които има еднаква носия, еднакво нарѣчие и единъ акцентъ. [1])

Жителитѣ отъ Българска Морава иматъ нѣщо общо съ шопитѣ отъ софийската котловина, защото, по думитѣ на Хаджи Василевичъ, до прѣди 50 години скопянитѣ сѫ наричали вранянцитѣ *шопи*, а вранянцитѣ съ това име сѫ наричали лѣсковчанитѣ [2]). Носията отъ Косово-поле е почти еднаква съ носията отъ софийско, както това може да се види отъ портретитѣ въ книгата на Нушичъ — *Косово.*

Въ *Косово-поле* влизатъ околиитѣ: вучитрънска, прищинска дрѣничка. Като административенъ центъръ въ турско врѣме призрѣнскиятъ санджакъ е обхващалъ и гилянска и прѣшовска околии, сѫщо на сѣверъ и митровичка околия, но тѣзи не влизатъ въ собственото Косово-поле. Тѣ не влизатъ и въ етнографическо отношение, тъй като въ гилянско и прѣшовско населението е по-тѣсно свързано съ македонскитѣ нарѣчия, а митровичко принадлежи къмъ ново-пазарския сръбски езикъ. По Верковича българското население заема Гилянско, горно Косово-поле и Крушевачко [3]). Сръбскиятъ писатель Нушичъ казва, че вече на Лабъ се говорѣло на едно чисто сръбско наречие, но отъ мѣстни жители азъ можахъ да разбера, какво косовското нарѣчие отива по-нагорѣ по двѣтѣ страни на Ситница, дори до Митровица. На Лабъ до скоро били почти само албанци. На 1813 г. албанското население тука било изклано и опразденитѣ мѣстата били заселени съ чисти сърби. *Границата на косовското на-*

---

[1]) Хаджи-Васильевичъ, Враня и околина, стр. 293.

[2]) Хаджи Василевич Кумановска область, стр. 288: 289.

[3]) Върковичъ, Топографъ, типограф. очерки Македония стр. 41.

кждѣ. Но това население е старо, не е дошло съ сръбскитѣ племена въ VII в. и има всичкитѣ особености на цѣлия български народъ.

Косовското нарѣчие за насъ има особено значение, защото отъ Косово-поле се е разселило една голѣма часть отъ населението по Велика Морава и по-на сѣверъ въ Австрия и съ това е прѣдало свой колоритъ и на новозаселенитѣ земи.

Призренско. Въ северния склонъ на Шаръ-планина, отъ върха Корабъ до Качаникъ, сж разположени планинскитѣ области Сиричъ, Срѣдска, Гора, Ополе и Люма. Тѣ всички, повече или по-малко, сж населени съ едно славянско население, което трѣбва да се счита за българско. Колкото повече се отива отъ изтокъ къмъ западъ, толкова повече намалява славянското население и се увеличава албанскиятъ елементъ. Изслѣдвателитѣ, които сж се занимавали съ изучването на този прѣдѣлъ, искатъ да кажатъ, че и това албанско население по-рано е било славянско и че се поалбанчило въ послѣднитѣ 100—200 години. По-на сѣверъ обаче, щомъ като встжпимъ въ долината на Бели-Дримъ и Суха-Рѣка и на сѣверъ отъ Призренъ, настжпва една гъста албанска маса, въ която много нарѣдко се срѣща по нѣкое славянско село, старо мѣстно или новопрѣселено отъ позападнитѣ сръбски земи.

Прѣдѣлътъ *Сирничъ* е разположенъ по горното течение на Лепеница; на изтокъ достига до Качаникъ, а на сѣверъ до р. Неродимка. Тази мѣстность има 17 села, отъ които 6 сж чисто албански. Въ другитѣ села сжщо има помалко албанци, но тамъ болшинството е славянско. Сирничитѣ сж християни-православни. Въ тѣхнитѣ села има 14 черкви, но само въ 6 отъ тѣхъ се служи. Сирничитѣ сж кротки и набожни. Поради бѣднотията, тѣ сж принудени по-голѣмата часть отъ годината да ходятъ по гурбетъ, особено въ България и въ влашко. За чудо — казва Нушичъ, почти всички сиричани сж терзии — това имъ е като наслѣдственъ занаятъ. Тѣ се пръскатъ по селата на Косово, Лабъ, скопската равнина и подримието, дѣто упражняватъ занятието си. Между тѣхъ има и зидари. Въ Сирничъ земледѣлието се извършва повече отъ женитѣ, а въ Гора даже орането се извършва отъ тѣхъ [1]).

Отъ Сирничанитѣ една часть се потурчили, но езикътъ е

---

[1]) Нушич, С Косова на Сиње Море. стр. 11, 12.

запазенъ. Че населението, казва Кжнчевъ, въ Сирничъ и Гора е българско а не сръбско, свидѣтелствува езикътъ му, въ който нѣма сръбскитѣ падежи, а членовитѣ сж се запазили въ пълна чистота[1]). Ястребовъ се мжчи да ги изкара за сърби. „Сирничанитѣ, казва той, отиватъ въ Ромжния и България, затова мнозина знаятъ да говорятъ влашки по-добрѣ отъ сръбски". Като не се връщатъ дълго врѣме у дома си, тѣ въ Ромжния дружатъ съ българитѣ и разваляте езика си по-български, като употрѣбяватъ изражения и обрати свойствени на българския езикъ[2]). Всичко това е много плитко скроено и нѣма нужда отъ оборване.

Срѣдска е една малка областъ по на западъ отъ Сирничъ гранична съ тази послѣдната. Тя се състои отъ нѣколко села, които, на западъ, достигатъ до Призренъ. Жителитѣ на Срѣдска въ болшинството си сж мохамедани, но славянскиятъ езикъ е запазенъ напълно.

Гора се вика областьта на югъ отъ гр. Призренъ до върховетѣ на Шаръ-планина. Тя обхваща 27 села съ 2,617 кжщи и съ около 24,000 жители. Всички сж славяни-мохамедани. Тѣхниятъ езикъ не може да бжде освѣнъ български. Яастребовъ казва, че язикътъ имъ билъ сръбски, но че го разваляли въ влашко, както се обясни и по-горѣ. Цвиичъ нарича горанитѣ торбеши. Кжнчевъ сжщо ги знае подъ това име, като обяснява че торбеши има и въ дебърско. Какъ е възможно тогава торбешитѣ да сж сърби? „Българитѣ — казва — Кжнчевъ тукъ сж запазили малко мѣсто отъ нѣкогашнитѣ простраии жилища отвдъ Шаръ, но като промѣнили вѣрата си... Въ горното течение на р. Люма, подъ самитѣ поли на върха Коритникъ, се е запазилъ българо-мохамеданско население въ 41 села които образуватъ малката планинска областъ наречена Гора[3]) И Ястребовъ признава, че въ Гора се говорило „сосъ рука", „сосъ дѣвойка", намѣсто по сръбски — руком, дѣвойкомъ; не казвали дождъ пасъ, а дъждъ пъсъ, и др. п. До прѣди 200 год. тукъ не е имало мохамедани. По-рано въ всичкитѣ села на Гора е имало черкви. Сега тамъ има джамии и то само въ деветъ села. По носия въ Гора не се различаватъ отъ населението въ дебърско, срѣдска и чисто албанскитѣ мѣстности[4]).

---

[1]) Кжнчевъ, Македония, стр. .9.
[2]) Ястребовъ, Старая Сербія, Споменик XLI, стр. 101, 102.
[3]) Цвиjич, Антроп. пробл., стр 65. Кжнчовъ, Македония, стр. 29.
[4]) Споменакъ, XLI, стр. 98, 95, 96, 97, 100.

Ополе и Люма сж планински области на Шаръ-планина, разположени по-на западъ отъ Гора, като достигатъ до върха Корабъ. Като гранична черта между тия двѣ албански области и Гора може да служи приблизително линията теглена отъ върха Коритникъ по-на югъ къмъ село Бродъ, на вжтрѣ въ планината. Въ Ополе се смѣтатъ до 20 села и 1805 кжщи и около 9.000 жители. Люма е по-голѣма область. Ястребовъ намира, че тѣзи албанци по-рано сж били славяни, това можело да се заключи отъ обичаитѣ имъ, запазени и до сега. Още на 1820 г. въ Ополе се говорило по славянски: имало стари хора въ врѣмето на Ястрѣбова, които помнили това. Жителитѣ отъ Люма помнили, че тѣхнитѣ бащи до прѣди 50 години сж говорили по славянски. Правило е у коренниτѣ албанци отъ другитѣ чисто албански земи да принадлежатъ къмъ нѣкой родъ. Това тука не се е запазило, отъ което може да да се мисли, че това население не е чисто албанско. Независимо отъ това, почти всички названия на села и мѣстности сж славянски.[1] Споредъ Цвича, такива поалбачени села имало и въ глянско, призренско и вучитрънско[2]

Градътъ Призренъ е разположенъ въ сѣвѣрнитѣ разклонения на Шаръ-планина. На югъ и изтокъ отъ Призренъ сж областитѣ Гора, Срѣдска и Сиричъ, съ славяно българско население. На западъ и сѣверъ той е обграденъ съ чисто албански елементъ. Едвамъ на сѣверъ отъ Метохия и Косово-поле има компактно сръбско население. Самиятъ градъ Призренъ е населенъ прѣимуществено съ албанци. „За жалость — казва Нушичъ — Призренъ, по болшинството на жителитѣ, е албански градъ и тѣ го считатъ за своя столица[2] На 1860–1863 г. г. Призренъ е ималъ 46.000 жители, отъ които 36.000 мохамедани албанци и 5.000 християни-българи и власи[3] Отсетнѣ тукъ се увеличи сръбската пропаганда и българитѣ почнаха да се наричатъ сърби. Въ България често и до сега може да срѣщнете призренци работници, които още се наричатъ българи. Въ призренския говоръ не се употрѣбяватъ неопрѣдѣленото наклоненение и сръбскитѣ падежи. Напротивъ сжществува членътъ. Самитѣ сръбски автори, както видѣкме по-горѣ, причисляватъ

призренското нарѣчие къмъ нарѣчията отъ Морава и сѣверна Македония, а тамъ, разбира се, не се говори сръбски.

Доколко е имало сръско национално съзнание въ Призренъ въ едно недавна минало, може да ни покаже слѣдниятъ случай. Като първъ сръбски учитель въ Призренъ е дошелъ на 1885 г. нѣкой си Мусулинъ отъ сръбскитѣ земи. *Отъ него призренци първъ пжть чули, че сж сърби,* защото турцитѣ ги наричали, „гяури", а тѣ себе си „ристяни". По-кжсно, когато Ени паша е въвеждалъ реформи въ хюкюмата на сжщия градъ, станало дума, какъвъ е тоя „християнски народъ?" Тогава единъ членъ отъ хюкюмата, родомъ отъ Епиръ и който билъ се училъ въ гръцкитѣ училищта, казалъ имъ, че тази область се нарича „Стара Сърбия" и имъ показалъ една харта, на която било писано „Стара Сърбия"[1]

---

[1] Ястребовъ, Податци за историју српске цркве, стр. 127, 128 139, 187.

[2] Нушич, С Косова на Сиње Море, стр. 33.

[3] Hahn Reise durch Drin und Vardar, стр. 79.

---

[1] Споменикъ XXXVI, стр. 61 — забѣлѣжката.

IV Сръбски земи.

Сръбски земи въ минало и сегашно врѣме. Константинъ Порфирогенетъ, като опрѣдѣля кои земи сж заели въ VII вѣкъ прѣселенитѣ отъ императоръ Ираклий хървати и сърби, казва, че хърватитѣ се разположили въ Далмация; една часть отъ тѣхъ прѣминали въ Илирия и Панония, гдѣто сжщо имали свой князь. Земята на хърватитѣ била раздѣлена на единадесеть жупи, а банътъ имъ владѣлъ надъ Криваса, Лица и Гуцика. Хърватскитѣ земи се простирали отъ р. Цетина до границитѣ, на Истрїя и до гр. Авлуна. Споредъ сегашнитѣ имена на областитѣ, първоначално хърватитѣ сж заели хърватско (Кроатия), Далмация безъ южната й часть, цѣла Босна и Славония, като се смѣтатъ въ нея и ония хървати, които сж заели Илирия и Панония. Слѣдователно, първоначално хърватската земя е била много по обширна. Часть отъ нея сега се заема отъ сърби, а хърватитѣ сж останали много малко[1]).

Сърбитѣ сж дошли слѣдъ хърватитѣ и сж заели, споредъ Порфирогенета, областьта на юго-изтокъ отъ първитѣ. Тѣ били раздѣлени на нѣколко племена и сж заели различни мѣстности съ отдѣлни имена. Най-южната е била Диоклея, наречена тъй още отъ римско врѣме, и първитѣ сръбски градове сж били Елисъ, Елкинъ и Антивари. На югъ тя се простирала до границитѣ на византайската провинция Дирахиумъ (Дурацо). Въ вжтрѣшностьта обхващала планинската область до границитѣ на собствена Сърбия. На сѣверъ отъ Диоклея е била втората сръбска областъ Травуния (Дубровникъ). а въ вжтрѣшностьта — до собствена Сърбия. Тѣзи двѣ области въ ново врѣме образуватъ Черна Гора. На сѣверъ отъ Травуния е било княжество Захлумия. което е отивало до р. Орхантия (Неретва) По-на сѣверъ отъ Захлумия, въ планинската область е била Пагания, отъ р. Неретва до р. Зентина (Цетина). Пагания се е образувала отъ три жупи, отъ които двѣтѣ били край морето и само едната въ вжтрешностьта. И тази область е граничила съ собствена Сърбия, а освѣнъ това съ Хърватско. Въ сегашно врѣме Захлумия и Пагания, безъ приморската часть, съставляватъ Херцеговина. Приморската пъкъ часть влиза въ Далмация[1]).

Тия четири сръбски области — освѣнъ — Пагания — не отиватъ до крайбрѣжието на Адриатическо море. Крайбрѣжието, една тѣсна ивица до първитѣ планински височини, е било засто отъ свободнитѣ латински градове: Рагуза, Катаро, Будва, Антивари, Улцинъ, (Скутари) и Дривастъ. Тѣ сж имали свои по-голѣми землища и села, населени съ романски или албански племена. На основание тази традиция, адриатическото крайбрѣжие никогажъ не е влизало въ границитѣ на сръбскитѣ земи, а е оставало като особена провинция Далмация.

Собствената Сърбия, споредъ Порфирогента, на сѣверозападъ е граничила съ Хърватско, значи съ сегашна Босна. До кждѣ е отивала на изтокъ, Порфирогенетъ не опрѣдѣля. Но понеже той казва, че гр. Раса (Нови-Пазаръ) съ областьта сж влизали въ прѣдѣлитѣ въ българското царство, излиза, че Сърбия отивала на изтокъ до водораздѣла на р. Ибъръ. По нагаждията на Иречека, градътъ Чачакъ, на сръбска Морава, е влизалъ въ границитѣ на Сърбия. „Първоначално, казва той сърбитѣ били заселени въ вжтрѣшностьта, *далечъ отъ Дунава и морето* — въ долинитѣ на Лимъ, Ибъръ(?) и западна Морава. Отъ края на XI в. главниятъ дѣлъ на сръбския народъ почва да се разширява на изтокъ и добива ново срѣдище въ крѣпостьта Раса до р. Ибъръ. И така, кои сж били първоначално заститѣ земи отъ собствената Сърбия? — Тѣ сж били, горното течение на р. Дрина съ притоцитѣ й Пива, Тара, Лимъ и Увацъ; сжщо и горното течение на сръбска Морава. Въ тѣзи прѣдѣли сега сж малкитѣ сръбски градчета: Колашинъ, Бѣлополе, Сѣница Иваница, Плевеле, Преполе, Нова-Варошъ, Прибой, Ариле, Вишеградъ, Ужица, Пожега и Чачакъ. Едвамъ въ XI в. сърбитѣ заематъ течението на р. Ибъръ съ гр. Раса. На югъ сръбската земя не е отивала по-далечъ отъ изворитѣ на Тара и Лимъ. По течението на р. Дринъ сж били византийскитѣ провинции Arbanum (Шкодра) и Polatum (Пилотъ, Метохия)

---

[1]) Ласкинъ, Сочин. Конст. Багрянъ., стр. 128, 125.

[1]) Ласкинъ, Сочин. Конст. Багрянъ., стр. 121, 128.

Косово-поле сжщо е било византийска область до Митровица[1]).

Какво прѣдставляватъ отъ себе си изброенитѣ по-горѣ първоначални сръбски земи? – Една доста обширна область, съ високи планини и суровъ климатъ, прѣсѣчена отъ малки рѣки съ тѣсни долини. Къмъ морето планинитѣ сж голи и каменисти; въ вжтрѣшностьта — покрити съ гора и паша. Цѣлата страна е пригодна повече за скотовъдство, отколкото за земледѣлие. Отъ най-старо врѣме тя е била бѣдна и неплодородна.

По документитѣ на рагузенската архива, всичкитѣ планински мѣста между Рагуза и долинитѣ на Дрина и Лимъ първоначално сж били населени съ „власи“ — номади, заети съ отглеждане на стада. По-на сѣверъ, въ Динарскитѣ планини, се споменуватъ „морласитѣ“ — чернитѣ власи. Въ вжтрѣшностьта, другата планинска верига сжщо е била прошарена съ власи. Около Сараево имаме планина Romania, която въ продължението си на изтокъ, се нарича Стари Влахъ. Послѣдната има твърдѣ голѣмо протежение. Споредъ турския географъ Хаджи Калфа отъ срѣдата на XVII в., тя се простира отъ Бървеникъ при Копаоникъ до Чачакъ на сръбска Морава. По други съобщения, обхваща пространството отъ Ибъръ до Дрина и отъ Романия до Копаоникъ[2]). Стари Влахъ, казва Ерделяновичъ, обхваща ужичкия окржгъ до Звѣзда, Чемерникъ и Тара, отъ Голия до Дрина и планинитѣ между Дрина и Западна Морава[3]). „Това е хладенъ сиромашки край — забѣлѣзва Иречекъ — повече пригоденъ за скотовъдство и твърдѣ малко привлекателенъ за чужди завоеватели“[4]). „Страна малка — казва Новаковичъ —, образувана отъ склоноветѣ на високи планини, едни отъ най-високитѣ на полуострова.... Отъ тукъ хората тръгнаха по всички направления да търсятъ по-добра земя и по-лекъ животъ“[5]).

И дѣйствително, извѣстията отъ миналитѣ столѣтия прѣдставляватъ сърбитѣ повече като пастирски народъ. Вилхелмъ Тирски на 1169 г. казва, че Сърбия е планинска земя, покрита съ гори и трудно достжпна. Народътъ е неразвитъ (incultus), безъ знания (absque disciplina), живѣе въ планинитѣ и горитѣ и не

---

[1] Иречекъ, Истор. Срба, стр. 112, 116.
[2] Novacovic. Le probleme serbe, стр. 453 454; Годишн. чуп. 31, стр. 20.
[3] Ерделяновичъ, Насел. срп. земльа, кн. I, стр. 90.
[4] Иречекъ. Истор. Срба, стр. 9.
[5] Новаковичъ, Le problème serbe. Arch f. slav. Philol. 1911 стр. 441.

познава земледѣлието. Богатството му е въ добитъка“[1]). Учениятъ географъ Петанчичъ на 1500 г. казва, че въ планинитѣ на Сърбия живѣятъ власи, хора планинци, които сж богати въ стада и добитъкъ[2]). Курипешичъ на 1530 г. пише, че между Крушевацъ, Чачакъ и Ужица живѣятъ власи пастири, груби и прости[3]). Въ началото на XVII в. Мавро Орбини прѣдставлява цѣлата страна за влашка: „Земята на банъ Твърдко държеше отъ морето цѣлата область Хълмъ до Коница и Невесине и цѣла Влахия“[4]). Тази Влахия, безъ съмнѣние, е била сръбската земя между Сараево и Стири Влахъ.

Отъ истинскитѣ власи-номади сега сж останали само каракачанитѣ и нѣкои куцовлашки племена, които лѣтно врѣме пасятъ стадата си по балканитѣ. Но освенъ тѣхъ на полуострова има и друго население, което се занимава съ скотовъдство. Такива сж албанцитѣ въ сѣверна Албания, черногорцитѣ и херцеговинцитѣ въ първоначална Сърбия, очертана по-горѣ. Овцевъдството е силно развито по черногорскитѣ бърда, въ Херцеговина и въ обширния Стари-Влахъ. По другитѣ мѣста населението минава отъ скотовъдство къмъ земледѣлие, но въобще въ „Стара-Сърбия“ земледѣлието е слабо развито[5]).

Отъ изложеното, никакъ не е погрѣшно да приемемъ, че първоначалнитѣ сърби, когато сж дошли на Балканския полуостровъ сж били скотовъдци. Първоначалнитѣ тукъ „власи“, за които говорятъ източницитѣ, не само сж могли да бждатъ новодошлитѣ сърби, но и прѣимуществено сж били тѣ. Онази голѣма влашка масса, която е населявала сръбскитѣ планини, не е могла да бжде чуждъ елементъ — не славянски. „Областьта на скотовъдството, казва Новаковичъ, на Балканския полуостровъ днесъ е значително по-тѣсна. Населението въ срѣдновѣковна Сърбия се е дѣлило на постоянни жители и скитници власи. Съ това страната е получавала чудноватъ изгледъ, съ население наполовина номадско, наполовина постоянно“[6]). Това дѣление не е означавало двѣ народности, а двѣ економически обществени състояния[7]).

---

[1] Дриновъ. Сочин 571.
[2] Rad. XLIX. стр. 126.
[3] Чупич. Задужб. кн. IV, стр. 273.
[4] Сжщо.
[5] Цвиjич, Антроп. пробл. CXXXIX. CXL.
[6] Ст. Новакович. Село, стр. 17, 18, 21, 30, 47.
[7] Сърбитѣ несъмнѣно сж дошли като славяни, но въ тѣхното подалечно минало има нѣщо туранско. Напр. жупань, името на началника

Историци като Иречека не могатъ да се помирятъ съ мисъльта, че грамадното влашко население въ първоначална Сърбия ~~е било~~ сжщинско сръбско. Тѣ потдържатъ, че сърбитѣ сж намѣрили тука едно номадско илирийско население вече романизирано или пъкъ, че при дохаждането на сърбитѣ, романизираното илирийско население избѣгало въ планинитѣ и се прѣдало на пастирски животъ. На това основателно възразява Новаковичъ: какъ така, старото много по-културно население изеднажъ до деградира отъ гражданско въ пастирско състояние, да отстжпи ~~градоветѣ и полетата~~ на по-дивитѣ славяни? По-вѣроятно е, че при дохаждането на сърбитѣ, стариятъ общественъ строй се е запазилъ, хората сж останали при старитѣ си занятия[1]).

Намерили ли сж сърбитѣ въ заетитѣ отъ тѣхъ земи старо население и отъ каква народность е било то? Казватъ, че тѣ намѣрили романизирани пастири и илирийци. Разбира се, невѣроятно е тази страна да е била съвършено пуста. Тукъ може да е имало и нѣкои остатъци отъ илирийскитѣ племена, но найвѣроятно е, тѣ да сж намѣрили една часть отъ онова славянобългарско население, което е заемало областитѣ по-на изтокъ, югъ и сѣверъ. Невѣроятно е тия стари славяни да сж отивали тъкмо до ония прѣдѣли, докждѣто сж заели сърбитѣ; извѣстно старо славянско население ще да е имало и въ земитѣ заети отъ сърбитѣ, макаръ и по-рѣдко. Независимо отъ това, въ старитѣ сръбски земи се забѣлѣзватъ двѣ наслоения двѣ обществени състояния. „Съ дохаждането на славянитѣ (сърбитѣ), казва Иречекъ, една часть отъ старитѣ жители е подпаднала въ робство; такива несвободни хора (въ Сърбия) е имало твърдѣ много“.. „Въ Харватско — казва сжщиятъ — членоветѣ на племето сж били господари, настанени въ дворове и села измежду подчиненитѣ пастири и селяни-роби. Остатъци отъ тази организация се забѣлѣзватъ още на 1224 година[2]). Сръбскитѣ крале често подаряватъ на манастиритѣ села съ подчинено население „парици“, „неропси“, „власи“ — особено слѣдъ като сж били заели Метохия, Косово-поле и Морава. „Монастирскитѣ имоти (съ подчинено население), казва Иричекъ, не сж били на западъ, **най-вече** въ прѣдѣлитѣ на изтокъ, които сж завладѣли еднамъ въ края на XII вѣкъ“[1])

Прави впечатление, че сърбитѣ, като ~~сж дошли отъ~~ сѣверъ, отъ Галиция слѣдователно сж донесли единъ руски езикъ, основнитѣ черти на който сж запазени и до сега, пакъ въ историческо врѣме говорятъ на езикъ съ много черти отъ българското западно нарѣчие. Това може да се обясни донѣкждѣ съ смѣшението, което е станало между новодошлитѣ сърби и старото мѣстно славанско население. Сръбскиятъ елементъ помногоброенъ, е надвилъ като типъ и езикъ. Но и освенъ това сръбсккятъ езикъ можеше да се повлияе отъ българския и по други начини. Прѣди всичко отъ непосрѣдствено съсѣдство въ продължение на дълги вѣкове. Сетнѣ чрѣзъ разни прѣселения отъ едната страна въ друга. Извѣстно е, че царь Симеонъ е разорилъ Сърбия и цѣлото й население прѣселилъ въ България. По-кжсно, когато сърбитѣ се върнали въ отечеството си, несъмнѣно сж донесели и много български елементи въ езика си. На 1123 г. императоръ Иванъ Комненъ разорилъ Сърбия и отвлекалъ много плѣнници въ българскитѣ земи тогава владѣни отъ византийцитѣ. Които отъ тѣхъ се върнали. върнали се съ знанието на българския езикъ. Сжщото се повторило на 1149 г. Систематичнитѣ разорения на Сърбия сж могли да накаратъ сръбскитѣ жупани да привлекатъ българско население отъ България. Такива български прѣселения въ сърбски земи сж константирани за едно по-кжсно врѣме. „Курипешичъ на 1530 г. казва, че жителитѣ на западна Босна сж били прѣселени отъ околноститѣ на Бѣлградъ и Смедерево[2]. Тѣ сж занесли тамъ българския езикъ и като се прѣтопили въ сръбското население, сж му придали много свои особености. Въ рѣчсата нахия, въ Черна Гора е имало прѣселенци отъ алексиначкия край на Морава. На сѣверъ отъ р. Цетина, въ Далмация е имало население отъ „Стара Сърбия“[3]). Но българскиятъ езикъ се разпространилъ въ Сърбия и е повлиялъ на сърбския въ срѣднитѣ вѣкове като черковенъ и държавенъ езикъ на Стара Сърбия. А извесно е какви неизгладими черти оставя едно чуждо книжовно влияние, особено когато е родственно съ

на племето е туранска дума и институтъ; тѣ сж овчари и номади като туранцитѣ. Въ езикътъ имъ има много турсси думи.

[1] Le probl. serbe. стр. 453; Годишн. Чупича, кн. 31, стр. 23.

[2] Иречекъ, Истор. Срба, стр. 130, 13'.

[1] Сжщо. стр. 184.

[2] Белич, Србија, стр. 48, 50.

[3] Цвијич, Антроп. пробл. CCI.

повлияното население. Напр. рускиятъ книжовенъ езикъ следъ освобождението даде съвсемъ новъ колоритъ на българския — говоримъ и писменъ — и то за кратко време.

Между 1162—1169 г. г. византийский императоръ Манаилъ подарилъ на сръбския жупанъ Деса областьта *Дендра.*[1] Сръбскитѣ учени тургатъ тази областъ ту на Расина и Топлица ту на българска Морава. Но тъй като дотогава р. Ибъръ съ Раса не сѫ били сръбски, а следъ това даже сръбската столица се прѣмѣства въ Раса, очевидно, подарената областъ Дендра е била областьта на р. Ибъръ. *Тази областъ, отначало българска*, скоро е била посърбена и етнографически макаръ че сръбскитѣ писатели и до сега я намиратъ въ много отношения съ прѣходни черти.

Новоспечелена областъ за сърбитѣ трѣбва да се смѣта и сърбска Морава до гр. Трѣстеникъ, която първоначално не е била заета отъ тѣхъ. *Новоспечелени сѫ по-на сѣверъ Рудничкитѣ планини — Шумадия и областьта по р. Колубара.* Заселването на тия земи съ сърби е станало много по кѫсно, едвамъ отъ XVII в. насамъ. Ето какво казва Цвиичъ за това заселване: „Стара Рашка и черногорскитѣ бърда сѫ етнографическа майка на Шумадия, на ужичкия и рудничкия високи прѣдѣли“. „Главната маса на шумадийското население образуватъ прѣселенцитѣ отъ Стара Рашка, а именно отъ Сѣница, Нова Варошъ, Нови-Пазаръ. Бѣло-полѣ, Прѣполе, Берана и Колашинъ; сетнѣ отъ черногорскитѣ бърда, Херцеговина, Косово поле и Метохия“[2]). „Ужичкиятъ и рудничкиятъ окрѫзи — казва единъ другъ авторъ — иматъ население по произхождение твърдѣ прилично на шумадийското. *Преселенци сѫ $^5/_6$ части отъ цѣлото население прѣди 150 години*[3]). Тука е станало едно смѣшение между новодошлото и старото население, което е дало за резултатъ новото шумадийско, съ нѣкои особени черти.

Въ валевско и подринско населението въ по-голѣмата си часть е сѫщо новопрѣселено. Новитѣ прѣселенци сѫ повече херцеговинци и бошняци; има малко сѣничани и ужичани. Несъмнѣно тукъ има повече старинци, отколкото въ Шумадия, особенно по р. Ядаръ, притокъ на Дрина. И прѣселенцитѣ повечето

отъ половината сѫ отъ старо време. Старитѣ села сѫ отъ Босна. Отъ казаното слѣдва, че тукъ е имало едно по старо сърбско население, което се е засилило въ по-ново врѣме съ нови прѣселенци.

Отъ XIV до XVII в., въ различни врѣмена, се отбѣлѣзватъ нѣколко изселвания отъ харватскитѣ земи по-на сѣверъ; тия изселенци сѫ изгубени за харватската народность. Тогава часть отъ харватско и областьта между р. р. Неретва и Цетина били опустѣли. Това не траяло дълго, тъй като всички опразднени мѣста били заети отъ прѣселенци изъ по-източнитѣ сръбски и български земи. Ето нѣкои данни за това: На 1481 г. отъ крушевачко и Морава се изселили въ маджарско 50.000 души. На 1489 г. маджарскиятъ кралъ Матей прѣселилъ въ своитѣ земи около 100.000 сърби. Отъ 1523 г. до 1527 г., по заповѣдь на турцитѣ, били заселени празднитѣ мѣста до р. Цетина съ население докарано отъ Босна и Херцеговина. На 1586 г. областьта Ликъ, въ южно Харватско, е била гъсто населена, макаръ малко по-прѣди да е била пуста. На 1641 г. турцитѣ прѣселили сърби по р. Уна и Дунавъ, на сѣверъ отъ Сава. На 1598 г. главното население въ градоветѣ на Славония: Пакрацъ, Велика, Вировитица, Пожега и др. е било сръбско. Въ края на XVII и въ началото на XVIII в. ставатъ нови прѣселения. Първиятъ пѫтъ Арсений Черноевичъ прѣселилъ отъ сѣверна Македония, Косово и Метохия 80.000 души, които били настанени въ Срѣмъ, Банатъ, Бачка и Беране, а сѫщо край Дунава до Будапеща и Комарна. Второто прѣселение е станало на 1737 г. отъ сѫщитѣ мѣста въ сѫщитѣ земи. По такъвъ начинъ били заселени Срѣмъ, Бачка, Банатъ и южно маджарско. Като слѣдствие отъ тия движения, казва Бѣличъ, се е получилъ слѣдния ризултатъ: населението отъ Херцеговина се е прострѣло на сѣверъ до Цетина. Въ сѣверна Далмация, Харватско (до Купа) и Славония населението сега е смѣсено като въ западна Босна. Съ други думи, *севернитѣ области сѫ заети съ население отъ Босна и Херцеговина, отъ Македония и Морава.* Въ Срѣмъ, Банатъ и Бачка по-рано е имало едно старо славянско население отъ българско произхождение, което сега изчезнало. Тамъ нѣмало никакъ сърби а сега има такива — едно компактно население. Ето какво казва Бѣличъ за това: „Населението отъ Сърбия заема Срѣмъ, Бачка и Банатъ... Несъмнѣно *въ населението* отъ тия земи има отъ кръвьта на старото мѣстно население. Но типичнитѣ особености на новитѣ прѣселенци сѫ прѣдадени и на старинцитѣ.... *Въ южно маджарско, Беране, Бачка и Срѣмъ срѣбскиятъ народъ спечели новъ теренъ*". Явно е, че старото славянско население не е било сръбско[1]).

---

[1]) Новакович. Годиш. Чупича, кн. I, стр. 195

[2]) Цвинч. Антроп. пробл., стр. CLXXI.

[3]) Ерделянович. Долне Драгачево. Насел. срп. земаља, кн. I, стр. 85.

Сѫщо и въ Славония нѣма вече отъ старото население. Отъ старитѣ харвати сѫ останали малко на сѣверъ отъ Купа и край Адриатическото море. Босненско-херцеговинскиятъ елементъ е придалъ съвсѣмъ новъ изгледъ на Далмация, Харватско, Славония и Беране и даже на Истрия. Само крайнитѣ прѣдѣли на Далмация, островитѣ, часть отъ Истрия и Харватско сѫ останали вънъ отъ неговото влияние.

Сръбско-харватскиятъ езикъ Югославянската академия на наукитѣ въ Загребъ, състояща се отъ харватски и сръбски учени, прѣди години е издала „рѣчникъ на харватския и сръбския езикъ". Рѣчникътъ е съставенъ върху материялъ отъ слѣднитѣ сръбски земи: Дубровникъ, Далмация, Босна, Херцеговина, Черна-Гора, Харватско, Славония и народнитѣ пѣсни на Караджича отъ сѫщитѣ земи[2]). Юго-източнитѣ области на Сърбия сѫ били изоставени, очевидно като не сръбски.

Споредъ Караджича и други сръбски етнографи и филолози, сръбско-харватскиятъ езикъ се състои отъ три главни нарѣчия: *Чекавското,* което е стариятъ харватски езикъ и е запазено на сѣверъ отъ р. Цетина въ Далмация, по островитѣ, въ адриатическото крайбрѣжие и въ западно Харватско до Купа, сѫщо донѣкѫдѣ въ Истрия. Това нарѣчие е изгонено отъ останалитѣ части на Харватско, Далмация и Босна, гдѣто е господствувало въ срѣднитѣ вѣкове. *Кайковското* въ сѫщность принадлежи къмъ словинския езикъ но понеже въ областьта на това нарѣчие се намира Загребъ, столицата на Харватско, затова обикновено го причисляватъ къмъ сръбско-харватския езикъ. *Щоковското* се говори въ останалитѣ части на сръбско-харватскитѣ земи. Това последното се дѣли на три поднарѣчия: главното — *Иекавското или южното* — се говори въ Босна, Херцеговина, Черна-Гора, Новопазарския санджакъ, Далмация, юго-западна Сърбия, по сръбска Морава, сѫщо донѣкѫдѣ въ Истрия и Славония. При това, на Ибъръ то не е съвсѣмъ чисто и може да се земе като прѣходно между южното и източното нарѣчия. *Икавското* или западното се говори въ сѣверо-западна Сърбия и часть отъ Босна и Херцеговина. *Екавското* или източното или още *шумадийското* се говори около

---

[1]) **Белич, Србија, стр. 48—50.**

[2]) **Белич, Србија, стр. 11.**

планината Рудникъ, въ Шумадия и по Колубара. Това нарѣчие е ново, образувало се е отъ смѣсъ на южния сръбски говоръ на новитѣ прѣселенци съ старото южно-славяско нарѣчие на старото население което не е било сръбско. Него нѣкои сръбски автори искатъ да разширятъ и върху голѣма часть отъ моравското нарѣчие, но не твърдѣ рѣшително. Напримеръ, Бѣличъ се изразява така: „източното сръбско нарѣчие съ *своята централна часть — шумадийската,* се простира на сѣверъ отъ Дунава — въ Срѣмъ, Бачка и Банатъ"[1]), когато е извѣстно, че около Бѣлградъ не се говори по шумадийски, а пъкъ и на сѣверъ отъ Дунава, по думитѣ на Караджича, сръбскиятъ езикъ далеко не е правиленъ.

За образуването на шумадийското нарѣчие ето какъ се изразява Бѣличъ: „*това е ново сърбско нарѣчие, което се образувало отъ смѣшение на косовско-рѣсавското* (т. е. старото мѣстно) *нарѣчие съ зетско-босанското* (на новитѣ прѣселенци)". Любопитна е процедурата на образуванието му, по сѫщия авторъ: „единъ дѣлъ отъ щокавския диалектъ (отъ южното нарѣчие) е почналъ да се развива самостоятелно (!) като менявалъ твърдѣ бърже черта по черта отъ своитѣ стари особености"[2]). Трѣбвало е една часть отъ южното сръбско нарѣчие значително да се измѣни и то не самостоятелно, а подъ влиянието на косовско-рѣсавското нарѣчие, което не е сръбско, за да се получи шумадийското. Такъвъ или подобенъ резултатъ не е могло да се получи на Морава и около Бѣлградъ, дѣто чисто сръскитѣ елементи сѫ били по-малко. Тука ако има извѣстно посърбяване, това се длъжи на държавната власть. На друго мѣсто Бѣличъ казва, че населението отъ западна Сърбия, на западъ отъ Морава, съставлява едно цѣло съ всичкитѣ други по-западни сръбски земи[3]). Тука очевидно той изоставя източна Сърбия, като не сръбска. Въ етнографическата си карта, помената и по-горѣ, той отдѣля отъ шумадийското нарѣчие една зона около 15—20 километра на западъ отъ Велика Морава[4]), като моравско нарѣчие и го приседнява къмъ говорната область на изтокъ отъ Морава.

---

[1]) **Белич, Србија, стр. 20—23.**

[2]) **Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, стр. 5.**

[3]) **Белич, Србија, стр. 22.**

[4]) **Тази харта е приложена къмъ съчинението му „Диалекти източне Србије и пр.**

V. Историята на сърбитѣ отъ VII до XV в.

Сърбската държава и разширението ѝ върху български земи. За първоначалната история на сърбитѣ на Балканския полустровъ почти единствени извѣстия ни дава византийския императоръ и писатель Константинъ Порфирогенетъ, който е писалъ около 950 година. Той разправя, че въ врѣмето на византийския императоръ Ираклий (610—641 г. г.) една часть отъ харватитѣ отъ Бѣла Харватия, на сѣверъ отъ маджарско слѣзли къмъ адриатическия брѣгъ въ Далмация. Тази областъ била пуста, защото прѣди това аваритѣ били изгонили отъ тамъ римлянитѣ. Харватитѣ, слѣдъ като водили нѣколко врѣме борба съ аваритѣ, съ съгласието на императора Ираклия, се настанили въ тая земя и се подчинили на византийската империя. Сърбитѣ първоначално сжщо живѣяли на сѣверъ отъ маджарско, въ Бѣла Сърбия, съсѣдна съ Бѣла Харватия и тогавашна Франкия. По опрѣдѣлението на изслѣдвачитѣ Бѣла Сърбия е била въ днешна Галиция. Сърбитѣ като излѣзли отъ пръвоначалното си отечество, слѣзли на югъ да търсятъ нова земя и стигнали въ Византия. Византийскиятъ императоръ Ираклий ги приелъ благосклонно и имъ прѣдложилъ областьта на гр. Сервия на сѣверъ отъ Тесалия. Сърбитѣ не харесали това мѣсто и тръгнали да се върнатъ въ първоначалното си отечество. Като стигнали въ Бѣлградъ, тѣ се размислили и чрѣзъ бѣлградския византийски управитель се обърнали пакъ къмъ императора да искатъ други земи. Сега императорътъ имъ прѣдложилъ земитѣ на югъ отъ харватитѣ — въ Далмация и Илирия. Понеже самото крайбрѣжие на Адриатика е било заето отъ нѣколко самостоятелни латински градове, сърбитѣ били настанени малко по-навжтрѣ. Близо до морето, тѣ образували четири княжества: Диоклея, Травуния, Захлумия и Пагания. Първитѣ двѣ области по-кжсно влизатъ въ прѣдѣлитѣ на Зета или Черна-Гора, а вторитѣ — въ границитѣ на Херцеговина и южна Далмация. По-голѣмо сръбско жупанство се образувало малко по-навжтрѣ, по горното течение на р. Дрина и на притоцитѣ ѝ Тара, Лимъ и др. и въ планинската областъ около тия рѣки. Това е станало окело 620 г. слѣдъ Христа1).

На 630 г. почва да се разпада аварската държава въ Панония и Дакия, и отъ нѣйната срѣда се отдѣлятъ българитѣ-туранци, които, подъ водителството па Кубрата, образуватъ нова държава на сѣверъ отъ Черно море. На 679 г. българскиятъ князь Аспарухъ минава Дунава и въ Добруджа образува нова българска държава. Скоро българитѣ се разширяватъ на югъ за смѣтка на византийцитѣ и на западъ въ териториитѣ владѣни отъ аваритѣ. Българитѣ дохождатъ въ стълкновение съ сърбитѣ около 840 г. значи почти 200 години слѣдъ дохаждането на еднитѣ и другитѣ. Порфирогенетъ като разправя какъ се настанили първоначално сърбитѣ и сж били управлявани отъ своитѣ наслѣдствени жупани, добавя, че, сърбитѣ и българитѣ до първото имъ стълкновнение сж живѣли въ миръ и съгласие, като и еднитѣ и другитѣ се подчинявали на византийския императоръ. Вѣрно е, че още когато аваритѣ сж били на Морава и въ западна България, сърбитѣ сж поддържали сношения съ Византия чрѣзъ Македония. Земитѣ, които тукъ сж владѣли аваритѣ, сж били номинално византийски. Когато Порфирогенетъ е писалъ за това, подъ името българи се разбирали както българитѣ-туранци, тъй и българитѣ-славяни. Слѣдователно думитѣ на Порфирогенета за доброто живуване на сърби и българи като добри съсѣди може да се отнасятъ и до българитѣ-славяни, които, подъ аварска властъ, сж били съсѣдни съ сърбитѣ.

На 798 г. аварското царство изчезва съвършено. Непосрѣдствено слѣдъ това се засилва българската држава, която и безъ това бѣше се прострѣла на югъ отъ Балкана и отчасти въ Македония. Още при Крума (802—807 г.) въ българскитѣ войски се сражаватъ авари и има една нова България на сѣверъ отъ Дунава. Очевидно, още слѣдъ разтурването на аварската държава, всичкитѣ аварски земи по Морава и въ западна България сж влѣзли въ прѣдѣлитѣ на българската държава. Вѣрно е, че българитѣ зематъ София отъ византийцитѣ едвамъ на

---

1) Сочин. Конст. Багрянъ. Ласкина. стр. 125, 128, 107, 121, 123.

809 г., но аварскитѣ земи на Морава и видинско тѣ можѣха да завладѣятъ много по отъ рано.

За първитѣ стълкновения на българитѣ съ сърбитѣ Порфирогенетъ разправя слѣдното: Когато въ Сърбия владѣялъ Властимиръ, българския князъ Пресямъ (836—839) дигналъ война срѣщу него да го покори, но не сполучилъ. Властимиръ раздѣлилъ Сърбия между тримата си синове Мунтимиръ, Строимиръ и Гойникъ. Въ тѣхно врѣме сърбитѣ били нападнати отъ българския царь Борисъ, който искалъ да отмъсти за поражението на баща си. Въ непроходимитѣ сръбски планини сърбитѣ успѣли да плѣнятъ сина на Бориса — Владимира съ неговитѣ дванадесеть боляри. За да спаси сина си, Борисъ се съгласилъ да сключи миръ. Сърбитѣ почтително изпратили плѣнницитѣ до пограничния български градъ Раса (Нови-Пазаръ). Царь Борисъ далъ на сърбитѣ много подаръци, а тѣ го дарили съ двама роби, два сокола, двѣ кучета и 90 кожи, което, по тоговашнитѣ обичаи, се считало знакъ на договоръ. Скоро слѣдъ това сръбскитѣ жупани зели да се биятъ помежду си. Мунтимиръ уловилъ двамата си братя и ги пратилъ въ България. Синътъ на Строимира — Клонимиръ, билъ оженenъ отъ Бориса за българка и въ България му се родилъ синъ Чеславъ. Клонимиръ съ чети нападалъ Сърбия, но безуспешно. Синътъ на Гойника — Петъръ, който тогава управлявалъ Сърбия, билъ въ миръ съ наслѣдника на Бориса, царь Симеона. Но когато драчскиятъ византийски стратигъ се явилъ при него да устрои заговоръ противъ българския царь, посдниятъ, прѣдупрѣденъ отъ захлумския князъ, изпратилъ войска срѣщу сърбитѣ. Българскитѣ военачалници Теодоръ Сигрица и Мармаисъ за кратко врѣме завладѣли цѣла Сърбия, изпъдили Петра, а на негово мѣсто турили за жупанъ Павла, отъ сръбскитѣ боляри. Скоро и Павелъ се обявилъ противъ българитѣ. Тогава Сигрица и Мармаисъ повторно покорили Сърбия и всичкитѣ ѝ жители отвели въ България. Сърбия съвършено опустяла. Когато, слѣдъ години, сръбскиятъ жупанъ Чеславъ успѣлъ да избѣга отъ българския плѣнъ и да се върне въ Сърбия, намѣрилъ само 50 души мѫже, безъ жени и дѣца, които се хранили съ ловъ. Скоро слѣдъ това почнали да се връщатъ и другитѣ пропъдени сърби и сръбската държава била възобновена[1]. Това е станало, вѣроятно, слѣдъ смъртьта на Симеона, когато българската власть почнала да отслабва и сърбитѣ се турили подъ византийско покровителство.

Слѣдъ падането на източното българско царство, отъ него се отдѣля и се въздига западна България, която подъ Самуила достига голѣмо могущество. Западното българско царство сѫществува и при наслѣдницитѣ на Самуила. Въ него влизали Тесалия, Драчъ, Метохия, Косово, Ибъръ и Морава съ Бѣлградъ и Срѣмъ. Но освѣнъ това върховната власть на българскитѣ царе сѫ признавали и сръбскитѣ жупани отъ сръбскитѣ княжества. Съ изчезването на българската държава на 1018 г. и сръбскитѣ жупани били принудени да признаятъ върховната власть на Византия.

Сръбскитѣ жупани винаги сѫ имали извѣстна самостоятелность, не били подчинявани отъ никого напълно. Тѣ се карали помежду си, и нѣкои отъ тѣхъ успѣвали да се въздигнатъ и да обединяватъ повече сръбски жупанства. Византийскитѣ царе не се интересували твърдѣ много отъ това, като били заети съ много други по-важни работи. Така, на 1040 г. почналъ да се въздига диоклейскиятъ жупанъ Стефанъ Воиславъ, който успѣлъ да подчини жупанитѣ на Травуния и Захдумия. Той не се задоволилъ съ това, а почналъ да напада и плячкосва и византийскитѣ провинции на около. Това е накарало императора Константинъ Мономахъ да прѣдприеме срѣщу него походъ, който обаче излѣзалъ непослучливъ. Нѣколко врѣме Стефанъ Воиславъ ималъ една привидна самостоятелность. Това се е продължило и при сина му Михаила, но слѣдъ смъртьта на послѣдния, Захлумия и Твавуния се отказали отъ господството на Зета.

Скоро слѣдъ това почнала да се усилва вѫтрешна Сърбия подъ жупанството на Вълкана (1070 – 1113 г.) Този жупанъ почналъ да напада околнитѣ византийски прѣдѣли: Раса на Ибъръ, Косово-поле, достигалъ и до Морава. Византийски войски отивали противъ него; той, като се виждалъ притиснатъ, подчинявалъ се, давалъ заложници и се задължавалъ да бѫде вѣренъ на императора. Но щомъ се отеглювали царскитѣ войски, той пакъ се обявявалъ противъ Византия и почвалъ да плячкосва наново. На 1091 г. противъ него тръгналъ самъ Алексей Комненъ. Вълканъ се уплашилъ и, на чело на всичкитѣ си роднини, излѣзалъ да му иска прошка. Той му далъ внуцитѣ си заложници, за гаранция, че ще му бждѣ вѣренъ. Но и този миръ не е траялъ дълго врѣме [1]). На 1128 г. единъ отъ наслѣдницитѣ на Вълкана нападналъ пограничната византийска крѣпость Раса и я разорилъ. Византийскиятъ началникъ на крѣпостьта избѣгалъ дори въ Цариградъ. Разлютениятъ императоръ Иванъ Комненъ заповѣдалъ да го уловятъ, да го облѣкатъ въ женски дрѣхи и, каченъ на магаре, да го разведатъ по цариградскитѣ улици и площади. Слѣдъ това, императорътъ на чело на войскитѣ си отишелъ противъ сърбитѣ, разбилъ ги и като имъ зелъ много плѣнници, привудилъ ги на миръ[2]). Сръбскитѣ нападения се повтарятъ на 1149, 1152. 1161 г. и винаги сърбитѣ сж разбити. Послѣдниятъ пжть византийцитѣ свалили непокорния жупанъ Урошъ и намѣсто него турили роднината му Деса. За да го привърже повече къмъ себе си, византийскиятъ императоръ подарилъ на послѣдния византийската погранична область Дендра [3]). Има споръ, коя е тази область, но като се има прѣдъ видъ, че отъ тукъ на тъй сърбитѣ владѣятъ Ибъръ и Раса, че тѣхната столица занапрѣдъ се явява гр. Раса, отъ което и държавата имъ почва да се вика Расция, трѣбва да се мисли, че подарената область е била именно по рѣка Ибъръ. Но и Деса не е билъ дълго врѣме вѣренъ на императора, затова послѣдниятъ го свалилъ и замѣнилъ съ Тихомира, братъ на послѣдващия жупанъ Неманя. Скоро и Тихомиръ билъ смененъ съ Неманя, който се оказалъ най-лошъ отъ всички. Подъ покровителството на Византия, Неманя прѣдприелъ изтрѣбителна война противъ всичкитѣ си братя и роднини, за да имъ отнеме земитѣ. Сетнѣ, съ помощьта на маджаритѣ, той почва да напада византийскитѣ провинции — Морава и Косово-поле. Когато императорътъ се явилъ съ войскитѣ си, той побързалъ да му се прѣдстави и смирено поклони. Гологлавъ, босъ съ засукани ржкави, съ вжже на врата и съ мечъ въ ржка, този по външность великанъ падналъ на коленѣ прѣдъ императора и искалъ прошка. Мануилъ го простилъ, но мирътъ траялъ само до смъртьта на послѣдния [4]).

---

[1] Сочин. Конст. Багрян, Ласкинъ, стр. 129, 130—134.

До сега сърбитѣ нѣмаха по-голѣми претенции, освѣнъ да обединятъ старитѣ сръбски жупанства и да плячкосватъ окол-

---

[1]) Иречекъ, Истор. Срба стр. 231, 234.

[2]) Lebeau. livre 86.

[3]) Иречекъ Истор. Срба, стр. 239.

[4]) Пакъ тамъ, стр. 237—241.

нитѣ византийски провинции. Самъ Неманя, въ единъ свой хризовулъ до хилендарския манастиръ, казва, че „царството е свойствено на византийскитѣ царе, кралството на маджарскитѣ крале и само великото жупанство на сръбскитѣ велики жупани.“ На повече отъ първенство между сръбскитѣ жупани той не претендиралъ. И дѣйсвително, той достигналъ великото жупанство, като подчинилъ жупанитѣ на Дуклея и Травуния, и се провъзгласилъ за сръбски великъ жупанъ [1]). Но скоро обстоятелствата му помогнали да достигне нѣщо повече. Къмъ края на XII в. византийската империя била разклатена отъ основитѣ. Норманитѣ отъ Сицилия прѣвзели албанския адриатически брѣгъ и почти цѣла Македония. Маджарскиятъ краль заелъ Бѣлградъ Браничево и областьта до сръбска Морава; по този начинъ той станалъ съседъ на Неманя и сключилъ съ него съюзенъ договоръ. Въ сѣверна България възстанието на Асенъ и Петъръ вървѣло успѣшно и се распространило въ цѣла Тракия. Неманя неможелъ да остане въ бездѣйствие. Той се прѣдалъ на стария сръбски занаятъ — на грабежи. Когато 1172 г. саксонскиятъ херцогъ Хенрихъ Левъ прѣминалъ прѣзъ моравската долина отиващъ за светитѣ мѣста, сърбитѣ ненадѣйно излѣзли на Кюприя (Равно) за да го ограбятъ. Саксонцитѣ разбили сърбитѣ и заедно съ византийския военачалникъ Теодоръ Педиотъ, съ войска отъ гърци, франки и маджари, подгонили ги до сърбската граница, с. Пантино, близо до крѣпостьта Звѣчанъ на р. Ситница [2]). Слѣдъ това Неманя сключилъ съюзъ съ Петъръ и Асенъ и пакъ почналъ да напада византийскитѣ области до Нишъ и София. Когато на 1189 г. кръстоноснитѣ на Фридрихъ Барбароса стигнали въ Маджарско, тѣ получили писмо отъ Неманя, че той ще ги посрѣщне въ „собствения си градъ Нишъ“. (!) Въ Браничево кръстоносцитѣ били посрѣщнати отъ византийскитѣ власти, но въ Кюприя — отъ сърбитѣ. Самъ Неманя е поздравилъ императора въ Нишъ отъ свое име и отъ страна на съюзницитѣ си Калопетра и Иванъ Асеня, освободителитѣ на източна България. Съврѣмениятъ писатель забѣлѣзва, че сърбитѣ били *освободили часть отъ България* за да отворятъ пжть на кръстоноснитѣ войски. Това го направили благодарение на съюза си съ маджарския краль и съ българитѣ Асенъ и

---

[1]) Иречекъ, Истор. Срба, стр. 247.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 249.

Петъръ и на слабостьта на византийския императоръ Исакъ Ангелъ (partem Bulgariæ sue dicioni sub ugaverunt fœdere inito cum Kalopetro adversus imperatcrem Constantinopolitanum). Сърбитѣ — забѣлѣзва историкътъ — *водили въ България* велика война (cum grandi labore et bello in Bulgaria intentum[1]). Въ Нишъ се явили и българскитѣ посланици да поздравятъ императора. Но щомъ минали кръстоносцитѣ, Исакъ Ангелъ тръгналъ противъ сърбитѣ и ги разбилъ на Морава; слѣдъ това ги гонилъ до сръбската столица Раса, която изгорилъ. Неманя се скрилъ въ горитѣ, но скоро се обърналъ къмъ императора да иска миръ. По сръбски източници, този миръ билъ много износенъ за сърбитѣ и тѣ били получили много византийски земи. Такъвъ миръ може да не е сключенъ, но въ онова общо безначалие сърбитѣ дѣйствително сѫ сполучили да завзематъ нѣкои византийско-български земи и по такъвъ начинъ да увеличатъ държавата си. Слѣдъ като надвилъ сърбитѣ, Исакъ Ангелъ заминалъ за Бѣлградъ да се види съ маджарския кралъ. Сърбитѣ, разбити, претендиратъ да сѫ зели отъ императора Морава, отъ дѣто той миналъ за да отиде за Бѣлградъ. Възможно ли е това? Прѣзъ това врѣме Фридрихъ Барбароса се оправдава въ едно писмо, че той никога не билъ обѣщавалъ на сръбския жупанъ български земи. Самиятъ градъ Нишъ скоро слѣдъ това е билъ заетъ отъ българитѣ, които заели и цѣла Морава до Бѣлградъ[2]).

Стефанъ Неманя се отказалъ отъ сръбския прѣстолъ на 1195 г. и се покалугерилъ въ хилендарския манастиръ. Въ единъ хризовулъ до тоя манастиръ между друго той казва: „приобретохъ отъ „грьчке земле“ [3]) Лабъ съ Липляномъ, Гльбочицу (Лесковецъ при Морава), Рѣке, Загърляту (вѣроятно на Косово поле и Метохия), Лѣвче, Бѣлицу и Лепеницу (по лѣвия брѣгъ на Велика Морава) [4]). Въ житието на Стефанъ Неманя отъ сина

---

[1]) **Иречекъ, Ист, Срба, стр. 253, 258. 259.**

[2]) **Иречекъ, пакъ, тамъ. стр. 277; Дриновъ, Сочин. т. I. стр. 575; Ѳ. Успенский, Образ. Цал. бол. цар., стр. 145. „Силна българска и куманска войска заема Нишъ, който сърбитѣ изпразднили. (Иречекъ, Истор. Срба стр. 277).**

[3]) **Има основание да се мисли, че сръбскитѣ болѣри въ Косово поле и по-сетнѣ въ Македония сѫ носили византийски названия и титли, като напр. кастрофилакъ, кефалия, севастъ и др., когато въ чисто сръбскитѣ земи се наричали само по сръбски: властели, челници, сотници, тисучници и др.**

[4]) **Дриновъ, Сочинъ, т. I. стр. 573**

му Стефанъ Първовѣнчаний не се казва той да е усвоилъ Левачъ, Бѣлица и Лепеница. Така щото това усвояване се явява съмнително. Но у Първовѣнчаний и въ други житиета се казва, че Неманя усвоилъ Нишъ или нишката областъ[1]) Такова усвояване противорѣчи на извѣстнитѣ данни, а пъкъ ако да бѣше вѣрно, самъ Неманя щеше да го каже въ хризовула си. Но има едно друго обстоятелсво, на което трѣбва да обърнемъ внимание. Стефанъ Неманя въ единъ свой хризовулъ казва за своитѣ владѣния: „Господъ ме постави господаръ на тая земя“. Той не е ималъ друго желание, други аспирации, освѣнъ да владѣе върху земитѣ, които му далъ Господъ. Обаче, отъ тия негови прости думи, наслѣдницитѣ му и сръбскитѣ духовници създали легендата, че Стефанъ Неманя е обединителъ на сръбскитѣ земи. Вече синъ му св. Сава, като пише биографията на баща си, намѣсто думитѣ отъ хризовула „тая земя“, пише „на всичката сръбска земя“. Това не е вѣрно и по друга причина; ний видѣхме Неманя да казва, че е усвоилъ земи отъ „грьчке земле“; ако той мислѣше, че е завладѣлъ или освободилъ сръбски земи, щеше да го каже. Но той не можелъ и да помисли такова нѣщо, защото земитѣ, които счита че е присвоилъ, сѫ били само „гръцки или български земи“ и въ никаква смисъль не сръбски [2]).

И така, макаръ и отъ неясни данни, трѣбва да заключимъ, че при Неманя, къмъ 1200 сърбитѣ успѣли да завладѣятъ за пръвъ пѫть отъ българскитѣ земи: частъ отъ Метохия и Косово поле, отъ българска Морава — Лѣсковецъ и може би частъ отъ Топлица и левия брѣгъ на Велика Морава: Левачъ, Бѣлица и Лепеница. Владѣнието имъ на Велика Морава не ще да е било много сигурно, защото скоро слѣдъ това българитѣ владѣятъ Морава, Бѣлградъ и Браничево. На 1202—3 г. ставатъ стълкновения между българи и сърби, при Калояна, когато маджарския краль се провъзгласява за rex Serviae; вѣроятно тогава Сърбия е влѣзла подъ сюзеренитета на маджарския краль. Слѣдъ 1211 г.

---

[1]) **Пакъ тамъ, стр. 574.**

[2]) **Мисирковъ, Бълг. Сбир. 1910 г. стр. 170 и 576, като говори за това, казва, че Неманя не е обединитель на сръбски земи, а завоеватель на български. Слѣдъ тази фалшификация на св. Сава и всички послѣдващи сръбски крале се викатъ „господари на всичката сръбска земя“. По Иречека, граничнитѣ византийски градове съ Сърбия въ това врѣме били: Бѣлградъ, Нишъ, Скопие, Призренъ, Лешъ, (Истор. Срба, стр. 262). Скоро слѣдъ това, въ Браничево срѣщаме български владици“. (Истор. Срба, стр. 277).**

маджаритѣ ставатъ нѣколко пѫти владѣтели на Бѣлградъ, Браничево и на Морава до Кюприя.

Стефанъ Първовенчаний, сръбски краль, залъгвалъ нѣколко врѣме владѣтеля на Просѣкъ—Стрѣзъ, съ обѣщание да го признае за независимъ. Най-послѣ, на 1211 г. Стрѣзъ се обявилъ противъ сръбския кралъ и миналъ на страната на българския царь Борилъ.

На 1253 г. българскиятъ царь Михаилъ Асенъ сключилъ съюзъ съ дубровчанитѣ противъ Сърбия. Тогава българитѣ навлѣзли въ Сърбия и достигнали до Лимъ и Бѣло-поле[1]).

На 1257 г. сръбскиятъ краль Урошъ I възползувалъ се отъ раздоритѣ между никейския императоръ и епирския деспотъ, които не могли да си подѣлятъ вазантийското царство, и навлѣзалъ въ Македония. Той не можалъ да направи нищо повече освѣнъ да я ограби така, че грабежитѣ му, споредъ Акрополита, се помнили дълго врѣме[2]). Въ това врѣме сърбитѣ вече владѣятъ една голѣма часть български земи: Ибъръ, части отъ Косово-поле и Метохия, левия брѣгъ на българска Морава и на Велика Морава до Лепеница; поради това сръбскиятъ краль е билъ извѣстенъ като владѣтель на български земи, а и Сърбия често се нарича България, Така, на 1260 год., когато Урошъ изпратилъ помощна войска на маджарския краль Бѣла, той му изпратилъ такава отъ „власи, българи и гърци". Тогавашнитѣ историци наричатъ Уроша rex Bulgarorum и dux Bulgarorum[3]).

Стефанъ Драгутинъ (1276—1282), синъ на Уроша и зетъ на маджарския краль, сталалъ краль на Сърбия слѣдъ като детрониралъ баща си и го убилъ. Скоро слѣдъ това той падналъ отъ конь и си счупилъ крака; това той приелъ като Божие наказание за убийството на баща си и се отказалъ отъ прѣстола. Маджарския краль Владиславъ IV го назначилъ управитель на маджарскитѣ земи по Сава и Дунава: на Мачва и Срѣмъ съ Бѣлградъ. Тогава маджаритѣ владѣяли лѣвия брѣгъ на Велика Морава до водораздѣла на сръбска Морава, Тази область и по-рано, когато не е била българска, е била маджарска. Тамъ сѫ владѣли, като маджарски управители, рускиятъ князь Ростиславъ, сетнѣ маджарската вдовствующа кралица

---

[1]) Иречекъ, Истор. Срба, стр 300 301;
[2]. Пакъ тамъ, стр. 301.

Елизавета „Куманката", „херцогиня на Мачва и Босна". Тази область никога не е съставлявала часть отъ сръбската държава до дохождането на турцитѣ. Нѣколко врѣме тамъ е билъ, като маджарски управитель Драгутинъ, както се каза по-горѣ; сетнѣ, по-кѫсно, непосрѣдствено прѣди дохождането на турцитѣ, е билъ пакъ маджарски управитель сръбскиятъ князь Стефанъ Лазаревичъ. Прѣзъ всичкото останало врѣме маджаритѣ владѣятъ тука сами непосрѣдствено[1]).

На сръбския прѣстолъ Драгутинъ билъ наслѣденъ отъ брата си Милутинъ (1282-1321 г. г.), извѣстенъ като човѣкъ храбъръ войнолюбивъ и съ многото си женидби, законни и незаконни[2]). Щомъ поелъ властьта, той се постаралъ да използува благоприятнитѣ политически условия за да разшири прѣдѣлитѣ на държавата си. България въ това врѣме е била раздробена на повече части, разяждана отъ вѫтрѣшни размирици и подъ татарско господство. Царството на Асенъ II не сѫществуваше. Ватацъ отъ Никея бѣше завладѣлъ Одринъ, Вардаръ и Солунъ. Епирскиятъ деспотъ бѣше присвоилъ земитѣ по-на западъ съ Велесъ, Прилепъ и Охридъ. Въ взаимната борба между тѣхъ. Ватацъ наддѣля и взе цѣла Македония съ Албания до морето. Епирскиятъ деспотъ намѣрилъ добъръ съюзникъ въ лицето на сръбскиятъ краль. Но и Епиръ скоро се разпадналъ на двѣ: на Епиръ и Тесалия. Анжуйцитѣ завладѣли Албания. За Милутина се отворило широко поле. Въ съюзъ съ тесалийцитѣ и анжуйцитѣ, той прѣвзелъ отъ никейския императоръ Скопие, Горни и Долни Пологъ (Тетовско и Призренско), Овче поле, Злѣтово Пиянецъ и Брѣгалница. По-сѣтнѣ завладѣлъ западна Мекедония съ Кичево и Дебъръ. Милутинъ ималъ такива успѣхи, благодарение услугитѣ на единъ бивши византийски войвода-*Катаница*, който билъ влѣзалъ на сръбска служба[3]) Данаило, животописеца на Милутина, пише за него: „стана Милутинъ, навлѣзе въ *гръцкото царство* и зема тия и тия земи[4]). Никѫдѣ не се говори за друго, освѣнъ за завладѣването на „гръцки земи“, а това значи и български земи. Тогава и поменъ не е имало за нѣкакви сръбски земи въ византийското царство.

---

[1]) Ил. Руварац. Нѣщо о Босни. Годиш. Н. Чупича, кн. 2, стр. 244.245; Ковачевичъ и Иованович. Истор. срп. нар., стр. 13; Иричекъ, Истор. Срба, стр. 396, 314 и 317.

[2]) Иричекъ, Истор. Срба, стр. 318.

[3]) Иречекъ. Истор. Срба, стр. 319, 330. До Милутина „владичеството" на гръцката империя допирало до Липлянъ (на сѣверната часть на Косово-поле). Дриновъ, стр 59. Станоевич, Истор. срп. нар. стр. 158-160.

[4]) Новакович, Ново Бърдо и Вранско Поморавые, Годиш. Чупича, кн. 3 стр. 289.

На изтокъ отъ Велика Морава е било царството на видинския български царь Шишманъ, а въ областьта Браничево управлявали двама български войводи — Дърманъ и Куделинъ, отъ кумански произхождание. Тия войводи постоянно прѣдприемали нападения въ маджарскитѣ земи, на сѣверъ отъ Дунава и на западъ отъ Морава. Драгутинъ, като маджарски управитель на бѣлградската область, съ помощьта на сръбския краль Милутинъ, нападналъ на Браничево и прогонилъ българскитѣ войводи. Царь Шишманъ съ българска и куманска войска прогонилъ сърбитѣ и ги прѣслѣдвалъ въ вѫтрѣшностьта на Сърбия до р. Лимъ, дѣто прѣтърпѣлъ поражение. Слѣдъ това сърбитѣ се повръщатъ съ по-голѣми сили и прѣслѣдватъ българитѣ до Видинъ. По сключения миръ, Браничево било отстѫпено на Драгутина[1]).

Сръбскиятъ краль Урошъ III, бащата на царь Душана, макаръ и полуслѣпъ, е билъ доста дѣятеленъ и прѣдприемчивъ. Той влѣзалъ въ сношение съ българския войвода Хреля, владѣтель на Просѣкъ (1328 г.), а слѣдната година нападналъ Охридъ, но безуспѣшно. Търновскиятъ български царь Михаилъ Шишманъ и императоръ Андроникъ III, застрашени отъ голѣмия напрѣдъкъ на сърбитѣ, сключили съюзъ за отбрана отъ тѣхъ. Отначало Урошъ III чакалъ нападението на съюзницитѣ на Добричко поле, близо до гр. Прокопле, на тогавашната сръбска граница. Но Михаилъ Шишманъ слѣзалъ къмъ Кюстендилъ въ надѣжда да се съедини съ своя съюзникъ. Тогава Урошъ III слѣзалъ ненадѣйно на Струма и близо до гр. Земенъ далъ сражение. Царь Михаилъ Шишманъ билъ разбитъ и убитъ въ сражението. Андроникъ не се помръдналъ отъ Македония. Като се научилъ за разбиването на българитѣ, той побързалъ да заеме българскитѣ градове Месемврия и Ямболъ[2]).

Сръбско-българската граница въ това врѣме е била на българска Морава и не се вижда да е била измѣнена вслѣдствие на нещастната за българитѣ война.

Сръбскиятъ краль и сетнѣ царь Стефанъ Душанъ (1331—1355 г. г.) е най-важниятъ завоеватель на византийско-български земи въ Македония, но при това той е и послѣдниятъ. Слѣдъ него сръбската сила, увеличавана съ вѣкове, почва да пада:

Въ врѣмето на Душана византийската империя владѣеше южна Македония, Тесалия, Епиръ и Албания. Тя бѣше отслабнала още повече съ изгубването на по-голѣмата часть отъ малоазийскитѣ си провинции, завладѣни отъ османскитѣ турци. Византия страдаше и отъ вѫтрѣшни раздори, защото край малолѣтния царь Иванъ Палеологъ, бѣше се провъзгласилъ за царь и военачалника Кантакузенъ. Въ България владѣеше царь Иванъ Александъръ, благочестивъ и книжовникъ, но лошъ господарь. Той не само не земаше мѣрки да спре уголѣмяването на Сърбия, но и самъ помагаше на това. Стефанъ Душанъ се възползува отъ благоприятнитѣ обстоятелства. Той привлече на своя страна византийския военачалникъ *Сергиянъ*, като го прие на служба и го пращаше съ чети да присвоява византийски области и градове. По такъвъ начинъ той завзѣ Охридъ, Струмица, Леринъ, Костуръ и стигна до стѣнитѣ на Солунъ. Но Сергиянъ бѣ убитъ и сръбското дѣло врѣменно спрѣ. По-нататъкъ на Душана помагаше самъ узурпатора Кантакузенъ въ стремлението си да завладѣе Цариградъ. Душанъ завладѣ още Воденъ, Мелникъ, Сѣресъ, чрѣзъ образуване въ тѣхъ сръбски партии съ подкупъ. Сетнѣ завладѣ Елбасанъ, Авлона въ Албания, сѫщо Тесалия и Епиръ. „Не трѣбва да се забравя — забѣлѣзва Иречекъ — че завземането на толкова области и градове се дължеше на дълготрайнитѣ византийски граждански войни, че това е станало *безъ нито една по-голѣма битка* — само съ обсаждане на градоветѣ. Партийната борба на всѣкѫдѣ помагаше на Душана, който си служеше съ нѣкоя отъ тѣхъ“[1]).

Въ Душановата дѣйятелность има и друга една страна. Той е билъ синъ на българка, тъй като майка му е била дъщеря на българския царь Смилецъ. Той билъ жененъ за българка — сестра на българския царь Иванъ-Александъръ. Троношкиятъ лѣтописецъ казва, че Душанъ билъ „пристойне на матерную лозу, яко самъ видъ образа его показуеть“. Мисирковъ като цитира това мѣсто, казва, че думитѣ на лѣтописеца се отнасятъ повече до политическата дѣятелность на Душана, отколкото до портрета му, какъвто лѣтописецътъ не е могълъ да има. Споредъ сѫщия лѣтописецъ, този сръбски царь билъ наричанъ

---

[1]) Иречекъ. Истор. Срба, стр. 320—321; Ковачевич Iованович, Истор. срп нар., стр. 13.

[2]) Иречекъ, Истор. Срба, стр. 643

[1]) Иречекъ, Истор. Срба, стр. 353, 357 и слѣд.

отъ българитѣ Душанъ, отъ сърбитѣ — Силний, отъ турцитѣ — Душманъ[1]). Дѣйствително името на сръбския царь е загадъчно, защото той, споредъ Иречека, винаги въ официалнитѣ актове се подписвалъ Стефанъ и само въ нѣкои неофициални книжа — Душанъ. Независимо отъ това той често се подписвалъ: „царъ на сърбитѣ и българитѣ" или „царь на сърбитѣ, българитѣ и гърцитѣ"[2]). Това показва, че той отдавалъ голѣмо значение на българитѣ, които се намирали въ прѣдѣлитѣ на неговото царство. На едно мѣсто той даже се подписва „rex Bugarorum" — царь на бугаритѣ[3]), т. е. българитѣ отъ западнитѣ български земи. При неговия дворъ първенствуеще значение сѫ имали българскитѣ войводи и болѣри отъ неговата държава: Влъкашинъ, Углеша, Югъ Богданъ, Дѣянови и др. Затова сръбскитѣ лѣтописци не хвалятъ тоя великъ сръбски царь, а намиратъ само лоши думи за него: той убилъ баща си — казватъ тѣ, оженилъ се за една малолѣтна и я осакатилъ билъ неспокоенъ, скаралъ се съ всички царе и пр. Тоя царь не е провъзгласенъ за свѣтия като много други по-лоши сръбски крале[4]).

Слѣдъ смъртьта на Душана, държавата му почва да се разпада. „Сепаративнитѣ интереси, казва Станоевичъ, сѫ били още силни, защото душановото царство е било съставено отъ разнородни елементи по народность, вѣра, традиции, култура и политически тежнения"[5]). Въ Македония почватъ да управлянатъ самостоятелно българскитѣ войводи Влъкашинъ, Углеша и др. На западъ отъ българска Морава виждаме единъ другъ Углеша като владѣтель на Прешово, Враня, Оногощъ; на Топлица — войводата Краимиръ, „тълмачъ на турски езикъ"[6]). вѣроятно отъ българо-туранско произхождение; въ Сталакъ — „Сталакининъ Тодоръ" и др.

На Косово поле и Морава, като върховенъ владѣтель се наложилъ князь Лазаръ, който е загиналъ на 1389 г. на Косово поле, въ рѣшителната битка съ турцитѣ. Въ хрониката на албанскитѣ князе Иванъ и Костадинъ Мизаки се казва, че

---

[1] Мисирковъ, Бълг. Сб. 1910 г., стр. 333 — 3 4

[2] Иречекъ, Истор. Срба, стр. 351.

[3] Иширковъ, Запад. крайш. бълг. земи, стр. XV.

[4] Мисирковъ. Бълг. Сб. 19 0 г. си2. 334:

[5] Станоевичъ, Истор. срп. нар.

[6] Годишн. Чупича кн. 10 стр. 234, 236. 246, 275;. R Ковачевичъ. Вук. Бранковичъ.

Лазаръ, сръбски деспотъ, билъ деспотъ на долна Сърбия[1]) нарѣчена България[2]). Послѣдниятъ сръбски владѣтель на Морава, Гюра Бранковичъ, се нарича отъ единъ български лѣтописецъ „благочестивимъ царемъ блъгарскимъ"[6]).

Този сръбски деспотъ въ сръбскитѣ народни пѣсни се нарича краль на Македония.

Подиже се господине кральу
Од прекрасне од Македоније,
Из питома места Смедерева,
Од своега двора честитога.
— Здраво кральу од Македоније,
Јасна звездо на Македонији,
Кральу Гургу од Македоније. .[3])

Македония се е наричала въ срѣднитѣ вѣкове цѣлия Балкански полуостровъ, безъ Илирия, т. е., безъ сърбскитѣ земи.

Казахме и по-рано, че Мачва, Бѣлградско и въобще областьта на сѣверъ отъ водораздѣла на сръбска Морава не е влизала въ прѣдѣлитѣ на сръбската държава даже при Душана.[4]) Краль Драгутинъ (1270—1282 г.) като се отказалъ отъ сръбския прѣстолъ, е билъ тукъ маджарски управителъ, като зетъ на маджарския краль. По-кѫсно, синътъ на князь Лазаръ, Стефанъ Лазаревичъ (1389—1427 г.) пакъ е билъ зетъ на маджарския краль и пакъ е управлявалъ Мачва и Бѣлградско. Сѫщо и Браничево, както признава Иречекъ, когато било отнето отъ българитѣ, е било присъединено не къмъ сръбската държава, а къмъ маджарската областъ управлявана отъ Драгутина. Но послѣднитѣ сръбски князе и деспоти сѫ били въ нѣкакви васални отношения къмъ Маджарско и, както се вижда, се разпорѣждали въ тия области доста свободно. Напримѣръ, князь Лазаръ е построилъ манастиря Горнякъ въ Хомоля, въ мѣстностьта Ждрело, и го е обдарилъ съ земи находящи со на р. Майданъ-Пекъ. Манастиритѣ Раваница и Манасия, на изтокъ отъ Велика Морава, сѫщо се построени отъ князъ Лазаръ и синъ му Стефанъ Лазаревичъ. Послѣдниятъ сръбски князъ Гюра Бранковичъ, като е билъ изгоненъ отъ земитѣ на сръбската държава, намѣрилъ прибѣжище за нѣколко врѣме въ Смедерево, дѣто е билъ търпѣнъ отъ маджаритѣ.

---

[1] Пер. Спис. кн. 64, стр. 124

[2] Качанскій, Истор, Сербіи, т. I, стр. 243.

[3] Караджич, Грамат. и полемички списи, т. III, св. 2, стр. 376.

[4] По Историја Срба на Иречека, Душенъ отивалъ съ войскитѣ си на сѣверъ до този водораздѣлъ.

По нѣкои данни може да се заключи, че Гюра Бранковичъ отначало изгубилъ земитѣ си на югъ отъ сръбска Морава и на изтокъ отъ Велика Морава. Въ такава смисълъ пишатъ Бертрандонъ де ла Брокиеръ и Михаилъ Константиновичъ отъ Островица. По такъвъ начинъ била възстановена, за кратко врѣме, сръбската граница на Велика Морава. По-на югъ, споредъ Кост. Костенечки, сръбско-турската граница е била на р. Моравица, малко по-на изтокъ отъ Алексинецъ, между Соколецъ и Балванъ. По-на югъ сръбско-българската граница, изглежда, никогажъ не е прѣскачала Българска Морава. На 1330 год., когато сръбскиятъ кралъ Дечански се готви да нападне българския царь Михаилъ, дохожда съ войскитѣ си до Добричко-поле, при Прокополие. На 1413 г., споредъ Костенечки, сръбскиятъ деспотъ Стефанъ Лазаревичъ изпратилъ турската войска отъ Добричъ на Топлица до Карадагъ — кумановско[1]), очевидно все по лѣвия брѣгъ на Българска Моравата, по границата на сръската държава. Послѣднитѣ сръбски войводи Углеша въ Прѣшево, Враня и Оногощъ — на западъ отъ българка Морава и Краимиръ — на Топлица сж на границитѣ на сръбската държава. На 1533 год. пжтешественикътъ Д. Спера отъ Нишъ е миналъ въ Сърбия на Добричко поле. Споредъ него, на българска Морава се считала сръбско-българската граница, макаръ вече всичко да е било турско[2]). Въ началото на XIX вѣкъ подъ врански пашалъкъ спадали Враня, Гиляне и Ново-бърдо (до Прищина): подъ Лесковецъ,—Крушевацъ и Паракинъ. Тия земи очевидно сж били взети отъ сръбитѣ. Подъ нишкия пашалъкъ сж били: Нишъ, Пиротъ Трънъ и Алексинецъ, очевидно взети отъ българитѣ. Уединено се явява съобщението на Курипешича ,за българска граница между Трънъ и Власина[3]).

Българскиятъ езикъ и българската писменость въ Сърбия. Българитѣ на Аспаруха, славяно-българскитѣ племена въ южна Македония и сръбскитѣ племена въ Илирика приематъ

---

[1] Гоошнина Чупича, кн. III, стр. 301.

[2] Rad. LXII. стр. 9–12.

[3] Годишнина Чупича, кн. III. стр. 267 и Период. списание, кн. IV. стр. 86–89. Нѣкои пжтешественици тургатъ сръбско-българската граница между Нишъ и Бѣла Паланка; това ни се вижда произволно, защото за такава граница исторически извѣстия нѣма.

християнството много кжсно — въ IX, отчасти въ VIII в. Съвсѣмъ друго е било съ другитѣ славяно-българи на полуострова, които сж били християни много по-отдавна, но порано тѣ сж били подъ римска и гръцка черковна власть, служили сж съ латинско и гръцко писмо. Съ приемане християнството отъ царя Бориса и съ въвеждание славянската писменость отъ св. Кирилъ и Методия, узаконява се славяно-българското просвѣщение, славяно-българската книга. Тогава българската писменость се разпространява въ всичкитѣ сръбски земи по-на западъ. Още по-важно е обстоятелството, че българката книга остава тамъ цѣли вѣкове. „Това, което въ края на IX и въ началото на X в.— казва Новаковичъ—се е образувало въ българската държава (книга, просвѣщение)и се е разпространило въ сръбскитѣ земи остава тамъ като твърда основа на „старият сръбски типъ" прѣзъ всичкитѣ послѣдващи вѣкове дори и до новитѣ дни. Българската държава тогава е давала направление на цѣлото балканско славянство и, освѣнъ това, е работила за покръстването на самостоятелнитѣ сръбски жупи"[1]).

Още отъ врѣмето на царь Бориса се основали редъ български епископии, а сжщо и епископията въ гр. Раса, който тогава е билъ български градъ. Отъ IX до XII вѣкъ на Ибъръ сжщтествуватъ непрѣкжснато българска книга, черковна служба и просвѣщение, които се разпространяватъ и въ по-западнитѣ сръбски земи. Отъ XII в. Раса минава подъ сръбска власть, но българската книга и черква оставатъ тамъ. Макаръ и сръбска, рашската епскопия признава върховната власть на охридската архиепископия, докато въ XIII в. се създава сръбска архиепископия. Но и при сръбската архиепископия, сърбитѣ си служатъ съ българска книга и писмо, българский езикъ у тѣхъ, освѣнъ това, е и държавенъ езикъ. Станало е само едно малко измѣнение въ правописа, въведени сж били нѣкои особености на мѣстния езикъ отъ държавата на Неманитѣ. Но и това ново не е било сръбско. Ето какво казватъ за това нѣкои автори. „Въ първоначална Сърбия, казва Иречекъ, духовенството и книгитѣ сж били български"[2]). Тука се е образувало, казва, Флорински „сръбска редакция на старославянския езикъ, *въ която има извѣстни слѣди* отъ мѣстния сръбско-харватски езикъ"[3]), Старославянскитѣ букви ꙗ, ѫ, ъ, ь, били замѣнени съ у, ю, о, е. Но споредъ Мисиркова, тия нововедения не сѫ били сръбски. Новото правописание отначало се явило въ Македония, както се доказва отъ Мариинското евангелие отъ XI в. То е било прѣдизвикано отъ особеноститѣ на западното българско нарѣчие и се е употрѣбявало въ западнитѣ български земи. Охридската архиепископия употрѣбява тази нова редакция и въ сѫщо врѣме е главна опора на българското национално самосъзнание; очевидно тя не я счита за сръбска. Тази редакция се употрѣбява въ държавата на Неманитѣ наравно съ българския езикъ, затова писменитѣ паметници отъ тука се различаватъ отъ сръбскитѣ отъ Босна.[1])

---

[1] Новаковичъ. Пови основи славян. книжевн., стр. 131, 135, 139.

[2] Иречекъ, Истор, СрИв, стр. 212.

[3] Флорински, Лекций по славяновѣдению т. I, стр. 223–229.

„Стара-Рашка и една часть отъ Босна и Хълмъ — казва Бѣличъ, иматъ обща книжевность съ България ируситѣ по религиозни и черковни въпроси“. Извѣстно е, че сръбскиятъ езикъ има особени звукове, които не могатъ да се прѣдаватъ съ обикновената кириловска азбука. Въ старата сръбска писменость не сѫ отбѣлязани тия звукове. При изучването нарѣчията на българска Морава, Бѣличъ си обяснилъ този страненъ фактъ. „Фонетиката на сръбскитѣ повѣли отъ XII—XIII в. в. напълно се схожда съ основнитѣ гласове на тия (моравски) диалекти. Източнитѣ диалекти останали вѣрни на старитѣ езикови черти (по-правилно е обратното). Въ тѣхъ чуваме звуци, които сѫ ни били познати само отъ нашитѣ стари паметници“[2]). А историкътъ Становичъ казва: „Още отъ началото на срѣдневѣковата писменость, езикътъ силно се отличаваше отъ народния (сръбския) *и въ сѫщность бѣше черковно-славянски* (старо-български). По-нататъкъ той стана още по-непонятенъ“[3])

На истинския сръбски езикъ почватъ да пишатъ по-кѫсно и то въ западнитѣ чисто сръбски земи: Далмация, Херцеговина, Босна, Славония. Богатата дубровнишка литература е писана на херцеговинския диалектъ. На сѫщото нарѣчие сѫ писали и далматинскитѣ писатели.

---

[1]) **Мисириковъ, Бълг. Сбир. 1910 г., стр. 249—251.**

[2]) **Белич, *Дијалекти источне Србије*, стр. 5. Србија, стр. 26. 34.**

[3]) St. Stanoević. Die Biografie Stefan Lazarević. *Archiv f. slav. Philol.* **кн. XVIII, 1896 стр. 413, 414, 435.**

VI. Сръбското възстание въ началото на XIX вѣкъ.

Отъ 1718 до 1739 г. г. бѣлградскиятъ пашалъкъ е билъ въ австрийско владѣние, затова страната е била отвикнала донѣкѫдѣ отъ турското господство. Като се настанили наново турцитѣ въ Бѣлградъ, почнали да изпращатъ тамъ немирнитѣ яничари, за да пазятъ границата откъмъ Австрия. Тия яничари били голѣмо зло за страната и възбуждали силно недоволство, както между християнското население, така и у турцитѣ. Прѣзъ 1788—1791 г. г. Австрия наново се намира въ война съ Турция и бѣлградскиятъ пашалъкъ съ часть отъ видинския — тимошката долина — наново сѫ окупирани отъ австрийскитѣ войски. Въ тази война мѣстното християнско население отъ тия турски области е земало живо участие отъ страната на австрийцитѣ. Били образувани доброволчески чети подъ главната команда на капитанъ Михалевичъ. Независимо отъ това, въ долината на Морава се появили хайдушки чети, рѫководени отъ Кочо изъ Ягодинско и Станко Арамбашичъ отъ Смедеревско, въ които е вземалъ участие и извѣстниятъ по-сетнѣ Кара-Георги. Въ тази война, като австрийски доброволци, сѫ вземали участие и мнозина други българи, особено македонци, които въ австрийската войска били достигнали офицерски чинове, заслужили пенсии и по-сетнѣ, въ врѣме на сръбското възстание, минали въ Сърбия и зели живо участие въ възстанието. Такива сѫ били дебранитѣ Петъръ и Иванъ Новаковичи Чардаклиеви, Вълко и Кузманъ Джика, Дели-Георги Чиплакъ, Тръпко Тръпковичъ, Георги Новаковичъ, Деспотъ Чукле, Влайко и др. Имало такива австрийски офицери родомъ отъ Морава, като напр. Радичъ Петровичъ, Мариянъ Ивановичъ отъ Ягодинско; Георги Симичъ отъ с. Срѣмчици, и Влайко отъ с. Жарково — села около Бѣлградъ, извѣстни съ своето българско население [1]).

Въ сключения на 1791 г. свищовски миръ между Австрия и Турция било прѣдвидено да се дадатъ извѣстни правдини на християнското население отъ окупиранитѣ земи, а на яничаритѣ занапрѣдъ да бжде забранено да живѣятъ въ бѣлградския пашалъкъ. Султанъ Селимъ III билъ твърдо рѣшенъ да изпълни това постановление на договора, толкова повече, че и самъ искалъ да се отърве отъ яничаритѣ. Отъ Цариградъ билъ изпратенъ за Бѣлградъ Бекиръ паша, който още по пжтя, въ Нишъ, се разпоредилъ да се убие видния яничаринъ отъ градъ Кюприя — Османъ ага. Турцитѣ „ерлии" и спахии всѣкакъ помагали на пашата въ прѣдприетото дѣло. За кметове били назначавани по-избрани хора, съ които пашата се съвѣщавалъ по събиране на данъцитѣ и други въпроси. Но скоро Бекиръ паша се поминалъ, а на негово мѣсто билъ наздаченъ Шешидъ паша, който пакъ почналъ да прибира яничаритѣ. Цѣлото население — и християнско и турско — възнегодувало и Шешитъ паша билъ замѣстенъ съ х. Мустафа паша, нарѣченъ за добрия си характеръ „сръбска майка". Въ борбата си пртивъ яничаритѣ и дахиитѣ х. Мустафа паша прибѣгналъ до помощьта на мѣстното християнско население, което не се считало за нѣщо извънрѣдно въ ония врѣмена. Така, Пазванъ — бащата на Пазваноглу отъ Видинъ — въ войната на 1788—1791 г. г. е дѣйствувалъ противъ австриицитѣ съ голѣми български доброволчески дружини и достигналъ голѣми успѣхи, за което е билъ награденъ отъ султана съ чифлици и назначенъ байрактаръ на видинския визиръ[1]). Християнскитѣ чети на х. Мустафа паша били ржководени отъ прѣдишнитѣ хайдути Станко Харамбашичъ, Кара-Георги и други. Такива четници се събрали около 6000 души и развили голѣма дѣятелность, особено на изтокъ отъ Морава дори до Тимокъ. Но на 1799 г. Хаджи Мустафа билъ убитъ отъ яничаритѣ, които зели властьта въ ржцѣтѣ си, настанали се въ пашалъка и разпуснали християнскитѣ войски. Четиримата яничарски главатари, Молла Юсуфъ, Кючукъ Али, Фочичъ Мехмедъ и Аганлията, раздѣлили бѣлградския пашалъкъ помежду си и всѣки отъ тѣхъ управлявалъ самовластно въ своята область.

---

[1]) **Арсениевичъ—Баталака Историја српског устанка, т. I, особено страницитѣ 5. 32, 33,1 56 14и др.**

Турцитѣ „ерлии" и спахии, недоволни отъ новия режимъ, потърсили помощьта на християнското население и съвмѣстно се оплакали въ Цариградъ. Независимо отъ това, образували се мѣстни дружини отъ тъй нарѣченитѣ „царски турци", въ сжщность отъ християни, които си турили за цѣль да се борятъ съ яничаритѣ. Тѣзи дружини тургатъ началото на сръбското възстание въ бѣлградския пашалъкъ. Тѣ пакъ се ржководятъ отъ по-извѣстнитѣ хайдути Станко Харамбашичъ, Кара-Георги и Хайдутъ Главашъ, послѣдниятъ отъ Смедеревско. На изтокъ отъ Морава се явяватъ други двама главни водители на такива дружини: Миленко Стойковичъ отъ село Кличевци, на Дунава, и Петъръ Добриняцъ отъ село Добрине, на горна Млава. И двамата, по-сетнѣ ставатъ видни дѣятели въ възстанието и главни ржководители на „източната партия", която работи противъ Кара-Георгия и иска да отцѣпи източна Сърбия въ отдѣлна държава. За тѣхъ пръвъ пжть се споменува въ едно извѣстие отъ 1804 г., въ което се казва: „При Миленко, който се намира въ пожаревачкитѣ планини, се събраха всичкитѣ кнезове отъ дѣсната страна на Морава. Тамъ, за главенъ старейшина е билъ провъзгласенъ Миленко, а за неговъ помощникъ Петъръ Добриняцъ"[1]). Сръбското възстание избухнало въ началото на 1804 г. и скоро обхванало цѣла западна Сърбия: нахиитѣ рудничка, валевска, шабачска и бѣлградска. По двѣтѣ страни на Морава възстанали ягодинско, смедеревско, пожаревачко и кюприйско. Възстанницитѣ заявявали, че не се биятъ противъ царщината, което дѣйствително е било тъй, а само противъ пашитѣ и лошото управление. За „сръбска държава" най-малко се е мислило въ източна Сърбия, а пъкъ и водителитѣ отъ западна Сърбия не говорили за такова нѣщо. Но възстаническото движение, благодарение на много благоприятни условия, се е усилвало и турцитѣ, които сж били твърдѣ малко въ пашалъка, скоро изгубили всѣка почва. Въ Цариградъ вече разбрали, че тия „царски турци" сж опасни за държавата и срѣщу тѣхъ билъ изпратенъ босненския Бекиръ паша съ войска. Кара-Георги съ съ възстанницитѣ отъ западна Сърбия не искалъ да се бие съ него, показалъ се като покорна царска рая, но настоявалъ за прѣмахването на яничаритѣ. Притивъ това искане Бекиръ паша нѣмалъ нищо и билъ готовъ да го удовлетвори. По взаимно съгласие, противъ по-виднитѣ яничари, които били се скрили въ Ада-Кале, билъ изпратенъ войводата Миленко, съ заповѣдь да ги унищожи. Послѣдниятъ изпълнилъ балполучно поржчението;

---

[1]) Липранди, Болгарія, стр. 38.

[1]) Богишич, разбор, стр. 216; Сочин. Попова: Россія и Сербія стр. 216.

яничаритѣ отъ Ада-Кале били хванати и избити. Тогава Бекиръ паша поискалъ да се разпуснатъ християнскитѣ войски, но водителитѣ на възстанието не се показали наклонни да изпълнятъ това искане. Тѣ поискали отъ своя страна *да имъ се гарантиратъ извѣстни правдини.*

Още отъ първитѣ дни на възстанието се забѣлѣзва голѣмъ напливъ отъ доброволци дошли отъ вънъ: отъ пашалъцитѣ босненски, новопазарски, лѣсковечки, нишски, видински, а сжщо отъ Македония. Матей Дука на 1804 г. пише: Въ сръбската войска единъ не познаваше другиго отъ гдѣ е, какъвъ е? — Тамъ имаше хора отъ всичкитѣ крайща на Балкана; имаше българи, цинцари, власи[1]). Отъ тия доброволци билъ образуванъ особенъ отрядъ, който билъ нарѣченъ „наеменъ“[2]). Въ сжщо врѣме дохаждатъ отъ Австрия мнозина отъ прѣселенитѣ тамъ по рано българи и сърби. Такива сж били и ония македонци, офицери на австрийска служба, за които споменахме по-горѣ. Тѣ, споредъ Баталака, „оставили спечеленитѣ чинове и пенсии на австрийска служба и отъ любовь къмъ сърбитѣ скришомъ дошли да се прѣнесатъ жертва“[3]); дошли сж отъ Землинъ въ Бѣлградъ мнозина видни търговци-българи, прѣселени отъ по-рано въ Австрия. Такива сж били братята Петъръ и Кузманъ Ичко, Стефанъ Живковичъ „Нишлията“[4]). Освѣнъ тѣхъ сж дошли отъ Австрия мнозина по-интелигентни сърби, които се настанили като секретари, писари и учители. Отъ тѣзи по-извѣстни сж: Груевичъ, Юговичъ, Живковичъ-Телемакъ (билъ прѣвелъ на сръбски Телемака) и Гагичъ. Историкътъ Арсениевичъ-Баталака, тѣхенъ съврѣменикъ, който ги е познавалъ и лично, казва, че всички „били малко положителни, готови да служатъ всѣкиму, — хора „безъ коренъ“. Отъ тѣхъ се отличавали по своята сериозность и честность Петъръ Новаковичъ Чардаклия и Петъръ Ичко[5]).

Тъй като, на първо врѣме, нѣмало сериозна външна опасность, възстаническото движение успѣло да се организира и да закрѣпне. Въ всѣка нахия се устанотява по единъ войвода или

---

[1]) Голиш. Н. Чупича, кн. V, 1883 год., стр. 304.

[2]) Нилъ Поповъ, Россія и Сербія, т. I, стр. 24.

[3]) Арсениевичъ — Боталака, Стор. срп. устанка, т. I, стр. 141.

[4]) Пакъ тамъ, стр 33.

[5]) Арсениевичъ-Боталака, т. I, стр. 277.

„господарь“. Тѣ не сж били избрани, а се наложили отъ само себе си; но, което е още по-важно, *тѣ сж били съвършенно независими*[1]), нѣмали никакъвъ общъ прѣдводитель. Когато първата сръбска депутация ходила въ Русия, тамъ питали, кой имъ е старейшината? Дупутатитѣ отговорили, че нѣматъ общъ старейшина, всѣки старейшина управлява своята нахия, а за общи нужди се съвѣщаватъ помѣжду си. Руситѣ ги посъвѣтвали да си изберать „съвѣтъ“. Това се харесало на депутата отъ Пожаревецъ — Протичъ. който знаялъ, че Миленко никакъ не е доволенъ отъ заповѣдитѣ на Кара-Георгия. Скоро слѣдъ това билъ образуванъ „правителствующий совѣтъ сербский“[2]).

Споменатиятъ по-горѣ Петъръ Новаковичъ Чардаклия, ротмистъръ отъ австрийска служба, но вече пенсиониранъ, човѣкъ въ напрѣднала възрасть — 60 годишенъ, още отначало внушилъ довѣрие на възстанницитѣ. Той билъ женень за една фрейлина на една руска княгиня и, благодарение на това, съ нѣкои дипломатически връзки въ Русия. Той посъвѣтвалъ водителитѣ на възстанието да изпратятъ депутация въ Петербургъ за помощь и съвѣти. Такава била съставена отъ трима души: отъ него — Петъръ Чардаклия — собствено той вършилъ всичко[3]), отъ Матей Ненадовичъ, протоирей въ гр. Валево, и отъ Иванъ Протичъ отъ Пожаревецъ — довѣрено лице на Миленка и единствениятъ между възстанницитѣ, който знаялъ два чужди езика — гръцки и турски. Родофиникинъ, руски консулъ въ Бѣлградъ, характеризира Чардаклията като човѣкъ „пылкаго ума“, умѣренъ и съ влияние върху вироглавия Кара Георги[4]). Слѣдъ връщането на депутацията отъ Петербургъ, била изпратена друга такава въ Цариградъ, въ която пакъ влѣзли Петъръ Чардаклията, Иванъ Протичъ и търговецътъ Стефанъ Живковичъ „Нишлията“. Послѣдниятъ билъ родомъ отъ Нишъ, но порастналъ въ Бѣлградъ и отпослѣ прѣселенъ въ Землинъ. Слѣдъ обявеването на възстанието, той се върналъ въ Бѣлградъ. Човѣкъ твърдѣ богатъ и влиятеленъ, той е доставялъ на възстанницитѣ оржжие и джепане отъ Австрия, правилъ е голѣми заеми на сръбското правителство. Сжщоврѣменно той е билъ голѣмъ привърженикъ на Миленка, Добриняцъ и хайдутъ Велко, минавалъ за човѣкъ отъ източната партия. Особено е билъ влиятеленъ въ Бѣлградъ между българитѣ, които тогава били твърдѣ много и съставяли значителна сила[1]).

---

[1]) Караджич, Съчинения т. I, стр. 63.

[2]) Сжщия, пакъ тамъ, стр. 61.

[3]) Арсениевичъ-Баталака т. I, стр. 147; Богишич, Разбор, стр. 217.

[4]) Богишич, Разбор, стр. 217.

Въ Цариградъ депутатитѣ прѣдявили „чудни искания“ за турцитѣ. Тѣ искали единъ великъ князъ, съ народно управление, като плащатъ само данъкъ на султана. Въ Портата рѣшили, че сърбитѣ трѣбва да се обуздаятъ и изпратили Хафъзъ паша съ 30.000 войска за Бѣлградъ. Депутатитѣ били турени подъ надзоръ. Живковичъ, добрѣ запознатъ съ турскитѣ нрави, убѣдилъ пашитѣ, че сърбитѣ не сѫ противъ султана, че ако той се върне въ Бѣлградъ, всичко ще се уреди по миренъ начинъ. Турцитѣ му повѣрвали и го пуснали да си отиде. Но той още отъ Паракинъ почналъ да разправя, че султанътъ всичко дава, но че пашитѣ сѫ лоши, че Хафъзъ паша е изпратенъ отъ яничаритѣ. На водителитѣ на възстанието той казалъ цѣлата истина и ги съвѣтвалъ да се защищаватъ съ всички сили, което било и мнѣнието на европейскитѣ дипломати въ Цариградъ. На управителя на Бѣлградъ — яничарина Гушанацъ Али, казалъ, че Хафъзъ паша е неговъ врагъ и иде да го замѣсти, но че сърбитѣ прѣдпочитали него — Гушанацъ Али. Въ това врѣме е било направено разпореждание да се събере цѣлата войска отъ областьта на изтокъ отъ Морава, на Иванковци, до гр. Кюприя, гдѣто да се направятъ укрѣпления. Отъ западна Сърбия войската се събрала на Ягодина. Хафъзъ паша, щомъ като пристигналъ въ Паракинъ, далъ заповѣдь да му се приготвятъ храна и конаци по пѫтя Кюприя—Пожаревецъ. Добриняцъ отъ Кюприя му отговорилъ да мине по лѣвия брѣгъ на Морава, по царския друмъ, дѣто има приготвено и конаци и храна, че у тѣхъ нѣма нищо, тъй като страната е разорена отъ яничаритѣ. Пашата повторно пратилъ хаберъ, че ще мине отдѣто иска и че не слуша никакви съвѣти. На 6 августъ 1805 г. двѣтѣ войски се срѣщнали на Иванковци, дѣто било дадено рѣшително сражение. Хафъзъ паша билъ разбитъ и се върналъ въ безпорядъкъ къмъ Паракинъ и Нишъ. Въ тази битка взели участие само войскитѣ отъ областьта на изтокъ отъ Морава, подъ прѣдводителството на източнитѣ войводи

Миленко, Добриняцъ, Стефанъ Сингеличъ и Илия Байрактаровичъ[1]).

Слѣдъ изпъждането на Хафъзъ паша, Миленко съ една часть отъ войскитѣ си тръгналъ на сѣверъ, завладѣлъ Хомоле и Мирочъ-планина, на границата на видинския пашалъкъ, дѣто се укрѣпилъ. Той прѣвзелъ островъ и градъ Поречъ на Дунава, дѣто си устроилъ постоянно жилище. Добрнияцъ съ другитѣ войски тръгналъ на югъ, по дѣсния брѣгъ на Морава, и заелъ Ръжанъ, Паракинъ и Алексинецъ. Слѣдъ това почналъ да се укрѣпява на Делиградъ. Като завладѣлъ тия мѣстности, той се провъзгласилъ за тѣхенъ главенъ старейшина — войвода — нарѣкалъ се „господарь“ и почналъ да се счита за равенъ на Миленко и Кара-Георги[2]). За защита на границата откъмъ Турция имало нужда да се правятъ укрѣпления. *Делиградъ*, край Морава, между Ръжанъ и Паракинъ, е билъ избранъ като такава отбранителна точка. Избирането на мѣстото, даването плана на укрѣпленията и изпълнението се приписватъ на Вълчо Джика. Той и братъ му Кузманъ Джика, дебрани, бивши австрийски офицери, сѫ били главни разпоредители на Делиградъ и сѫ имали подъ своя команда главно български доброволчески дружини. У Миличевича намираме слѣднитѣ подробности, по мѣстни прѣдания, за тѣхната дѣйность: „Дойде нѣкой си Джика, — разправяли старитѣ хора — отъ Македония, доведе нѣколко бекяри и направи шанцъ по-долу отъ с. Вукоминовецъ, като го нарѣче Делиградъ. Той събра още бекяри, нѣколко стотинъ, и имъ тури за главатари: Никола и Стрѣля надъ нишкитѣ бекяри, Джида — надъ лѣсковечкитѣ и Перша надъ всичкитѣ други. Слѣдъ смъртьта на Вълчо Джика, за комендантъ на Делиградъ билъ назначенъ братъ му Кузманъ Джика[3]).

Въ това врѣме Младенъ Миловановичъ, виденъ войвода отъ Шумадия и прѣдсѣдатель на правителствующия съвѣтъ, съ западни войски заелъ Крушевацъ съ планината Ястребецъ, дѣто се укрѣпилъ. Други западни войводи слѣзли на Стари-Влахъ и Нови-Пазаръ.

Между това, въ Цариградъ били смутени отъ поражението на Хафъзъ паша. Босненскиятъ и шкодренскиятъ паши получили

---

[1]) Арсениевичъ-Баталака, т. I, стр. 303. Караджич I, стр. 75—97 Збъл.

---

[1]) Арсениевичъ-Баталака, т. I, стр. 177—181.

[2]) Караджич, съчинения, т. I, стр. 70.

[3]) Миличевич, Княжевина Србија, стр 791.

заповѣдь да тръгнатъ къмъ Бѣлградъ и заематъ бѣлградския пашалъкъ. Пролѣтьта 1806 г. пръвъ се явилъ на Дрина босненския Бекиръ паша, но билъ разбитъ и принуденъ да се отегли. Шкодренскиятъ паша пристигналъ до Нишъ, но не напрѣдналъ по-нататъкъ. Турция е била принунена да спрѣ своитѣ военни дѣйствия противъ сърбитѣ прѣдъ видъ настѫпващата руско-турска война и революционнитѣ движения въ Цариградъ. Сърбитѣ отъ своя страна сѫщо не искали да се биятъ и гледали да свържатъ прѣговори за сключване на миръ. За тази цѣль била изпратена депутация въ Цариградъ *на чело съ Петъръ Ичко.* Послѣдниятъ е билъ българинъ-македонецъ, отъ с. Катраница, Костурско, дългогодишенъ драгоманинъ при турското посланничество въ Виена и Берлинъ, владѣящъ повече европейски езици и добрѣ запознатъ съ турскитѣ правителствени крѫгове. Една сръбска история го нарича „искусенъ дипломатъ“ [1]), а съврѣменикътъ му Родофиникинъ го характеризира като „особыхъ дарованій человѣкъ“ [2]) По-рано е билъ съвѣтникъ при бѣлградския паша хаджи Мустафа, а по-късно — близъкъ човѣкъ на Кара-Георгия. Неговото посланичество отбѣлѣзва обратъ въ турско-сръбскитѣ отношения. Ичко е доказвалъ на турцитѣ, че въ тѣхенъ интересъ е да сключатъ отдѣленъ миръ съ сърбитѣ за да не даватъ поводъ на чужди намѣси. Отъ тогава турцитѣ почватъ да правятъ отстѫпки. Пъленъ миръ не билъ сключенъ, но били дадени заповѣди въ Бѣлградъ да се правятъ голѣми отстѫпки и улеснения на християнското население [3]).

Въ края на 1806 г. Кара Георги прѣвзелъ Бѣлградъ, между друго чрѣзъ издайничеството на кърджалията Кондо (отъ Сливен Янинско - Епиръ) и неговитѣ бекяри - християни, прѣимуществено българи, дотогава на служба у бѣлградския паша. По този случай въ Бѣлградъ сѫ извършени голѣми жестокости върху турското население. Бѣлградъ е билъ разграбенъ. Особено се отличили Младенъ, прѣдседатель на сѫвѣта, и Милое комендантъ на бекяритѣ, които присвоили най-добритѣ турски имоти. Всѣки бекяринъ си зелъ по една туркиня, а главатаритѣ-по нѣколко. Мнозина турци, макаръ и да сѫ се прѣдали съ условие да бѫдатъ пуснати да си отидатъ, пакъ били избиги. Из-

---

[1]) Устанак срба. Нови-Сад. 1866 р.
[2]) Дубравинъ, Сербский Въпросъ. Русски Вѣстникъ, 1863, юль, стр. 108.
[3]) Ранке, Историја срба, стр. IР3 104.

глеждало, слѣдъ това, че възстанницитѣ не могатъ да разчитатъ на особено снизхождение отъ страна на султана.

Въ началото на 1807 г. за пръвъ пѫтъ дохождатъруситѣ въ Крайна на Тимокъ и влизатъ въ непосрѣдствени сношения съ възстанницитѣ. Миленко, увлеченъ отъ желанието да завладѣва повече земя, нахълталъ въ неготинско, въ видинския пашалъкъ, но при село Малайница билъ окрѫженъ отъ турцитѣ. Той се обърналъ за помощь къмъ Кара-Георгия въ Бѣлградъ и къмъ руситѣ, които били въ Влашко. Генералъ Исаевъ съ единъ отрядъ прѣминалъ Дунава и, слѣдъ като освободилъ Миленко, заедно съ него, прѣвзелъ Неготинъ. Съ рускитѣ войски при възстанницитѣ пристигнали още извънредниятъ руски пратеникъ маркизъ Паулучи, упълномощенъ да сключи таенъ договоръ съ сърбитѣ, и новоназначениятъ руски консулъ Родофиникинъ, гръкъ по призхождение отъ островитѣ, руски чиновникъ назначенъ да остане като руски агентъ въ Бѣлградъ.[1])

Прѣзъ 1807 г. Кара-Георги достига най-голѣмата си сила и могѫщество. Той вече е признатъ отъ народната скупщина за върховенъ вождъ на страната. Бѣлградскиятъ пашалъкъ почва да се организира като сръбска държава съ административни органи, народна войска, народна скупщина. Отъ първоначалния конгламератъ на разни елементи бѣлградскиятъ пашалъкъ почва да получава характеръ на сръбска национална държава. За да се даде такова направление на работитѣ е имало голѣмо значение личностьта на Кара-Георгия. Излѣзалъ отъ селска срѣда, той и по-късно е носилъ селски дрѣхи и царвули. Тънъкъ и високъ, той билъ много подвиженъ. „Дѣто има опасность, той лети на помощь и щастието винаги му помага“ [2]). Съ стиснати устни и мълчаливъ, той е билъ строгъ до жестокость. Яковъ Ненадовичъ, неговъ другаръ по възстание, го наричалъ „хайдукъ“. „Братя, казвалъ той, дѣ се е видѣло хайдукъ да стане господаръ на земята и народа?“. Твърдѣ скроменъ въ частния си животъ, Родофиникинъ го обвинява въ алчность за пари. Нравственъ, той не се е стѣснилъ, край законната си жена, да държи една туркиня плѣнница[3]). „Не вѣрвамъ да живѣе много — донася за него Родофиникинъ —, всѣки день изпива по двѣ шишета ракия. Секретарътъ му, доста опитенъ, не го пуща, когато е пиянъ. Когато дойдохъ, пратихъ да питатъ, кога ще ме приеме. Разлютенъ, той отговорилъ, че всинца заслужаваме куршумъ. Той ималъ нужда отъ войска, а не отъ хора като мене. Той ме прие хладно; азъ зѣхъ да пия съ него и той почна да ме слуша. Сетнѣ пращаше всѣки день за съвѣти [1]. Кара-Георги не обичалъ руситѣ и говорилъ остро противъ тѣхъ. Понѣкога билъ готовъ да се прѣдаде съвсѣмъ на австрийцитѣ. Неграмотенъ, той давалъ заповѣди навсѣкждѣ съ голѣмо разбиране. Маркизъ Паулучи го прѣдставя като истински държавникъ: „Простотата на нъравитѣ му и личната му незаинтересованость личатъ отъ манеритѣ му. Въ думитѣ му проглежда истинска привързаность къмъ отечеството му. Всичко това го прави рѣдко сжщество, почитанъ отъ всички, макаръ и да нѣма цивилизацията присжща на образованъ човѣкъ. Нѣма да забравя послѣднитѣ му думи: „помнете, господине, — каза той — азъ не искамъ друго, освѣнъ отечеството ми да е свободно. Тогава ще се откажа отъ всичко и ще стана орачъ“ [2]. По-кжсно енергията и способноститтѣ му като че ли отслабнали. „Въ послѣдно врѣме — казва Липранди — върховниятъ вождъ Кара Георги се измѣнилъ съвършено. Очевидно било, че изгубилъ прѣдишното си мжжество. Едни отдаватъ това на разбогатяването му и нежалението повече да се излага. Други — на простотата и невѣжеството му“ [3].

---

[1]) Арсенкевичъ — Баталака т. I стр. 222, 223.
[2]) Богишич, Разбор, стр. 114, 115.
[3]) Дубровинъ, Серб. въпросъ, Рус. вѣстн. 1863 год. юль, стр. 104.

Най-близкитѣ хора на Кара-Георгия сж били Младенъ Миловановичъ, прѣдсѣдатель на правителствующия съвѣтъ, и Милое Стойковичъ, началникъ на бѣлградскитѣ бекяри. Тѣ се отличили при разграбването на Бѣлградъ. Младенъ билъ разбогатѣлъ отъ търговия съ свини и като човѣкъ на властьта земалъ подъ наемъ разни обществени даждия и гюмруци. Баталака, неговъ съврѣменикъ и близъкъ човѣкъ, го прѣдставя като благоразуменъ и щедъръ. Винаги гостолюбивъ, въ неговата кжща били приемани и богати и бѣдни, особено чужденци. Въ кухнята му се пекло по сто оки хлѣбъ на день. Той не билъ за военачалникъ, а за държавникъ. Кара-Георги не прѣдприемалъ нищо безъ него. Баталака казва за Младена, че „по-скоро би отишелъ въ Шуменъ при визиря да се потурчи, от-

---

[1] Богишич, Разбор, стр 104.

[2] Пакъ тамъ Докладъ на Паулучи, 103.

[3] Липранди, Болгария.

колкото да отиде при Родофиникина“. Когато Сърбия била заплашена въ своето сжществувание, Младенъ искалъ да се изпратятъ хора въ европейскитѣ столици, да се види „какво мислятъ царетѣ и какви имъ сж намеренията“ [1]. На 1808 год. единъ руски пжтешественикъ казва за него: той е високъ, 40 годишенъ, съ голѣмо шкембе, което показва, че се грижи за стомаха си. Прие ме облеченъ въ една червена дреха, по чехли на босъ кракъ [2]. Родофиникинъ го характеризира като подълъ, лукавъ и неграмотенъ [3]. Милое отначало билъ слуга у Младена, сетнѣ му станалъ ортакъ въ търговията съ свини, а по-кжсно достигналъ главенъ военачалникъ на сръбскитѣ войски на Морава.

Съ Кара-Георгия сж враждували най-достойнитѣ сръбски мжже, като Яковъ и Матей Ненадовичъ, Миланъ и Милошъ Обреновичъ отъ западна Сърбия, но тѣ сж били негови едномишленици по въпроса за общитѣ интереси на сръбския народъ. Враждата имъ не отивала до тамъ, щото да искатъ да разрушатъ отъ основи създадената сръбска държава

Друго е било съ войводитѣ и „господаритѣ“ отъ източна Сърбия. Тукъ още отъ началото на възстанието сж станали извѣстни и взели всичко въ ржцѣтѣ си Миленко Стойковичъ и Петъръ Добриняцъ. Тѣ владѣяли самовластно въ областьта между Морава и Тимокъ. Миленко отначало се подписвалъ „бинбашия“ а Петъръ е билъ неговъ „бюлюкбашия“. Слѣдъ прѣвземането на Паракинъ и Алексинецъ, послѣдниятъ се обявилъ за „господаръ“, което Миленко направилъ по-отрано. Тогава въобще всички войводи и „господари“ въ Сърбия управлявали произволно и деспотически. „За тѣхъ, тѣхнитѣ слуги и роднини всичко е било позволено. Тѣ живѣяли по „визирски“ и присвоявали турскитѣ имоти“ [4]. Тѣхнитѣ ниви се обработвали отъ селенитѣ безпатно [5]. „Правителствующиятъ върховенъ съвѣтъ, казва Родофиникинъ, служи само за прикритие на убийствата и прѣстжпленията. Съвѣтницитѣ нѣматъ друга воля отъ оная на Младена и Кара-Георгия“ [6]. Въ нравствено отношение всички сѫ били разпустнати, но Миленко и хайдутъ Велко надминавали другитѣ. Миленко билъ окрѫженъ отъ цѣлъ харемъ „нимфи", които му служили за кафеджиики, чибукчиики и пр. Когато отивалъ отъ село въ Пожаревецъ, водилъ въ каретата си по двѣ отъ тѣхъ, макаръ да е бивалъ посрѣщанъ отъ граждани и ученици отвънъ града [1]). Единъ руски пѫтешественикъ го е посѣтилъ въ Порѣчъ и го намѣрилъ окрѫженъ отъ цигулари и кючеци [2]). Но той е билъ честолюбивъ и умѣялъ да се налага. Родофиникинъ пише за него: „Знае да чете и да пише, е скроменъ, храбъръ и обичанъ отъ всички" [3]). Петъръ Добриняцъ е билъ извѣстенъ като пълководецъ, народенъ дѣецъ съ голѣмо влияние и добъръ ораторъ. Караджичъ разправя, че той, макаръ и неграмотенъ, диктувалъ на писаритѣ си цѣли изложения. Баталака казва, че Добриняцъ и Хайдутъ Велко били прочути като знаменити хора не само въ Сърбия, *но и по цѣла Румелия;* първиятъ — като добъръ военачалникъ, а вториятъ — като юнакъ [4]). Съ това извѣстие още еднажъ се изтъкватъ връзкитѣ на тия български войводи съ българскитѣ земи на югъ и изтокъ, връзки, които, за жалость, въ подробноститѣ сѫ останали неотбѣлѣзани.

---

[1] Дубровинъ, Рус. Вѣстн., юль, стр. 539; Баталака, т. I, стр. 255, 410 Караджич, т. I, стр. 75.

[2] Писма jеднога руса о Србиjи 1808 год., Београд, 1901, стр. 14.

[3] Богишич, Разбор, стр. 124.

[4] Караджич, т. I 70 71; Ботелака, I. 174.

[5] Богишич, Разбор, стр. 249.

[6] Богишич, Разбор, стр. 228.

Освѣнъ тѣзи първостепенни войводи, „господари", въ източна Сърбия сѫ били извѣстни и други лица. Такива сѫ били ресавскиятъ войвода Стефанъ Сингеличъ, организаторъ на възстанието, който по-сетнѣ славно е загиналъ на Каменица; Илия Байрактаровичъ, другарь и сподвижникъ на първия; Вуица Вуличевичъ, смедеревския войвода, привърженикъ на източнитѣ войводи. Слѣдъ 1813 год. обаче, той се привързалъ къмъ Милошъ Обреновичъ, новиятъ върховенъ господарь на Сърбия, и по негова заповѣдь заклалъ прѣдателски Кара-Георгия, който се билъ върналъ отъ Русия. Хайдутъ Велко завоевательтъ на тимошката область, за когото ще имаме случай по-сетнѣ да говоримъ.

Раздоритѣ между източнитѣ и западнитѣ войводи захващатъ още отъ началото на възстанието. Миленко и Добриняцъ, като не смѣяли явно да се обяватъ противъ Кара-Георгия, почнали да обвиняватъ неговитѣ близки сподвижници Младена и Милоя. Тѣхъ обвинявали въ кражби и злоупотрѣбления, казвали, че се обърнали на дахии. На 1807 год. недоволнитѣ поискали отстранението имъ отъ държавнитѣ работи. Кара-Георги, за да удовлетвори привидно тия искания, отстранилъ на врѣме Младена отъ Бѣлградъ, като го изпратилъ да инспектира войскитѣ по източната граница. Слѣдъ връщането му, всичко е влѣзло въ стария пѫть. Миленко и Добриняцъ настоявали да се изпрати депутация въ Русия за да се иска помощь. По-рано, въ началото на възстанието, народътъ казвалъ, че не се бие противъ султана, а само противъ яничаритѣ и дахиитѣ. Народътъ се чувствувалъ слабъ да се бори противъ „царщината" и се борѣлъ само противъ лошитѣ чиновници. Слѣдъ като се отишло много далечъ въ борбата, кметоветѣ почнали да викатъ на старейшинитѣ: „ние сами не можемъ да се боримъ противъ турското царство, дайте ни царь, който да ни приеме" [1]). Особено силно било това течение въ източна Сърбия, дѣто се поддържало отъ самитѣ старейшини. Около Миленка и Добриняцъ имало бюлюкбашии и бекяри, тѣхни вѣрни хора, които ходили измежду народа и викали: „искаме царь, искаме закони" [2]). Тукъ всички искали покровителството на Русия, като само отъ нея очаквали своето спасение. Въ единъ докладъ отъ 1811 год. Добриняцъ обяснява: „Още отъ началото на възстанието съмъ мислилъ, че ние сами не можемъ да се боримъ противъ християнския врагъ, освѣнъ подъ покровителството на руския монархъ" [3]). Въ едно друго писмо сѫщиятъ казва: „ние всички главатари трудихме се да увѣримъ народа, че щомъ се покажемъ на Дунава, рускитѣ войски ще се съединятъ съ насъ. Народътъ сега ни укорява, че сто пѫти сме го излъгали" [4]). По общо съгласие била изпратена депутация при руския главнокомандующъ въ Букурещъ да иска единъ руски съвѣтникъ по държавнитѣ работи и друга материялна помощь. Главниятъ депутатъ билъ пакъ Петъръ Чардаклия, но той е билъ длъженъ, на минаване прѣзъ Порѣчъ, да вземе и Миленко. Послѣдниятъ се отказалъ, като пратилъ намѣсто себе си секретаря си Еремия Гагичъ. Въпрѣки даденото пълномощие, депу-

---

[1]) **Баталака, I, 3 8.**
[2]) **Писма једнога руса во Срби 18 8 г., Беогрд, 1901 г. стр. 8 и 9.**
[3]) **Богишич. Разбор, стр. 122.**
[4]) **Баталака, I, 229, 564.**

---

[1]) **Караджич, I, 70.**
[2] **Боталака, I. стр. 304.**
[3]) **Споменик, XXXvII — Добриняцъ до генералъ Засъ.**
[4]) **Споменик, XXXV I, стр. 103.**

татитѣ поискали отъруситѣ *единъ губернаторъ*, който да управлява Сърбия, и единъ воененъ — за инструкторъ по военнитѣ работи[1]). Главнокомандующиятъ Михелсонъ въ рапорта си до министра по тази работа, между другото, казва: „доколкото можахъ да разбера, народътъ иска да има надмощие въ съвѣта противъ своитѣ началници, отъ които се бои"[2]). Вслѣдствие на това искане, отъ Петербургъ билъ изпратенъ маркизъ Паулучи да сключи съ Сърбия таенъ договоръ, по който Сърбия се турга подъ руско покровителство и ще се управлява отъ единъ руски „земле-управитель". Въ Бѣлградъ ще има постояненъ руски гарнизонъ[3]). Когато Паулучи прѣдложилъ тия условия на Кара-Георгия, той останалъ изненаданъ и се отказвалъ да подпише договора. Прѣдъ Паулучи той се извинявалъ, че си изгубилъ печата, съ който се подписвалъ като неграмотенъ. Прѣдъ своитѣ казвалъ, че Паулучи не е истински царски пратеникъ. Най-послѣ договорътъ билъ подписанъ отъ Миленко и отъ секретаря му Еремия Гагичъ[4]).

Отъ изложеното се вижда колко сж били различни желанията и стремленията отъ една страна на Кара-Георгия и неговитѣ ближни, отъ друга — на източнитѣ войводи. Първитѣ сж националисти и искатъ една независима сръбска държава. Послѣднитѣ не отхвърлятъ сръбското име, което въ сжщность е чуждо за тѣхъ; но тѣ повече сж наклони да се присъединятъ къмъ една чужда родствена държава, като си обезпечатъ само нѣкои елементарни правдини. Това различие се проявява и при по-нататъшната най-нова сръбска история, като при това, сръбскиятъ национализъмъ печели все повече почва, а източната национална индиферентность постепенно изчезва като общественъ факторъ.

Съзнанието на българската националность още не е било изчезнало окончателно въ източна Сърбия въ началото на XIX вѣкъ. Това се вижда, между друго, и отъ договора сключенъ между Кара-Георги и главнокомандующия на турскитѣ войски, на 17 августъ 1808 г., за който говорихме по-рано на друго мѣсто. По този договоръ „за трайно примирие", областьта на изтокъ отъ Морава се признава за „*Горна България* и се отстжпва на турцитѣ. На западъ отъ Морава се счита Сърбия, която остава подъ управлението на Кара-Георгия. Този договоръ останалъ неизпълненъ. Арсениевичъ-Баталака се съмнява въ истинностьта му, но въ своята история той привежда нѣкои данни, отъ които може да се заключи, че такъвъ договоръ дѣйствително е билъ сключенъ. Така, Баталака казва, че още прѣзъ пролѣтьта на 1808 г. е била турена турска митница на Паракинъ, а това значи, че фактически вече е била турена тамъ сръбско-турската граница. Граница на Паракинъ, това значи граница на Морава или най-малко граница на прѣдишния бѣлградски пашалъкъ, която на изтокъ е вървѣла по водораздѣла на Морава и Тимокъ; но за послѣдната граница никадѣ не става дума. Второ: прѣзъ сжщото врѣме, на Делиградъ, дѣто е била войската отъ източнитѣ прѣдѣли на Сърбия, е станалъ бунтъ отъ войницитѣ противъ войводитѣ. Бунтътъ е билъ подготвенъ отъ сърбитѣ Поповичъ и Гаврилъ, бивши австрийски офицери. Сингеличъ е разказвалъ сѣтнѣ, че бунтовницитѣ имали намѣрение да убиятъ войводитѣ и да се разотидатъ по по домоветѣ си и съ това да дадатъ възможность на турцитѣ да заематъ страната. Младенъ, който се придружавалъ отъ младия Баталака, билъ изпратенъ отъ Кара-Георги да потуши възстанието. Като стигналъ въ Делиградъ, той арестувалъ подбудителитѣ Поповичъ и Гаврилъ и ги изпратилъ подъ конвой за Бѣлградъ. По пжтя тия хора, неизвѣстно какъ, били убити. Когато Кара-Георги изпращалъ Младена, нѣщо си шушукали, за какво — Баталака не можалъ да разбере. Може да се допусне, че прѣдварително е било уговорено прѣмахването на тия „бунтовници". Трето: все по това врѣме, Добриняцъ и Сингеличъ хванали едни турски посланници, които сновѣли между Нишъ и квартирата на Кара-Георгия и ги убили. Когато Кара-Георги запиталъ, кждѣ се денаха посланницитѣ, Добриняцъ му отговорилъ иронически, че „ги изпратилъ на Видинъ за риба". Това самъ Добриняцъ разправялъ на Караджича, когато сж били емигранти въ Бесарабия, като искалъ да каже, че той не се е боялъ отъ Кара-Георгия[1]). Тука, очевидно, Кара-Георги е водилъ нѣкои тайни прѣговори, на които Добриняцъ е билъ противенъ и искалъ да попрѣчи. Четвърто: по това врѣме турцитѣ силно настоявали да сключатъ миръ съ сърбитѣ, на което

---

[1] Караджич, I. 73 и Боталака, I. 279.
[2] Дубровинъ, Рус. Вѣстн., кн., стр. 117.
[3] Караджич, I. 73.
[4] Боталака, I, 269, 267.

[1] Караджич, I. 71.

Русия не се съгласявала. Веднажъ турцитѣ изпратили видинския владика на границата на бѣлградския пашалъкъ — въ с. Голубине, на Дунава—да води прѣговори съ изпратената тамъ сръбска депутация. Въ послѣдната тайно влѣзалъ и Родофиникинъ, прѣоблѣченъ като селининъ, и се постаралъ да осуети тия прѣговори. Другъ пѫтъ кюстендилскиятъ владика отишелъ въ Бѣлградъ пакъ съ сѫщата цѣль, но прѣговоритѣ били пакъ прѣкѫснати. Казахме по-горѣ, че Младенъ е потушилъ бунта въ Делиградъ; за тази негова заслуга той билъ награденъ и отличенъ отъ руситѣ, които винаги другъ пѫть сѫ били противъ него[1]). Изглежда, че руситѣ сѫ били заинтересувани както въ осуетяването на заговора, тъй и въ неуспѣха на прѣговоритѣ за миръ. Изглежда, сѫщо, че сключениятъ договоръ на 17 августъ 1808 год., както мистериозно е билъ сключенъ, така мистериозно е билъ и прѣмахнатъ. Пето: най-послѣ, договорътъ печатанъ въ французкия „Монитьоръ" не може да бѫде една игра, една измислица. Нашето заключение е слѣдното: помѣнатиятъ договоръ е билъ сключенъ между Кара-Георги и турцитѣ, въпрѣки волята на източнитѣ войводи — Добриняцъ, Сингеличъ и др. сѫщо и на Русия, които се постарали да прѣмахнатъ послѣдствията му. Кара-георги е билъ подготвилъ бунта, за да може по-лесно да изпълни договора, но сѣтнѣ се отмѣтналъ и, съ убийството на двамата подбудители на бунта, се постаралъ да скрие слѣдитѣ на по-рано скроения планъ. Кара Георги е билъ способенъ да сключи такъвъ договоръ, защото е билъ човѣкъ на крайноститѣ: ту е билъ врагъ на руситѣ, ту пакъ отивалъ съ тѣхъ. За единъ моментъ той се съгласилъ да пожертвува половината отъ земята си, за да осигури другата половина, но сѣтнѣ се отказалъ отъ това. Той е могълъ да дѣйствува подъ влиянието на страстьта за отмѫщение противъ своитѣ неприятели отъ източна Сърбия и други. Ние се спрѣхме по-вече на тоя въпросъ прѣдъ видъ важностьта на поменатия договоръ.

Прѣзъ 1809 г. ставатъ голѣмитѣ боеве на Каменица и Делиградъ, които се свършаватъ съ пъленъ разгромъ на възстанницитѣ. Отъ турска страна въ тѣхъ сѫ земали участие солунския и сѣрския паши съ 40,000 души войска. Отъ сръбска страна се явили

---

[1]) Богишич, Разбор. стр. 223; Баталака, I. 440—445; 450—460, 463

само войскитѣ отъ областьта на изтокъ отъ Морава и тия отъ смедеревско и ягодинско—всичко 11.000 души. Тукъ сѫ били почти всички източни войводи: Петъръ Добриняцъ, Стефанъ Сингеличъ, Илия Байрактаровичъ, Вуица Вуличевичъ и др. [1]) Прави впечатление отсѫтствието на Миленко, но може би той е останалъ да пази Порѣчко отъ кѫдѣ Видинъ. Хайдутъ Велко е пазилъ Соколъ-Баня, не е билъ слѣдователно далечъ отъ Каменица. При очаквания важенъ бой, естествено е било за главенъ комендантъ да бѫде назначенъ нѣкой по-виденъ военачалникъ, който и по-рано да се е отличилъ въ боеветѣ. Въпрѣки това, по настояването на Младена, за главнокомандующъ билъ назначенъ Милое, началникъ на бекяритѣ въ Бѣлградъ. Всички събрани войводи на Делиградъ били възмутени и оскърбени: тѣ викали съ високъ гласъ, че по-добрѣ е да се покорятъ на турцитѣ, отколкото на такъвъ военачалникъ. Отгорѣ на това, Милое билъ грубъ, надмененъ и отмѫстителенъ. Него обвиняватъ още въ неправилно разпрѣдѣление на войскитѣ. Два дена прѣди сражението той изпратилъ Добриняцъ съ конницата при Хайдутъ Велко въ Соколъ-Баня. Казватъ, че въ дена на сражението не е давалъ на еднитѣ части да помагатъ на другитѣ. Той самъ наблюдавалъ отъ страни и като видѣлъ поражението, яхналъ коня и избѣгалъ на Делиградъ[2]). Сингеличъ защищавалъ Каменица, но като се видѣлъ окрѫженъ отъ неприятеля, безъ помощь и подкрѣпления, слѣзалъ въ барутницата и я подпалилъ. Всички, които били наблизо, и възстанници и турци, били хвърлени на въздуха[3]). Сега Сингеличъ се слави като безпримѣренъ юнакъ и на Каменица му е въздигнатъ паметникъ. Възстанницитѣ се задържали на Делиградъ, който пазили въ продължение на шесть недѣли още. Хайдутъ Велко билъ окрѫженъ на Соколъ-Баня и едвамъ можалъ да избѣга съ помощьта на Миленка и Младена, които нарочно за това дошли съ войскитѣ си слѣдъ каменичкото поражение. Турцитѣ заели Делиградъ, Паракинъ, Кюприя и цѣлата дѣсна страна на Морава, сѫщо и Крушевацъ до сръбска Морава. Възстанницитѣ се отеглили отвъдъ Морава, въ ягодинско, и се укрѣпили. Други избѣгали по планинитѣ. Добриняцъ разпусналъ войскитѣ си като имъ казалъ да се спасява кой какъ може [1]. Но скоро турската войска е била повикана на друга страна и дѣсниятъ брѣгъ на Морава билъ очистенъ отъ неприятеля.

---

[1]) Мишковичъ, Географ. и истор. слике, 141.

[2]) Устанак, Срба. Нови Сап, 1866 г., стр. 120—122.

[3]) Ранке, Истор. Срба, стр. 138.

Добриняцъ стигналъ въ Бѣлградъ и отъ тамъ, заедно съ Родофиникина и други нѣколко души, съ ладия, избѣгали въ Влашко. Едвамъ сега Кара-Георги намѣрилъ за възможно да отстрани Младена и Милое отъ държавнитѣ работи. Хайдутъ Велко останалъ нѣколко врѣме въ Бѣлградъ, но противъ него неприятелитѣ му възбудили дѣло за обезчестяване на жени. Той си зѣлъ бекяритѣ, отъ които никога не се отдѣлялъ и се отеглилъ при Миленка въ Порѣчъ, дѣто билъ радушно приетъ. Нему и на бекяритѣ му Миленко опрѣдѣлилъ особени заплати [2].

На каменичкия бой, както видѣхме, Миленко не игралъ никаква роля. Той се явява само когато станало нужда да спасява Хайдутъ Велка отъ Соколъ-Баня и слѣдъ това пакъ се отегля въ Порѣчъ. Прѣдъ видъ на трудното положение, къмъ края на 1809 г. Кара-Георги и скупщината рѣшаватъ наново да изпратятъ депутация въ Русия. Депутатитѣ трѣбвало да минатъ прѣзъ Порѣчъ за да зематъ и Миленка съ себе си. Но Миленко имъ заявилъ, че *не иска вече да знае нито за съвѣта, нито за Кара Георгия. Той почналъ да събира бекяри за да се брани отъ послѣдния, ако* го нападне и земалъ мѣрки *да отдѣли и другитѣ нахии по дѣсния брѣгъ на Морава*. Той събралъ 500—600 души бекяри и въ началото на 1810 г. *отказалъ се отъ зависимость къмъ Кара-Георгия и съвѣта.* Петъръ Добриняцъ, който по онова врѣме се намиралъ въ Влашко, му помагалъ отъ тамъ, като му изпращалъ бекяри. Всѣкиму той давалъ пѫтни разноски, по една торба барутъ и ги изпращалъ въ Порѣчъ. Хайдутъ Велко се намиралъ при Миленка и му помагалъ *да извоюва независимость отъ Кара-Георгия и съвѣта* [3]. Кара-Георги казва Караджичъ мислилъ да нападне Миленка, но, едно отъ срамъ прѣдъ народа, друго отъ страхъ да не би Миленко да прѣдаде Порѣчъ на турцитѣ, не се рѣшавалъ да изпълни намѣрението си [4]. Въ това врѣме, казва Нилъ Поповъ, имало мнозина отъ възстанницитѣ, които били готови да се върнатъ подъ турцитѣ. Затова Кара-Георги

---

[1] Устанак. Срба, стр. 122.
[2] Баталака, стр. 3[illegible], 68[illegible], 605 и 81.
[3] Пакъ тамъ, стр. 85, т. II.
[4] Караджичъ, I. стр, 87.

съ 2,500 души се явилъ на Морава и въ Кюприя събралъ всички кнезове отъ източна Сърбия, обяснилъ имъ какъ стоятъ работитѣ и *съгласилъ се, че е необходимо да се съюзатъ въ една християнска държава*. Съ това той привлѣкалъ къмъ себе си жителитѣ на Моравската долина. Още при първото извѣстие, че се приближава Кара-Георги, Миленко и Добриняцъ се отдалечили къмъ границата, за да може, въ случай на нужда, да се присъединятъ къмъ рускитѣ войски въ Мала Влахия [1].

Прѣзъ 1810 г. рускитѣ войски дохождатъ въ Крайна на Тимокъ и помагатъ на сърбитѣ да си възстановятъ първитѣ граници отъ началото на въстанието. Тогава всички забравили на врѣме враждитѣ, понѣ така се мѫчили да се прѣдставятъ прѣдъ руситѣ. Къмъ края на годината рускитѣ войски се отеглятъ назадъ въ Влашко. Единъ руски полкъ съ полковникъ Бала билъ изпратенъ на гарнизонъ въ Бѣлградъ. Съ този полкъ заминали за Бѣлградъ Миленко, Добриняцъ и Хайдутъ Велко. Въ това врѣме, въ Бѣлградъ засѣдавала скупщината и Кара-Георги като се научилъ, че идатъ Миленко и Добриняцъ, побързалъ да разрѣши по-важнитѣ въпроси прѣди тѣхното пристигане. Така билъ разрѣшенъ въпроса да нѣма вече въ пожаревско „господаръ“; намѣсто такъвъ, да има повече самостоятелни войводи. Когато стигнали Миленко и Добриняцъ, всичко било свършено [2].

Въ Бѣлградъ Миленко останалъ да живѣе при полковникъ Бала, а Добриняцъ се установилъ у Стефанъ Живковичъ. Кара-Георги намислилъ да отдѣли отъ другитѣ Хайдутъ Велка, който винаги ималъ съ себе си стотина бекяри и можелъ да бѫде опасенъ. Той го повикалъ при себе си, казалъ му, че ще го държи винаги при сина си Алекси и му далъ диплома за Банско-свърлишки войвода, но поискалъ да се закѫлне, че ще му бѫде вѣренъ за винаги. Слѣдъ това Кара-Георги турилъ да напишатъ едно писмо, че ужъ турцитѣ нападнали Соколъ-Баня. Писмото било дадено въ Гроцка на куриеръ да го донесе въ Бѣлградъ, припускайки колкото може. Кара-Георги получилъ писмото, повикалъ Велка и му казалъ: „сине Велко, търчи“. Велко не чакалъ да му се повтори. Чаушинътъ билъ барабанъ, събрали се момцитѣ и съ Велка тръгнали на пжть за Соколъ-Баня[1]).

---

[1] Н. Поповъ, II, 84.
[2] Караджичъ, I, 95; Ранке. стр. 150.

Миленко и Добриняцъ не смѣяли твърдѣ да излизатъ свободно изъ града, като се бояли отъ прѣслѣдването на Кара-Георгия. Само Стефанъ Живковичъ, казва Караджичъ, миткалъ навсѣкждѣ и нѣщо „мжтилъ". Всичко, каквото научи, дохождалъ да съобщи на първитѣ двама. Една вечерь, когато били у Живковича Миленко и Добриняцъ, той имъ казалъ: Велко и Яковъ (Ненадовичъ) ни оставиха, нѣма вече на кого да се надѣваме. Не ни остава, освѣнъ да ударимъ въ кжщи онова дебело куче (Младена), да го прѣбиемъ; сетнѣ да нападнемъ черното куче (Кара-Георгия) и да го накараме или да дойде съ насъ, *или да си отиде въ Шумадия*. Миленко и Петъръ му отговорили: нѣмаме хора. На това Живковичъ възразилъ: Ее, нѣмаме хора! — Азъ и вий двама — ето ни трима; у мене има двама-трима момци, у васъ ще има по толкова — ето ни десетина. Като имъ нападнемъ кжщитѣ и почнатъ да пукатъ пушки, ще се съберзтъ хора. Миленко и Добриняцъ отговорили: нѣмаме джепане. — Тогава Живковичъ craналъ, донесалъ пълни дисаги съ фишеци и имъ рѣкълъ: на ви джепане. Но Миленко и Добриняцъ били отпаднали духомъ и нищо не можело да ги ободри. Миленко пушилъ, а Петъръ бъркалъ пепельта. Това, добавя Караджичъ, самъ Петъръ Добриняцъ му разправялъ, когато по-кжсно сж били емигранти въ Бесарабия[2]). Караджичъ, при това, забѣлѣзва, че Миленко и Добриняцъ, въ случай на бунтъ, би имали хора, *тъй като тогава българитѣ въ Бѣлградъ съставлявали сила.* Българскиятъ елементъ тогава, както и по-прѣди, е билъ твърдѣ значителенъ въ Бѣлградъ и антагонизъмътъ между българи и сърби е билъ значителенъ. Но отъ тѣзи думи на Караджича се вади и друго заключение, а именно, че водителитѣ отъ източна Сърбия сж могли да се опратъ на българитѣ като на свои хора, а отъ това излиза, че и тѣ сами били българи, че и източна Сърбия, която ги е въздигнала, е била българска. Миленко и Добриняцъ, тъй да се каже, сж били водители на „българската партия".

Единъ день Младенъ, прѣдсѣдатель на съвѣта, повикалъ на обѣдъ шефа на руския гарнизонъ, полковникъ Бала, съ

---

[1]) **Караджичъ, I, 96.**

[2]) **Пакъ тамъ, I, 96.**

всичкитѣ му офицери, а заедно съ тѣхъ и много други сръбски първенци. Били поканени и Миленко съ Добриняцъ. Слѣдъ ядене, Кара-Георги, който билъ попийналъ повечко, спрѣчкалъ се за нѣщо съ Миленка; слѣдъ това се почнала и по-голѣма кавга. Най-послѣ Кара-Георги заповѣдалъ на момчетата да отпашатъ сабята му и да го арестуватъ. Полковникъ Бала се намѣсилъ, като казалъ, че Миленко му е гость и не дава да го закачатъ. Кара-Георги си снелъ шапката и се обърналъ къмъ полковника съ думитѣ: „Шефе, кажи ми право, за това ли си дошълъ въ Сърбия — да пазишъ Миленка и Петра отъ мене?" Бала, изненаданъ отъ тона и въпроса, побързалъ да му отговори: „Господарь Георги, не съмъ дошълъ нито тѣхъ да брана отъ тебе, нито тебе отъ тѣхъ. Моето началство ме прати да помагамъ на сърбитѣ подъ твоитѣ заповѣди". Кара Георги останалъ доволенъ, хваналъ го за ржка и му казалъ: „ако е така, дай да ти цѣлуна ржката намѣсто на руския царь". Бала не му позволилъ, но самъ го цѣлуналъ по лицето.

На другия день Миленко и Добриняцъ получили дипломи, съ които се назначаватъ на високи служби въ Бѣлградъ. Тѣ веднага повърнали дипломитѣ, като отговорили писменно, че тѣзи служби не сж за тѣхъ и че тѣ прѣдпочитатъ да си идатъ по домоветѣ и да си останатъ прости селени. На другия день, по улицитѣ била залепена „присжда", съ която Миленко и Добриняцъ се изгонватъ отъ страната. Въ присждата се изброяватъ прѣстжпленията имъ: за Миленка се казва, че въ Порѣчъ се отмѣтналъ отъ Кара-Георгия и съвѣта; че нѣкакви пари, изпратени отъ Русия, изхарчилъ за своитѣ бекяри; че на Порѣчъ билъ запрѣчилъ Дунава, ужъ да лови риба, а въ сжщность да задържа ладитѣ съ куриери, които носили отъ Бѣлградъ писма за Влашко и донасяли отъ тамъ такива. Петъръ Добриняцъ билъ осжденъ за дѣто, слѣдъ погрома на Каменица, напусналъ войскитѣ си и избѣгалъ въ Бѣлградъ, а отъ тамъ, съ Родофиникина въ Влашко; че е злоупотрѣбилъ пари, събрани отъ гюмрука въ Кладово. Въ присждата се казва още, че всичко това имъ било простено, но понеже тѣ не се подчиняватъ на властитѣ и скупщината, за това *се изгонватъ отъ страната*, да отидатъ кждѣто искатъ. „Ето ви Австрия, се казва тамъ, ето ви Турция, а пъкъ ето ви и Влашко и Русия. Изберете, кждѣто ви хареса". Опрѣдѣлени били хора да ги водятъ до Дунава за да заминатъ за Австрия, а на властитѣ въ източна Сърбия е била дадена строга заповѣдь да не ги пропускатъ въ страната.

Сжщеврѣменно и Стефанъ Живковичъ е билъ затворенъ. По-кжсно той билъ помилванъ, но побързалъ да земе паспортъ и заминалъ за Влашко, отдѣто не се върналъ, докато въ Сърбия е билъ Кара-Георги.

Слѣдъ изпжждането на Миленко и Добриняцъ, казва Караджичъ, населението въ пожаревачката нахия почнало да се бунтува за дѣто старейшинитѣ му били изгонени. Кара-Георги не е смѣялъ да изпрати срѣщу него войска. Намѣсто това, той самъ, съ нѣколко души бекяри и войводи, отишелъ тамъ и само съ увѣщание сполучилъ да потуши бунта [1]). Изгонването на Миленко и Петъръ, казва Нилъ Поповъ, ослаби източнитѣ окржзи, като ги лиши отъ опитни и енергични войводи. Съ това турцитѣ получиха надмощие въ този край [2]).

Отъ 1811 до 1813 год. г. Младенъ е попечителъ на военнитѣ работи и главнокомандующъ на дѣйствющитѣ войски въ южна и източна Сърбия. И въ тази си дѣятелность той не се отличилъ твърдѣ много и винаги е билъ мразенъ отъ мѣстнитѣ по-първи хора. „Младенъ Миловановичъ — казва Нилъ Поповъ —, виновникътъ на толкова вжтрѣшни борби въ миналитѣ години, който билъ спечелилъ толкова врагове между войводитѣ и умраза въ народа, е станалъ началникъ *на най-силнитѣ войски въ Сърбия*" [3]). За разгрома на Хайдутъ Велко въ Неготинъ Караджичъ обвинява Младена, защото не му изпратилъ на врѣме джепане. На 1813 г. послѣдва окончателната катастрофа на Кара-Георгиевата нова Сърбия. „За това — забѣлѣзва Ранке — най-много сж виновни ония, които заповѣдваха въ Бѣлградъ — Младенъ и Милое" [4]).

Слѣдъ 1813 г. се повдига и усилва постепенно Милошъ Обреновичъ, като върховенъ вождъ на Сърбия отъ бѣлградския пашалъкъ. Тукъ нѣма да разгледаме подробно неговата дѣятелность, а ще се спрѣмъ на ония нѣколко сепаратични движения, които сж отбѣлѣзани въ негово врѣме, на Морава и въ източна Сърбия. Такова едно движение е имало на 1821 г.

---

[1]) Караджичъ, I, 97—100.

[2]) Н. Поповъ, Росія и Сербія, I, 103.

[3]) Караджичъ, I, 233.; Ранке, 177.

[4]) Ранке, стр. 176.

въ пожаревско. Кнезоветѣ отъ пожаревската нахия Стефанъ Добриняцъ и Марко Абдула (нареченъ така споредъ ортака му турчинъ, прѣселенецъ отъ нишко) искали да се отдѣлятъ отъ Милоша и *да образуватъ особено княжество на истокъ отъ Морава*. Пашата на бѣлградската крѣпость, Марашли Али, ги поддържалъ въ това прѣдприятие, като имъ говорилъ, че кнезоветѣ иматъ право да искатъ царски берати всѣки за себе си. Той внушилъ на Добриняцъ и Абдула да не се покоряватъ на Милоша, защото и сами могатъ да бждатъ като него. Нека се отдѣлятъ, както Морава дѣли тѣхната земя отъ Шумадия. Той щѣлъ да имъ спомогне да станатъ вѣчни наслѣдствени кнезове въ своята область. Бунтътъ билъ подготвенъ и Добриняцъ и Абдула разчитали на кнезъ Иоксимъ отъ Пожаревецъ, на Милутинъ, кнезъ на Хомоле, братъ на Хайдутъ Велко, и на Милко, по-малъкъ братъ на Милутина, малъкъ чиновникъ въ Пожаревецъ. Въ рѣшителниятъ моментъ послѣдниятъ ги издалъ, като съобщилъ всичко на Милоша. Този послѣдниятъ изпратилъ брата си Ефрема съ нѣколко стотинъ души да усмири бунтовницитѣ, съ заповѣдь да бие и турцитѣ, ако се намѣсятъ. Марашли Али се намѣсилъ отдалеко, като помолилъ Милоша да не закача възстаницитѣ, защото той самъ щѣлъ да ги усмири. Но Милошъ му отговорилъ да не се мѣси, защото, въ противенъ случай, ще стане по-лошо. Бунтътъ билъ потушенъ и възтаницитѣ се разбѣгали: Добриняцъ съ нѣколко другари се промъкналъ прѣзъ Паракинъ на турска територия и стигналъ до Лѣсковецъ, дѣто се турилъ подъ покровителството на пашата. Абдула се криелъ нѣколко врѣме по горитѣ, докато най-послѣ самъ се явилъ при Милоша и му се прѣдалъ. Милошъ намѣсто да го прости, турилъ го въ затвора. Слѣдъ нѣколко врѣме Добриняцъ, чрѣзъ турскитѣ власти, си издѣйствувалъ свободно връщане въ Сърбия, като Милошъ обѣщалъ да му гарантира имота и живота. Сжщеврѣменно билъ пуснатъ отъ затвора и Абдула. Но скоро слѣдъ това Абдула билъ убитъ една нощь въ кжщата си. Добриняцъ се уплашилъ да го не сполети сжщата участь и избѣгалъ въ Банатъ, Австрия [1]). Така несполучливо се свършило и това революционно прѣдприятие въ източна Сърбия.

Друго подобно движение е имало въ смедеревско на 1825 г.,

---

[1]) Н. Поповъ, Руссія и Сербія, т. I, стр. 171, 172

Милошъ Дякъ отъ село Кусадка ималъ намѣрение да изгони Милоша, да убие по-първитѣ кнезове и да подчини страната на Султана. Ефремъ Обреновичъ, братътъ на Милоша, дошелъ съ войска, разорилъ селото Кусадка и още четири села наоколо, които вземали участие въ движението. Дякъ сполучилъ да избѣга и дълго врѣме се криелъ по горитѣ, докато най-послѣ рѣшилъ да се прѣдаде. Милошъ по този случай разигралъ една комедия: събралъ околнитѣ селени и ги попиталъ, какво да прави съ бунтовника. Тѣ, като знаяли намѣрението му, всички извикали да се убие. Тогава Милошъ заповѣдалъ да застрѣлятъ и Дяка и коня му [1].

---

[1] Пенъ тамъ. стр. 197, 199 и 200.

VII. Тимошка область.

Западната часть на тимошката область, която остава въ Сърбия, се състои отъ нѣколко окрѫга. Най-сѣверниятъ е неготинския, въ който влизатъ околиитѣ: Кладовска, Бързо-Паланечка и Неготинска. По-прѣди този окрѫгъ се наричалъ Краински. На югъ отъ него е Зайчарскиятъ или Църнорѣчкиятъ окрѫгъ, съ околиитѣ: Болевачка, Кривовирска и Зайчарска. Най-южниятъ е княжевечкиятъ окрѫгъ, по-прѣди Гургусовачки, съ околиитѣ: Сврълижка, Заглавска и Княжевецка.

Тази область въ миналото винаги е съставлявала нераздѣлна часть отъ видинската, защото и географически е обърната къмъ изтокъ и е привързана къмъ равнището на видинско. На западъ тя се отдѣля отъ моравската область съ редъ височини: Озренъ, Ржжанъ, Голубине-планина, Църни-Връхъ, Гарванъ и Мирочъ. „Тимошката крайна, каза единъ авторъ, е раздѣлена отъ моравско съ тежки естествени прѣгради, много рѣки и пусти непроходими планини“ [1]. „Тимошката крайна — казва Каричъ — заема тимошкия водораздѣлъ и една малка часть отъ дунавския, на изтокъ отъ Мирочъ. Този прѣдѣлъ образува една ясно опрѣдѣлена область, раздѣлена отъ моравската долина съ дългъ вѣнецъ високи планини, които правятъ отъ тимошката область особенъ климатически прѣдѣлъ. Съ тази планинска верига се туря ягка природна прѣграда, която прѣпятствува на сношенията на този край съ вжтрѣшна Сърбия.[2])

На Тимокъ, въ тракийско врѣме, е живѣяло племето „тимахи“, което е съставяло часть отъ по-голѣмото племе мизи, разположено въ сѣверна България. Слѣдъ „прѣселението на славянитѣ“, тукъ намираме славянското племе „тимочани“, което нѣколко врѣме се противи на царь Крума. Отъ тогава тази область винаги е съставлявала нераздѣлна часть отъ българското царство и видинската область, до дохождането на турцитѣ. Когато сърбитѣ завладѣватъ Браничево и Морава, границата между Сърбия и България се турга на поменатия планински вѣнецъ и на Порѣчка рѣка, отвѫдъ Мирочъ-планина Това се доказва отъ слѣдващитѣ данни: Въ единъ хризовулъ на сръбския князъ Лазаръ отъ 1391 год. се подаряватъ на единъ манастиръ нѣколко села, разположени на сръбската граница откъмъ България. Всички тия села сѫ по рѣка Пекъ, отвѫдъ Порѣчка рѣка, въ мѣстностьта Майданъ-Пекъ, Пожаревско [1]). На устието на Порѣчка рѣка, отъ изтокъ е селото Голубине, което въ турско врѣме се е викало Гегенджирликъ (което значи Гълѫбово), срѣщу Желѣзнитѣ врата на Дунава. Това село е било околийски центъръ (кадълъкъ) на видинската область. Въ прѣдишнитѣ столѣтия видинскиятъ санджакъ се е състоялъ отъ кадълцитѣ: Гегенджирликъ, Фетислямъ (Кладово), Есферликъ (Свърлигъ), Баня (Соколъ-Баня), Видинъ, Загорие (може би Бѣлоградчикъ), Герония (?) и Църна-Рѣка. Така е показано въ турскитѣ финансови закони отъ XV вѣкъ [2]), слѣдователно, въ тия прѣдѣли сѫ намѣрили турцитѣ видинската область, когато сѫ дошли тука. Знайно е, че турцитѣ, като завладѣвали нѣкоя християнска провинция, оставяли сѫщитѣ наредби и сѫщото административно дѣление, понѣ за дълго врѣме.

---

[1] Ратни догад., Устанак, Годишн. Чупич. задужбина.
[2] Карич, Сербія, стр. 880

Константинъ Философъ Костенечки въ житието на сръбския князъ Лазаръ казва, че на 1431 г. крѣпоститѣ Свърлигъ на Тимокъ и Соколецъ (Соколъ-Баня) на Моравица сѫ били турски, а Балванъ (пакъ на Моравица) и Липовецъ (на Озренъ-планина) — сръбски. Границата тогава е била въ прохода между Соколъ-Баня и Алексинецъ [3]). Тази е била, слѣдователно, границата и въ българско врѣме, прѣди дохождането на турцитѣ, тъй като турцитѣ сѫ били дошли наскоро и никакви завладѣвания отъ сърбитѣ не били още направили.

Въ сръбското възстание отъ началото на XIX вѣкъ зема извѣстно участие и населението отъ тимошко, но тази область остава вънъ отъ границитѣ на новообразуваното сръбско княжество до 1832 г. На тази година, по дипломатическото въздѣйствие на Русия и подкупитѣ на князъ Милоша, тя е била присъединена къмъ Сърбия. Въ послѣдното врѣме отъ турското господство, тукъ сѫ били нахиитѣ: Неготинска, Кладовска, Църнорѣчка, Гургусовачка и Свърлигъ-Банска, и Алекси Натко

---

[1]) Иречекъ, Царь Срецимиръ, Период. Сп. кн. I.

[2]) Пакъ тамъ и Спомении XVIII, стр. 24.

[3]) Качановски, Истор. Срб., стр. 63.

Тимошката область, *въ миналото, никога не е била подъ сръбска власть*. И като не е населена съ сърби, чудно е какъ е могло да бѫде присъединена къмъ Сърбия! Наистина, чудна е сѫдбата на българскитѣ земи и на българския народъ!

Въ тимошката область има нѣкои остатъци отъ старински сгради, останали отъ римско или българско врѣме. Близо до Зайчаръ има остатъци отъ една величествена сграда отъ римско врѣме, която се нарича *Гамзиградъ*. По горното течение на Църна-Рѣка има остатъци отъ много планински укрѣпления. Миличевичъ забѣлѣзва, че тукъ има толкова много градища, колкото нѣма въ половината Шумадия. Такива сѫ Костолецъ, Градище, други безименни по височинитѣ на Връшка-Чука и Столъ, сѫщо до селата Вражегърнецъ и Житарна. На кривовирския Тимокъ има стари черкви, отъ които повечето сѫ въ развалини. Двѣтѣ отъ тѣхъ сѫ съвършено здрави и въ тѣхъ се служи; тѣ сѫ въ селата Лозница и Ябланица. Доста добрѣ сѫ били запазени зидоветѣ на черквитѣ въ селата Лопушна и Луково. Една черква на р. Моравица, която сега е само развалини, се казва да е била зидана отъ Радулъ бегъ, слѣдователно отъ нѣкой влашки войвода, който ще да се е намиралъ въ родствении връзки съ господаритѣ на тая страна — видинскитѣ български царе. Въ гр. Зайчаръ, въ черквата сега имало много български надписи, не се опрѣдѣля дали отъ старо или ново врѣме. Въ Княжевечко, освѣнъ споменатитѣ по-горѣ български крѣпости Свърлигъ и Соколецъ, се споменуватъ и други, като Равънъ, Кожелъ, Голубецъ; има остатъци отъ крѣпости, черкви и манастири по Търговински Тимокъ [1]). Каницъ е видѣлъ въ Княжевецъ остатъцитѣ на Гургосовачката кула, вѣроятно отъ срѣднитѣ вѣкове. Въ врѣмето на Константинъ Костенечки българитѣ отъ този край били възстанали противъ турцитѣ подъ прѣдводителството на наслѣдника на видинския царь Шишманъ—Костадинъ. Претендентътъ на турския прѣстолъ Муса дошелъ съ войска, разбилъ възстанницитѣ, а населението изселилъ въ други прѣдѣли. По-сетнѣ тѣ били върнати на мѣстата си.

Тука има много остатъци отъ стари черкви, отъ които нѣкои сж се запазили здрави и до сега. До селото Суходолъ има старъ Суходолски манастиръ — Св. Троица. До село Сврлигъ и развалинитѣ на старата крѣпость се виждатъ зидоветѣ на срутената черква св. Архангелъ. Тука вѣроятно е писанъ надписа на една книга на 1279 г., който гласи: „Азъ Константинъ Войсилъ граматикъ, написахъ книга сія въ градѣ Свърлизѣ въ дни царѣ Ивана и при епископѣ Нишевцѣмъ Никодимѣ въ лѣто 1279". До село Горна Каменица, близо до българската граница, има стара черква отъ XIV вѣкъ. Въ нея има изображението на ктитора на черквата съ надписъ: „Михаила Деспота Бугарске (Българске?), господара Видинскаго, зета и защитника краля Милютина". Въ княжевечката съборна черква имало една мраморна плоча съ български надписъ, не се опрѣдѣля отъ кога[1]).

---

[1]) Всички тия подробности — у Миличевич, Княжев. Србија; Иовановмч, Из Тимочке крајне. Гласник, 70 и Насел. срп. земал. кн. IX; Залевак и др.; Црна Река, Гласник, кн. 54; Гласникъ, кн. 17, стр. 306, 307.

Въ старо време на Дунава, между село Голубине и Кладово, е имало единъ градъ, който се наричалъ Novocastro, Neograd, Neven. На 1396 г. маджарскиятъ краль, прѣди да бжде разбитъ при Никополъ, подписалъ една заповѣдь in descensu nostro campestri in regno nostro Bulgariae prope Neograd. На 1419 г. краль Сигизмундъ подписалъ заповѣдь uff unseren Neven hausz in der Bulgarien bei dem Eysern Tor, т. е. въ гр. Невенъ (Новиградъ?) въ България, при Желѣзнитѣ Врата.

На 1596 г., 21 май, войводата Дели Марко е прѣминалъ отъ Влашко съ хайдутитѣ си отсамъ Дунава, навлѣзалъ понавжтрѣ въ България и нападналъ Плѣвенъ. Слѣдъ нѣколко врѣме той пакъ миналъ Дунава, по горѣ отъ Никополъ, *нападналъ Кладово,* взелъ кладовския градъ, гдѣто оставилъ малко свои хора и нѣколко топа *за да охрабри околнитѣ българи,* които се били дигнали противъ турцитѣ и присъединили къмъ християнитѣ. (За прѣдпазване отъ подобни чети, които идѣли изъ отвъдъ Дунава, турцитѣ били настанили на Черна-Рѣка и въ Соколъ-Баня, граничари, нарѣчени *мартолоси*, съ задължение да пазятъ границата и съ много привилегии[2]).

Въ началото на XIX вѣкъ, „Тимошка Крайна", т. е. областьта отъ Зайчеръ до Дунава и Тимокъ, намираме като вакуфъ на султановата сестра Емине. Тимошка Крайна е била до нѣкждѣ привилегирована и слабо населена. — тук има размесен лист през няколк листа

---

[1]) Заглавакъ. Насел. срп. земаља кн. IX. Л. Стоjановић, Стари срп. записи, т. I, стр. 12.

[2]) Глас LXX. Споменик XVIII.

Отъ старото население сега нѣма никакви села отъ Зайчаръ нагорѣ до Дунава. Грамадното болшинство въ този край сж власи, прѣселени отпрѣди 150—200 години. Една часть отъ тѣхъ, по горното течение на Черна-Рѣка, е дошла отъ Банатъ Маджарско, като ония отъ Хомоле-планина; Другитѣ, около Неготинъ и Кладовско, сж отъ Влашко и сж прѣселени по сжщото врѣме. Освѣнъ виаситѣ тукъ има и друго — славянско население, което доколко е посърбено и отъ кои мѣста е дошло, остава още да се изслѣдва. Около Неготинъ Миличевичъ отбѣлѣзва нѣколко сръбски села: Роглево, Раица, Тамничъ, Рѣка, Брусникъ, Копривница и Салашъ, въ езика на който „се чували всичкитѣ падежи". [1]) Освѣнъ тѣзи около Неготинъ има и други „сръбски" села. Ний имахме случай да отидемъ въ едно отъ тѣхъ — Търняне, дѣто чухме едно българско-сръбско нарѣчие; тукъ носията е като въ България: дрехи по-широки, овчи калпакъ съ плоско дъно — не като на Морава; типътъ е български отъ южна България; извънредно много чисто български думи. Всичко прави впечатление, че посърбяването е почнало не отдавна. Сръбскитѣ падежи и инфинитивъ ги нѣма. Единъ старецъ, 90-годишенъ, ми каза, че доскоро говорили: жената, селото, дѣтето, но езикътъ се измѣнилъ „по господски" въ ново врѣме. Въ поменатитѣ по-горѣ села край Тимокъ, за които говори Миличевичъ, носията е като въ смедеревско; тѣ, вѣроятно, сж прѣселени тукъ отъ Морава. Такива авторитети въ знанието на сръбския езикъ, като Верковичъ и Караджичъ, сж писали въ свое врѣме, че въ неготинско се говори на български или на езикъ въ значителна степенъ съ български характеръ. [2]) Въ началото на това столѣтие, както констатира Добриновичъ, турцитѣ сж считали населението отъ неготинско и зайчарско за „булгаръ миллетъ". [3]) Отъ дѣ тогава сж дошли тия сърби говорящи на чисть сръбски езикъ? Несъмнѣно тѣ сж посърбени донѣкждѣ въ послѣдно врѣме. Градчето Кладово е населено само съ власи, които говорятъ на два езика, влашки и сръбски, но обикновено се викатъ сърби. Селенкитѣ около Кладово, дѣто нѣма никакви сръбски села, пакъ говорятъ сръбски покрай своя влашки язикъ. Сърбитѣ сж имали невѣроятно искуство да разпространяватъ сръбския езикъ и да посърбяватъ чуждитѣ елементи.

---

[1]) Миличевич. Кнежевине Србиjа, стр. 958.

[2]) Ив. Шишмановъ, Свободно Мнѣние, г. II бр. 51. Вижъ стр. 67, 68.

[3]) Добриновичъ, в. Дневникъ, I октом. 19.5 г.

Цвиичъ отбѣлѣзва прѣселнци отъ Косово въ зайчарскитѣ села, особено въ Рготина, Вражогърнци и Звѣзданъ. Въ тия села, както ми обясниха, се чуватъ думитѣ *биело, лиепо* и други, по южното сръбско нарѣчие; но тамъ има и много български думи, като жегло, шира, бърго, както пише Миличевичъ. Очевидно тѣ прѣдставляватъ една етнографическа смѣсь и сж откждѣ Косово ¹). Освѣнъ тѣхъ, има тукъ-тамъ въ малки групи шумадийци и черногорци (въ Крививиръ, Ябланица, Бучия, Топужница ²).

Въ гр. Зайчаръ и околнитѣ села Велики-Изворъ, Вратарница, Заградй и Гърлянъ жевѣятъ българи отъ източното българско нарѣчие, прѣселени въ миналитѣ столѣтия повечето отъ тетевенско.

На югъ отъ Зайчаръ—Топужница и въ цѣлия княжевецки окржгъ населението е старо и компактно. Тукъ сж само тъй нареченитѣ *шопи* или *торлаци*. „Косовцитѣ — казва Иовановичъ — наричатъ торлаци ония сърби, които сж по-нататъкъ (на югъ) отъ Звѣзданъ, чакъ до Криви-Виръ и Честобродица". Тѣ сж отъ сжщото население което живѣе край Тимокъ, въ видинско, бѣлоградчишко, сетнѣ въ пиротско и алексинечко, дори до Паракинъ. Въ всичкитѣ тия мѣстности носията, езикътъ и обичаитѣ сж еднакви. Мжжетѣ носятъ обикновено беневреци, отъ бѣла аба, безъ долни гащи, горна дреха — дулама или гунче или „дреха"; кожуси, голѣмъ овчи калпакъ, цървули съ „навуща". Женитѣ носятъ на главитѣ си тървели и ручници. Забѣлѣзватъ се нѣкои особености въ нѣкои части на това население. Въ горни Тимокъ, напр., населението има по-голѣма общность и сходство съ пиротчанитѣ и трънчанитѣ и може би е прѣселено отъ пиротско и трънско. Въ свърлишко сж подруги. Въ Заглавакъ, на българската граница, повече приличатъ на ломчанитѣ и може би сж прѣселени отъ ломско ³). Че сж българи, нѣма нужда да се доказва. Жители отъ тѣзи мѣста, прѣселени въ вжтрѣшностьта на Сърбия прѣди 100—150 години, както имахме случай да забѣлѣжимъ по-горѣ, и до сега се викатъ българи. Тѣзи мѣстности въ миналото сж съставлявали винаги часть отъ видинско, сношавали се само съ видинско, пиротско и нишко и не сж имали понятие за Сърбия и сръбско. Въ турско врѣме тукъ имало много хайдути, които сж хайдутували сжщеврѣменно въ цѣла западна България. Единъ отъ тѣхъ Папазоглу, е стигалъ до София и се връщалъ отъ тамъ съ голѣма плячка; други ходили до Търново¹). Каницъ въ 60-тѣ години на миналото столѣтие обиколилъ тия мѣста, вече подъ сръбска власть и казва че въ Соколъ-Баня билъ посрѣщнатъ отъ „български кметъ.²) „Околнитѣ села на Зайчаръ — разправя единъ българинъ — носятъ чисто български имена и между жителитѣ имъ се говори чистъ български езикъ. Въ Княжевецъ е запазенъ твърдѣ добрѣ българския национâленъ колоритъ. Има паметници, които говорятъ краснорѣчиво за българския характеръ на тия мѣста. „Обичаитѣ, казва другъ познавачъ на мѣстностьта, пѣснитѣ, хорàта въ кулско, видинско, бѣлоградчишко и на цѣлата тимошка долина (въ Сърбия) съ Зайчаръ сж еднакви.³) Въ книгата на Миличевича „Кнежевина Србија" сж приведени много народни пѣсни отъ тимошко; тѣ всички сж български.

Въ врѣме на сръбското възстание въ началото ва XIX в., слѣдъ падането на Бѣлградъ, възстанницитѣ отъ зайчарско, а имено попъ Радославъ и Милославъ се обърнали къмъ Кара Георгия съ молба да имъ даде муниции и хора да отидатъ да дигнатъ възстание на Църна-Рѣка, тимошко. Кара Георги се съгласилъ и далъ на Милослава единъ байракъ и малко джепане, като му казалъ, на отиване, да се отбие въ Ресава при ресавския войвода, който ще му даде още хора и джепане. На тръгване, попъ Радославъ се помолилъ на Кара Георгия да му даде момчета *българчета*. — Добрѣ кажешъ, попе, отговорилъ той и викналъ: кждѣ сж Гире, Мине, Петко, Папазоглу; Петъръ Джода и той е църнорѣчанинъ. Главашъ тогава прѣдложилъ да отиде и Хайдутъ Велко, неговъ бюлюкбашия, който е се отъ тамъ. Попъ Радославъ притурилъ: тъй, и той е нашъ землякъ и побратимъ на Милослава. — Пратили да го търсятъ и Велко се съгласилъ ⁴). Този разказъ и да не е вѣренъ, но, прѣдаденъ отъ мѣстнитѣ жители отъ онова старо врѣме, характеризира много добрѣ националното чувство, което тогава е сжществувало на Църна рѣка.

---

¹) **Иванович Цгна Река, Гласник, кн. 54. стр. 191.**

²) **Цвиич, Анпорок. пробл. CLXXXVIII—CLXXXIX.**

³) **Ивановичъ, Тимоч. крайна, Гласникъ, кн. 70. стр. 5 и Црна Река Гласникъ, кн. 54. стр. 196.**

---

¹) **Изъ тимочке крајне, стр. 12.**

²) Reise in sud Serbien un nord Bulgarien.

³) **в. Дневникъ 19 октом. 1913 г. Вечерна Поща, 25 юний 1913 г.**

⁴) **Иовановичъ, Църна Рѣка стр. 216.**

VIII. Какъ е присъединена Тимошката область къмъ Сърбия.

„Тимошка Крайна“, подъ която се разбиратъ кладовско, неготинско и Църна-Рѣка, въ турско врѣме е била вакуфски имотъ, а въ началото на XIX в. въ ползуването на султановата сестра Емине. Тази область донѣкждѣ е имала привилегировано управление и се е ползувала съ особени права. „Сърбитѣ разбраха — се казва въ единъ източникъ — че султана има провинции и области, въ които управляватъ намѣстници християни, като напр. Влашко, Молдова, *нахия Крайна*“ [1]).

Обаче, въ врѣмето на Пазванъ-Оглу, тукъ виждаме да управлява единъ турчинъ — Мула ага. Християнското население си е избирало кнезове, надъ които властитѣ туряли единъ башъ-кнезъ. Пазванъ-Оглу като завладѣлъ Видинъ съ областьта, присвоилъ Крайна въ своя частна собственость, направилъ я свой чифликъ и разплодилъ много стада отъ добра порода, което се е помнило дълго врѣме и отсетнѣ отъ мѣстното население [2]). Башъ-кнезъ въ врѣмето на Пазванъ-Оглу е билъ Панчо или Кара-Панчо, който съчувствувалъ на сръбското възстание. „Пинцо — се казва съ единъ източникъ, — началникъ на гърко-източнитѣ въ Крайна, когото назначилъ Османъ (Пазванъ-Оглу', и върху когото възлагалъ голѣми надѣжди, на 1805 год. дигналъ възстание'. Мула ага, управителя на нахията, се довѣрявалъ напълно въ своя башъ-кнезъ и даже посъвѣтвалъ Пазванъ Оглу да не праща войска, защото нѣма никаква опасность. Пазванъ-Оглу скоро се убѣдилъ въ противното. Мула ага, събралъ яничарски чети, нападналъ възстанницитѣ въ планината, дѣто ги разбилъ. Кара Панчо избѣгалъ на Морава, а заедно съ него избѣгали още хиляда души. Пазванъ-Оглу изпратилъ въ Крайна много войска; всичкото оржжие на населението е било събрано. Тогава се почнало прѣслѣдването на виновницитѣ. „Хората отъ четири села изгубиха главитѣ си“. „Мнозина нещастни плагиха съ главитѣ си надеждата за скоро освобеждение“ [1]). Това кръвопролитие внушило страхъ и трѣпетъ на цѣлата околность. Въ сжщото врѣме били обѣсени видинскиятъ владика и негови четири попа, подозрѣни че се сношаватъ съ възстанницитѣ. „Домаютъ — казва едно руско донесение — чтоето произошло отъ подозрѣнія епископа касательно болгаровъ“ [2]). Пазванъ-Оглу отъ една страна постжпвалъ жестоко съ възстаницитѣ, отъ друга — се стараелъ да привлече къмъ себе си мирното население и да го успокои. „Пазванъ-Оглу се казва въ горния източникъ — е заетъ твърдѣ много съ своитѣ дѣйствия противъ сърбитѣ и българитѣ. Той се старае да привърже къмъ себе си крайнскитѣ кнезове съ ласки и раздаване на „капути и соболи (мѣхове)“ — (староврѣменъ знакъ на благоволение и довѣрие). Той имъ позволява да убиватъ всѣки турчинъ, който би имъ направилъ пакость“ [3]).

Отъ 15 февруари 1806 година има извѣстие, че „единъ сръбски отрядъ е завладѣлъ Неготинъ, а други блокиралъ Фетислямъ—Кладово“. Това сж били войскитѣ на Миленко отъ Морава. На 13 априлъ 1807 г. куриерътъ отъ Видинъ, който отивалъ за Оршова, съобщилъ, че сърбитѣ нападнали тамошнитѣ села и завлѣкли съ себе си двайсетина души [4]).

Прѣзъ априлий 1805 г. църноръчкиятъ кнезъ Милославъ отъ с. Ласово, Ивко отъ с. Криви-Виръ и попъ Радославъ събрали се на съвѣтъ, за да размислятъ какво да правятъ прѣдвидъ възстанието въ Сърбия и на Морава, и рѣшили да се обърнатъ за съвѣтъ къмъ ресавския войвода Сингеличъ. Послѣдниятъ имъ изпратилъ една чета съ бюлюкъ-башията Байрактаровичъ, съ съвѣтъ да възстанатъ. Прѣди да пристигне помощьта, горнитѣ трима души събрали момци и нападнали турската кула въ с. Илино; пропъдили турцитѣ и имъ взели много плячка. Пазванъ-Оглу като се научилъ за това, изпратилъ войска срѣщу бунтовницитѣ, но тѣ побързали да избѣгатъ отвъдъ плининитѣ, въ Ресава.

---

[1]) Домбац, Дело. 1904 г., септември стр. 351.

[2]) Иозанович, Црна-Река, Гласник кн. 54. стр. 234.

---

[1]) Дотбау. Дело. 1914 год. септемвр. 351; Гласник, земал. музея 1915 год. XVII, стр. 203.

[2]) Богишич, Разбор, стр. 63.

[3]) Сжщо, стр. 63.

[4]) Изписи из франц. архив, Споменик, Павлович, стр. 12.

Милославъ, Ивко и попъ Радославъ сѫ били хора на Пазванъ-Оглу съ помощьта на които той по-прѣди се борилъ противъ царската власть. Въ онова врѣме имало много такива християни, които отивали съ яничаритѣ и дахиитѣ противъ установенитѣ власти. Когато Пазванъ-Оглу се закрѣпилъ въ видинския пашалъкъ, той назначилъ на всѣкждѣ свои хора, бивши четници и негови помощници. Въ зайчарско той ималъ свои бинбашии, субашии, дахии и яничари. Въ тимошко тогава е имало съвсѣмъ малко турци. Централната власть се прѣдставлявала отъ *аянина* и неговитѣ *сеймени,* настанени въ по-значителнитѣ центрове. Освѣнъ тѣхъ, по балканитѣ и клисуритѣ имало *кули* — високи каменни сгради — обиколени съ шанцове, въ които пазили *бюлюкъ-башии* и *пандури,* събрани отъ всѣкждѣ. Нѣкои отъ кулитѣ били повѣрени на бюлюкъ-башии и пандури, християни отъ мѣстнитѣ жители [1]).

Въ началото на 1807 год., слѣдъ падането на Бѣлградъ, отъ тамъ сѫ тръгнали да завоюватъ Църна-Рѣка Хайтутъ Велко, Милославъ и попъ Радославъ, родени въ този край и земали вече участие въ възстанието на Морава. За този походъ Караджичъ разправя слѣдното: Въ началото на 1807 год., Хайдутъ Велко почналъ да се моли на сръбскиятъ правителствующи съвѣтъ да му даде отворено писмо и малко джепане, за да отиде да вдигне Църна Рѣка. Съвѣтницитѣ се противили, защото не били чули дотогава и не знаяли какво е това „Църна-Рѣка". Най-послѣ, Младенъ, прѣдседатель на съвѣта, казалъ: „айде море, като толкова иска, нека отиде. Ако отнеме нѣщо, ще разширимъ земята си, ако ли пропадне, никой не му е кривъ. Виждате, не мирува, ще отиде и безъ разрѣшение". Велко събралъ момчета, колкото можалъ, и съ малко джепане се опѫтилъ къмъ Ресава и стигналъ въ манастира Раваница, при Стефанъ Сингеличъ. Тукъ той събралъ още момчета, зелъ и джепане и съ около 150 души миналъ на Църна-Рѣка. Първото му дѣло било да нападне кулата при село Подгорецъ, дѣто разбилъ защитника ѝ Османъ бегъ и зелъ плячка. Отъ тамъ Велко се опѫтилъ къмъ Зайчаръ. Турцитѣ бѣгали и разпространявали ужаса отъ неговитѣ побѣди. Това още повече спомогнало да се увеличи дружината му, която скоро достигнала нѣколко стотинъ души. Срѣщу него, отъ Видинъ, била изпратена войска отъ 1000 души, подъ командата на зайчарския бюлюкбашия Кйоръ-Сулейманъ. Турската войска се е спрѣла при село Върбовци, близо до Тимокъ, дѣто наблизо се намиралъ и Хайдутъ Велко съ дружината си. Кйоръ-Сулейманъ се приготвилъ да нападне на слѣдния день, но Велко го изпрѣварилъ и го нападналъ прѣзъ нощьта. Турската войска била разбита и прогонена. Велко очистилъ цѣла Църна-Рѣка, той минавалъ и на изтокъ отъ Тимокъ, дѣто плячкосвалъ всичко, каквото можелъ. Той вече почналъ да се нарича *господаръ,* самъ си назначавалъ бимбашии и байрактари и не слушалъ никакви заповѣди. Слѣдъ това той миналъ въ Свърлишко и завладѣлъ Гургосовецъ (Княжевецъ) и Соколъ-Баня. Кара Георги и съвѣтътъ го назначили за бянско-свърлижки войвода и той останалъ такъвъ до поражението при Каменица на 1809 година [1]). Неговитѣ и на бекяритѣ му нападения на изтокъ отъ Тимокъ не прѣставали. Той отвличалъ жителитѣ на цѣли села отъ видинско и ги прѣселвалъ въ своитѣ владѣния, като способнитѣ да носятъ оржжие въоржжавалъ. По такъвъ начинъ били прѣселени повече отъ хиляда сѣмейства отъ видинско, пиротско и нишко. Въ Гургосовецъ и Зайчаръ имало нѣколко стотинъ „доброволци" отъ поменатитѣ мѣста, на които главатаритѣ — „войводи" били Маринко и Мито отъ пиротско, Киро и Мито отъ Загорието.[2]) Противъ тия своеволия видинскиятъ Мула паша не намѣрилъ друго срѣдство, освѣнъ да се оплаче на руския главнокомондующъ въ Влашко. По взаимно съгласие, била назначена комисия да издири виновницитѣ. Турцитѣ се опкаквали за разграбването на четири села на изтокъ отъ Тимокъ: Тополовецъ, Бойница Шипиковецъ и Халово, на които жителитѣ българи били отведени при сръбския началникъ Джода. Жителитѣ отъ с. Брусиловци показали, че всичкото имъ имане било задигнато и отнесено при началника Миленко. Твърдѣло се още, че сѫ ограбени селата Бракевци, Кула, Шикинци, Галибишаница, Гакотево, Грамада, Нови Ану и Шанимъ. Хайдутъ Велко отъ своя страна обвинявалъ турцитѣ, че нападнали и ограбили селата по лѣвия брѣгъ на Тимокъ: Баня, Бодлека, Голи-Габиняци и Плужина. Отъ послѣдното село били отведени четири момичета: Елисава Милошева, Буда Здравкова, Милойка Маркова и Бояна Иванова, които били отведени въ Кула. Заслужава внимание

---

[1]. Иовановић, Црна Река. Гласник, кн 54 стр. 54, стр. 208 и др.

---

[1]) Караджич, т. I, стр 226—228.
[2]) Иванович, Из тимочке крайне гласник 7', стр. 20

че имената на момичетата сѫ писани по български на *овъ*, а не по сръбски — на *ичъ.* Други села откъмъ Нишъ били ограбени отъ арнаути: Златна, Вражогърнецъ, Карановци, Караулъ Троглави, Корица, Бѣлановичка, Кернине, Караулъ Бабица. Сѫщо били ограбени отъ турцитѣ селата Пешина и Караулъ Соповци. Мула паша се оплаквалъ още, че селото Изворъ на Тимокъ било разграбено и жителитѣ откарани въ плѣнъ. Комисията констатирала, че това е извършено отъ Хайдутъ Велко. Въ резултатъ, главнокомандущиятъ, генералъ Прозоровски, писалъ на Кара Георги и на съвѣта да се уволни Хайдутъ Велко и намѣсто него да се назначи другъ „чиновникъ“ [1]).

Прѣзъ 1807 год. Миленко прѣминалъ Мирочъ-планина, да земе Кладово — Фетислямъ — и да се съедини съ руситѣ, които били въ Мала-Влахия. На с. Малайница той направилъ шанцове, дѣто оставилъ 200 души, а самъ напрѣдналъ къмъ Тимокъ. Насрѣща му иделъ Мула ага съ 800 кърджалии и башибозуци. Скоро на Миленко дошла помощь отъ руситѣ въ Влашко. Генералъ Исаевъ съ 200 казаци, 300—400 души арнаути (Караджичъ казва, че тѣзи „арнаути“ сѫ били само българи и сърби) и четири топа. На Малайница турцитѣ сѫ били разбити и Мула ага раненъ. Слѣдъ това, друго сражение е имало при Неготинъ и турцитѣ се оттеглили къмъ Видинъ. Но скоро руситѣ се върнали пакъ въ Влашко и Миленко билъ принуденъ да се оттегли на западъ отъ Мирочъ-планина.

На 1810 г. руситѣ отново минаватъ Дунава на Бърза-Паланка, подъ командата на генералъ Цукато. Въ Сърбия — казва Караджичъ — като се узнало, че руситѣ минаватъ Дунава, било наредено да се изпрати при тѣхъ отъ всѣка нахия по една часть отборна войска, за да воюватъ съ тѣхъ и като се върнатъ по домоветѣ си, да разправятъ, че дѣйствително руска войска е дошла и че сѫ воювали заедно. Отъ нахиитѣ на изтокъ отъ Морава било наредено да отиде всичката войска съ своитѣ старейшини. Отъ лѣвата страна на Морава цѣлата войска е дошла само отъ смедеревско и грочанско, подъ командата на Вуица Вуличевичъ и Чорапичъ. Надъ всички тия войски главенъ комендантъ е билъ назначенъ Петъръ Добриняцъ, който току-що билъ се върналъ заедно съ руситѣ [1]). Какво довѣрие е ималъ Кара-Георги въ Добриняцъ се вижда отъ това, че било заповѣдано да не се изпълнява никаква негова заповѣдь, докато не се приподпише отъ Вуица Вуличевичъ [2]). При руситѣ въ Крайна дошелъ и Хайдутъ Велко, който до тогава се намиралъ при Миленко въ Порѣчъ, а последниятъ останалъ тамъ и въ тия събития не е вземалъ никакво участие. Турцитѣ били пакъ прогонени на изтокъ отъ Тимокъ, и Крайна пакъ била очистена отъ тѣхъ. За отличие въ станалитѣ сражения руситѣ наградили повече души. Така били наградени съ сребърни колани Хайдутъ Велко, Вуица Вуличевичъ, Здравко бинбашията на Велка, Иванъ Момировичъ, писаръ на Миленка и други.

Въ това врѣме турцитѣ силно нападали южната сръбска граница къмъ Делиградъ и Крушевацъ. Полковникъ графъ Орукъ билъ изпратенъ тамъ на помощь. Той заедно съ Велко миналъ прѣзъ Соколъ-Баня и завладѣлъ тази бивша резиденция на Велка. При Делиградъ той ималъ сражение съ турцитѣ на *Варварино* и ги побѣдилъ. Слѣдъ това графъ Орукъ се върналъ назадъ и като миналъ прѣзъ Гургусовецъ, изпѫдилъ отъ тамъ турцитѣ. Скоро всичкитѣ руси се оттеглили въ Влашко, само единъ полкъ, подъ командата на полковникъ Бала, билъ изпратенъ на гарнизонъ въ Бѣлградъ.

Прѣзъ 1811 г. Хайдутъ Велко пакъ е назначенъ за Банско-сврълишки войвода, но там той останалъ малко врѣме, тъй като Кара-Георги го прѣмѣстилъ въ Неготинъ, да пази тази страна отъ турцитѣ. На 1813 г. турцитѣ усилватъ нападенията си отъ изтокъ, както и отъ югъ и тогава въ едно сражение Хайдутъ Велко е убитъ. Слѣдъ това цѣлата Тимошка область наново подпада подъ турцитѣ.

Хайдутъ Велко е роденъ на Црна Рѣка, въ торлашкото село Леноваци, на юго-западъ отъ Зайчаръ. Единъ европеецъ, който е пѫтувалъ прѣзъ Сърбия на 1829 год. забѣлѣзва, че той е билъ по народность българинъ [3]). Като момче, е билъ овчаръ въ селото си, сѣтнѣ такъвъ у единъ турчинъ въ Видинъ. Отъ тамъ избѣгалъ при Хайдутъ Главашъ, въ смедеревско, съ когото се намиралъ въ нѣкакво родство, и се обявилъ за хайдутинъ. Тънъкъ, съ дългнесто сухо лице и съ малки мустаци, той и по душа и по тѣло е билъ юнакъ. Прѣдпочиталъ бекяритѣ прѣдъ селянитѣ: „тѣ сѫ мои братя“ —

---

[1]) Богишич, Разбор, стр. 150; Сочиненія Н. Попова, Россія Сербія, стр. 145. 150, 152, 15 .

---

[1]). Караджич, т. I стр. 87—88.
[2]). Мишкович, Географ. истор. слике, Год. Чупича, кн. ...., стр. 203.
[3]). Спомениkъ XVII, стр. 26.

казвалъ той за тѣхъ. Винаги носѣлъ богато орѫжие и хубави дрехи, но пари, колкото ималъ, раздавалъ. Обичалъ руситѣ и никакъ не можалъ да допустне, че Наполеонъ ще земе Москва. Когато руситѣ го упрѣкнали, за гдѣто се вика „хайдутинъ", той отговорилъ, че би се счелъ оскърбенъ, ако да имаше другъ по-голѣмъ хайдутинъ отъ него. 1)

Въ Букурешкия договоръ между Русия и Турция отъ 1812 г. сѫ били прѣдвидени извѣстни правдини за сърбитѣ, но относително границитѣ на Сърбия не е билоказано нищо. Административното дѣление си остава сѫщото и даденитѣ правдини сѫ били само за бѣлградския пашалъкъ. Крайна останала въ видинския пашалъкъ, Алексинецъ — въ нишкия, а Крушевацъ и Паракинъ — въ Лѣсковечкия. За всичкитѣ тия мѣстности осталалъ стария редъ, слѣдователно тѣ сѫ останали български.

Още отъ 1820 год., Милошъ почва да прави постѫпки да се присъединатъ къмъ Сърбия останалитѣ окрѫзи, които били зели участие въ възстанието. Той билъ поддържанъ отъ прѣдставителя на Русия въ Цариградъ. Едвамъ на 1829 год. била опрѣдѣлена една руско-турска комисия, да разграничи къмъ Сърбия помѣнатитѣ окрѫзи. Отъ сръбска страна, въ комисията е земалъ участие князъ Юксимъ Симичъ, „който се отличавалъ съ природна здрава смисъль и скоро били надвити всички трудности". Въ полза на Сърбия било опрѣдѣлено възможно повече земя, макаръ че на много мѣста на това се противили турското население и турскитѣ чифликчии. Даже единиятъ отъ рускитѣ комисари се е противилъ да се даде на Сърбия Горгусовечката нахия, при всичко това и тя била дадена. Турскиятъ комисаръ „спокойно земалъ рушветъ отъ Милоша", като е билъ увѣренъ, че визирътъ нѣма да потвърди направеното. Милошъ опълномощилъ Симича да говори съ него *на чисто*. Турскиятъ комисаръ му отговорилъ, че ако Милошъ желае да получи повече земя, него да слуша: никакви задължения на Портата и договори съ Русия нѣма да му помогнатъ. Трѣбва турското правителство да се прѣспи съ сръбско злато. По този начинъ Милошъ може да получи всичко, даже което не може да очаква отъ Русия или друга държава. Милошъ „се прѣдалъ" и купилъ съ пари онова, което не можелъ да получи по склю-

---

1). Ami Boue „Le Turqne d' Europe", т. III, стр. 297, 298; Ранке, Истор. Срба. стр. 1.0; Караджич, т. I, стр. 2:4.

ченитѣ договори 1). За опрѣдѣленитѣ граници била съставена карта, но тя останала неизпълнена до 1833 година.

Въ началото на 1833 г. въ гр. Крушевацъ двама богати турци — братя Френчеви, откраднали двѣ моми отъ близкитѣ села и ги потурчили. Това е развълнувало цѣлия окрѫгъ. Скоро слѣдъ това крушевачкиятъ и паракинскиятъ окрѫзи зѣли да гонятъ турцитѣ, които се скрили въ градоветѣ, а нѣкои даже избѣгали въ Лѣсковецъ и Нишъ. Милошъ се възползувалъ отъ това събитие. Той заповѣдалъ на пограничнитѣ кнезове да влѣзатъ въ сношение съ възсталалитѣ окрѫзи, да ги снабдяватъ съ орѫжие и да ги възбуждатъ противъ турцитѣ. Отъ друга страна, той се обърналъ къмъ руския посланикъ въ Цариградъ, съ молба да използува случая, но отъ тамъ му прѣпорѫчали търпѣние. Тогава той се обърналъ къмъ съсѣднитѣ паши — нишкия и лѣсковския, да взематъ съвмѣстно мѣрки да не се разпространи смутътъ. Пашитѣ съ радость се съгласили. По взаимно съгласие било рѣшено, докато се рѣши спорътъ, управлението въ двата разбунтувани окрѫга да се повѣри на особени комисари отъ мѣстнитѣ жители. По такъвъ начинъ, фактически, турското управление отъ тамъ било дигнато. Специялниятъ чиновникъ изпратенъ отъ Цариградъ рѣшилъ: турцитѣ да повърнатъ откраднатитѣ моми и да имъ платятъ обезщетение. Това било изпълнено, дѣлото се забравило, но врѣменото управление въ двата окрѫга продължавало да сѫществува и по-сетнѣ 1).

Сѫщата година, въ зайчарско и неготинско ставатъ други осложнения. Видинскиятъ паша и кладовскиятъ мюселимъ, като гледали какъ християнското население възстава отвсѣкѫдѣ и като се бояли сѫщото да не стане и у тѣхъ, показали извънмѣрна строгость и увеличили данъцитѣ и ангаритѣ. Заедно съ това изнудванията и грабежитѣ се увеличили. Положението станало твърдѣ тѣжко. Пролѣтьта на 1833 г. мѣстнитѣ кнезове се събрали и и помолили мюселима да се намалятъ данъцитѣ съгласно закона. Мюселимътъ ги изгонилъ и заповѣдалъ да ги биятъ, а нѣкои даже били затворени въ зайчарския затворъ. Това още повече раздразнило духоветѣ и цѣли тълпи почнали да се събиратъ и да искатъ отъ мюселима да се освободятъ затворенитѣ. Послѣдниятъ заповѣдалъ да стрѣлятъ въ тълпата,

---

1) Н. Поповъ, Россія и Сербія, т. I, стр. 257—267.
1) Н. Поповъ, Россія и Сербія, т. I, стр. 261—265.

вслѣдствие на което паднали много убити и ранени. Тогава възстанала цѣла Крайна. Милошъ тозчасъ повикалъ народното опълчение и изпратилъ войска на границата. Скоро слѣдъ това той заелъ цѣлата страна до Тимокъ. Мѣстнитѣ турци се скрили въ укрѣпенитѣ градове и поискали помощь отъ Видинъ, но видинскиятъ паша се уплашилъ отъ усложнения и, намѣсто да изпрати войска да изгони сърбитѣ, влѣзалъ въ прѣговори съ Милоша. По взаимно съгласие било рѣшено Милошъ да си оттегли войскитѣ отъ окупиранитѣ окрѫзи, като остави само единъ наблюдателенъ отрядъ на Тимокъ. Пашата се отказва да изпрати войска въ Крайна и отегля отъ тамъ мюселима съ подчиненитѣ му органи. Управлението и събирането на данъцитѣ се възлага върху мѣстнитѣ кнезове. *Милошъ порѫчителствува за правилното събиране на данъцитѣ и внасянието имъ въ турската хазна;* сѫщо и за безопасностьта на мѣстнитѣ турци. Слѣдъ това се намѣсилъ рускиятъ посланикъ въ Цариградъ. Той запиталъ Портата защо не се привежда въ изпълнение хартата съставена на 1830 г. и защо не се прѣдаватъ спорнитѣ окрѫзи на Сърбия?[1]) Руското правителство настоявало да се прѣдаде тимошката область на Сърбия и по свои съображения и интереси, каза Н. Поповъ. То е желаело Сърбия, чрѣзъ Кладово да се доближи до Мала-Валахия, за да може да се сношава съ рускитѣ войски, когато дойдатъ тамъ. Послѣ Русия имала интересъ Сърбия да се доближи до ония вѫтрѣшни български земи, които били заемани отъ нея въ войнитѣ ѝ съ Турция. По тази рибота отъ Сърбия била изпратена специална мисия въ Цариградъ. Тамъ, слѣдъ дълги прѣговори, тя се съгласила да се увеличи данъка, който плаща Сърбия на султана, сѫщо дала много подаръци на разни чиновници, докато найпослѣ сполучила да земе султански хатишерифъ за новопридобититѣ земи. *На Сърбия били отстѫпени: Крайна съ Ключъ (Кладово); Църна-Рѣка съ Гургусовецъ, Баня и Свърлигъ; Алексинецъ съ Ръжанъ, Паракинъ и Крушевацъ; часть отъ ново-пазарския окрѫгъ и часть отъ Босна, на изтокъ отъ Дрина*[2]) Ето какъ сѫ били раздавани българскитѣ земи отъ турското правителство!

---

[1]) Въ това врѣме руското влияние въ Цариградъ било достигнало апогея си.

[2]) Н. Поповъ, Россія и Сербія, т. I, стр. 268.

IX. Два културни пояса. Два антропологически и етнически типа Истинската сръбско-българска граница.

Два културни пояса. Професоръ Цвиичъ, като е изучвалъ населението отъ сръбскитѣ земи и на цѣлия Балкански полуостровъ, се натъкналъ на нѣкои твърдѣ важни явления. Прѣди всичко той намѣрилъ, че населението на Балканския полуостровъ отъ разнитѣ народности се дѣли главно на два културни пояса. Сетнѣ, че славянското население тука може да се счита отъ два антропологически и етнически типа. Двата културни пояса сѫ: *патриархалниятъ* и *византийско-цинцарскиятъ* или по-правилно византийско-романскиятъ. Има и други два културни пояса: италиянскиятъ, край адриатическото море, и турскиятъ разпръснатъ, но тѣ сѫ незначителни и нѣматъ особено значение, затова ги изоставяме.

Патриархалниятъ поясъ обгръща първоначалнитѣ сръбски земи: Черна-Гора, Херцеговина, Босна, Ново-пазарския санджакъ, голѣма часть отъ новоспечеленитѣ сръбски земи въ западна Сърбия, а сѫщо и сѣверна Албания. Византийско-романскиятъ културенъ поясъ обхваща: България, Тракия, цѣла Морава, Македония, южна Албания, Епиръ и Гърция. Цвиичъ изключва отъ този културенъ поясъ западната часть на сѣверна България и Косово-Поле, но безъ достатъчно основание, защото по всичкитѣ признаци, както ще видимъ по-долѣ, и тия области принадлежатъ къмъ византийско-романския културенъ поясъ, а не къмъ патриархалния.

Тия два културни пояса изглежда да сѫ отъ много старо врѣме и да опрѣдѣлятъ въ главни черти историята и сѫдбинитѣ на народитѣ на Балканския полуостровъ. Патриархалниятъ поясъ обхваща народенъ животъ и обществени явления по-първобитни, по-неразвити, когато византийско-романскиятъ обгръща области и народи съ по-стара, по-развита култура, съ по-сложенъ и по-диференциранъ общественъ животъ. Тукъ имаме работа съ двѣ групи народности, които независимо отъ своето произхождение, принадлежатъ къмъ двѣ различни култури. Това, мислимъ, показва, че двѣтѣ групи народности сѫ дошли на полуострова въ различни врѣмена, въ двѣ различни епохи. Народитѣ, които принадлежатъ къмъ единъ културенъ поясъ се сродили помежду си чрѣзъ дългъ съвмѣстенъ животъ отъ цѣли столѣтия и периоди. Двѣтѣ групи, ако и да сѫ живѣли съвмѣстно въ продължение на столѣтия, пакъ това врѣме е било сравнително малко за да се заличи разликата отъ двѣтѣ култури. При това схващане, явяватъ се нѣкои неясни въпроси. Напримѣръ, защо сѣвернитѣ албанци, които е прието да считаме за стари жители на Балканитѣ, да принадлежатъ на една по-млада култура, а не къмъ византийско-романската? Този труденъ въпросъ ний не се наемаме да разрѣшимъ, но може да се правятъ разни прѣдположения, напр. че сѣвернитѣ албанци сѫ дошли тукъ цѣли столѣтия по-кѫсно или, че е имало специални причини, които сѫ ги задържали въ една по-първобитна култура и др. п.

Нека видимъ сега кои сѫ характернитѣ признаци на двата културни пояса и съ какво се различаватъ народитѣ отъ едната и другата група.

Въ патриархалния културенъ поясъ сѫ запазени понятията за племе, родъ, братство и кръвно отмѫщение. Тука има племена не само по име, както това е понѣкѫдѣ въ византийско-романския културенъ поясъ, но истински племена съ родова организация. По черногорскитѣ бърда, по Лимъ и Тара и въ сѣверна Албания племената сѫ заемали и заематъ още цѣли области, природно ограничени, съ общи пасбища и управлявани отъ единъ свой родовъ началникъ. Всѣко племе се счита свързано по кръвно произхождение и членоветѣ му не се женятъ помежду си. Тъй като скотовъдството имъ било главното занятие, племената лесно се прѣселвали отъ едно мѣсто на друго. Тѣ се занимавали и занимаватъ главно съ овцевъдство и скотовъдство и твърдѣ малко съ земледѣлие. И овцевъдството у тѣхъ е оригинално: то се извършва, ако не въ цѣли племена, то все пакъ въ отдѣлни задруги. У сърбитѣ задругитѣ сѫ твърдѣ разпространени даже и тамъ, дѣто сѫ се разселили и изгубили племенната си организация, напр. въ Шумадия, край Дрина и въ Австрия.[1]) Задруги добрѣ организирани има навсѣкѫдѣ, дѣто има сърби. За племенната организация у сърбитѣ се споменува отъ най-старитѣ врѣмена. Още при дохождането имъ тука тѣ сѫ съставлявали отдѣлни племена, рѫководени отъ своитѣ жупани. За отдѣлни племена има данни отъ XIII в. насамъ. На югъ въ Черна Гора и Херцеговина старитѣ жупни имена Врѣсине, Оногощъ, Попретна, по-кѫсно се замѣнятъ съ племеннитѣ названия Зубци, Никшичи, Мъркоевичи. Освѣнъ тѣзи сѫ извѣстни отъ старо врѣме Ридяни (1430 г.) и Кривошия (1430 г.); Предоевичи и Машалевичи (XIV в.); Дробняци — на планината Дормиторъ (1354 г.), Негуши — до Которъ (1455 г.), съсѣдни съ Текличи (1381 г.); Беличи (1430 г.), Белопавличи — въ долината на Зета (1411 г.); Озничи, Пипери, Васоевичи, Молоншичи, Кричани и др. отъ които голѣма часть сѫществуватъ и до сега подъ сѫщитѣ имена.[1])

---

[1]) Цвиич, Антроп. проб. — Насел. срп. земала, кн. I стр. XXVI—XXVI.

Иначе е било въ всичкитѣ други земи на югъ и изтокъ, т. е. въ земитѣ отъ византийско-романски културенъ поясъ. Тукъ общественията животъ се е диференциралъ твърдѣ рано: нѣкогашнитѣ племена сѫ изгубили значението си още въ началото на историческото врѣме. Може би се запазили по дълго ония нѣколко славянски племена въ южна Македония, които сѫ дошли въ VII вѣкъ. Племенски названия сѫществуватъ и другадѣ въ Македония и въ западна България, но безъ всекаква племенска организация. Такива сѫ: Мияци, Бърсаци, Шопи, които може да се различаватъ само по типъ, но нѣматъ никакви връзки вѫтрѣ въ племето. Задруги сѫществуватъ тукъ-тамъ, но безъ оная строга организация, която се пази въ сръбскитѣ задруги.[2]) „*На изтокъ отъ Морава и Ибъръ* — казва Иречекъ — *не е допирала плѣменната организация нито въ срѣднитѣ вѣкове.*[3])

Въ сръбскитѣ земи и въ миналото и въ ново врѣме градоветѣ сѫ били малко и незначителни по размѣръ. По-голѣми градове тѣ иматъ въ завладенитѣ чужди земи, образувани отъ чужди елементи, повече наклонни къмъ градски животъ. Сръбскитѣ градове сѫ били и сѫ малки, съ малъкъ общественъ животъ и движение, въ тѣхъ не е имало чужди елементи. Доскоро най-голѣмиятъ имъ градъ е билъ Ужица, ако не се смѣта Бѣлградъ. Друго е било въ византийско романския поясъ. „Извѣстни народи — казва Цвиичъ — иматъ наклонность къмъ голѣми центрове. Такива сж турцитѣ, цинцаритѣ, гърцитѣ (и българитѣ, ще добавимъ ний). Въ Македония и България, дори и въ Босна има относително повече градове и паланки, отколкото има сръбскиятъ народъ". „Въ сръбскитѣ градове нѣмало е турци, гърци и цинцари, нѣма и особеноститѣ на градоветѣ отъ византийско цинцарски типъ, съ типичнитѣ чаршийски улици, дюкянчета, занаяти и пр. Тѣ сж малки и първобитни". Повечето отъ византийско-турскитѣ градове иматъ безистени, съ голѣми чаршии и тѣсни криви улици. Дюкянитѣ сж сбити едни до други, съ кепенци, които като се отворятъ, вижда се цѣлата вжтрѣшность на дюкяна. Въ самата чаршия има много занаятчии: налбанти, ковачи, самерджии, седлари, кюмюрджии, тюфекчии, ножари и други. „Като изключимъ западна Сърбия, Стара-Сърбия и земитѣ на западъ отъ тѣхъ, гръцки търговци и византийски духъ сж владѣли цѣлия Балкански полуостровъ. *Даже въ Срѣмъ, Банатъ и Бачка доскоро всѣки дюкянджия се е наричалъ „гръкъ"*. По отношение на гърцитѣ се губили турци, ермени, евреи. Подъ влиянието на гръцкия търговецъ сж се образували повечето отъ „чаршиитѣ" и въ сѣвернитѣ части на Балканския полуостровъ, а особено духътъ на чаршията, начинътъ на живота и работата. Търговскитѣ книги често сж водени на гръцки езикъ. *И всичкитѣ градове по моравската долина сж биле подъ сжщото влияние.* Византийско-цинцарската култура е обхванала и селското население".[1] Всичко казано по-горѣ отъ Цвиича се отнася и до българскитѣ градове въ всички български земи и въ сѣверна България, и въ Косово-поле и другадѣ. „Хората отъ византийско-цинцарски типъ — казва Цвиичъ — сж по-културни, иматъ вкусъ за по-добъръ животъ. Тѣ влияятъ и на материялната култура; напримѣръ византийскиятъ стилъ е приетъ при постройката на черквитѣ и манастиритѣ. „Цѣла южна Сърбия, казва сжщиятъ, въ сжщность е македонска область и принадлежи къмъ византийско-цинцарския културенъ поясъ". Сжщи е случаятъ и съ Източна-Румелия. *Въ сжщность на Балканския полуостровъ има една голѣма область, въ която чрѣзъ византийско-цинцарската култура, е обединено славянското*

---

[1]) Иречекъ, Истор. Срба, стр. 129, 131, 132.

[2]) Цвиич, Антроп. пробл., стр. XXXI XXXII.

[3]) Иречекъ, Истор. Срба, стр. 133.

---

[1] Цвијич, Антроп. пробл. стр LIX. LXI XXIX. XCII.

население; това население въ много отношения усѣща еднакво и по-лесно се споразумѣва помежду си".[1]

Когато въ чисто сръбскитѣ земи почти нѣма никакви занаяти и колкото ги има, сж прѣнесени отъ българскитѣ земи, въ византийско-романския кржгъ занаятитѣ сж твърдѣ много развити не само въ градоветѣ, но и по селата. Отъ Бѣла-Паланка, пиротски окржгъ, излизатъ грънчари, които обикалятъ цѣла Сърбия и Босна. Сжщо мутафчиитѣ отъ тия мѣста упражняватъ занаята си по всичкитѣ сръбски прѣдѣли. Отъ тукъ и отъ нишко излизатъ керемидари и тухлари. „Първата керемида въ Шумадия — казва Миличевичъ — сж донесли керемидаритѣ и тухларитѣ отъ нишкия и пиротския окржзи. И днесъ още мжчно може да се намѣри въ Шумадия кладенецъ, който да е направенъ отъ мѣстнитѣ жители, безъ помощьта на тия пришелци отъ нишкия окржгъ или отъ торлака". И грънчаритѣ сж повече отъ нишко и пиротско. Въ планинския прѣдѣлъ, между Нишъ и Видинъ, е усрѣдоточено килимарството, съ главни центрове Пиротъ и Чипровци. Отъ княжевечко излизатъ майстори за строене кжщи. Въ Враня и Лѣсковецъ е усрѣдоточено вжжарството. Въ околноститѣ на Битоля и Призрѣнъ хората се прѣдаватъ на терзийство и златарство. Златари е имало въ старо врѣме въ Ипекъ и Шкодра отъ занаятчии изъ Струга и Дебъръ. Отъ околноститѣ на Битоля, Призренъ и Скопие жителитѣ се пръскатъ на вси страни по разни занаяти и на работа. Дебранитѣ сж извѣстни като строители на черкви и като зографи, гдѣто работятъ и женитѣ и дѣцата. Отъ трънско и отъ кюстендилското краище излизатъ дърводѣлци и зидари. На Морава и Косово-поле има цѣли села по имената на занаятитѣ: колари, сѣдлари, тухлари, щитари, кожухари, ковачи, златари, камилари, грънчари, [illegible]лончари, коритникъ, коричани, чешлари, уляри (кованджии); около езерата — рибари. Занаятитѣ въ старо врѣме сж били на голѣма почить [2]).

Въ областитѣ на византийско-романския културенъ поясъ е развито напояването на обработванитѣ земи въ голѣми размѣри, чрѣзъ вади, долапи, резервоари (въ Мъгленъ, Македония). Това нѣщо или никакъ го нѣма въ сръбскитѣ земи или го има съвсѣмъ малко. Сжщо тамъ нѣма типичния български бахчаванджилъкъ[1]).

---

[1] Цвијич, Антроп. пробл., стр. XXX., забѣл. XXXVII.

[2] Цвијич, Антроп. пробл. стр. LIII; Новаковић, Село, стр. 65, 66, 71

Въ западната часть на полуострова — въ сръбскитѣ земи — повечето пжти рѣкитѣ и рѣкичкитѣ иматъ самостоятелни имена, независимо отъ имената на селата. Въобще, тука номенклатурата на мѣстноститѣ е твърдѣ развита, може би защото овчарскиятъ животъ помага на това. Друго е въ византийско-романския културенъ кржгъ: тука повечето пжти рѣкитѣ нѣматъ отдѣлни названия отъ селата, а носятъ имената на селата презъ които минаватъ[2]).

Мисирковъ бѣше забѣлѣзалъ, че на Морава, когато се дава утвърдителенъ знакъ, за да се каже *да*, клати се глава хоризонтално, а за отрицание — отгорѣ надолу. Така е и въ всичкитѣ български земи. Въ западна Сърбия е съвсѣмъ напротивъ. Тамъ, за отрицание се клати глава хоризонтално, а за знакъ на съгласие — отгорѣ надолу[3])

Културнитѣ пояси могатъ да ни обяснятъ и слѣдующитѣ езиковни особености въ разнитѣ части на Балканския полуостровъ особенности, които обединяватъ разнитѣ части на българския народъ, а цѣлия български народъ обединяватъ съ другитѣ народи отъ византийско-романския културенъ поясъ. Така напр., има извѣстни признаци, общи за всичкитѣ части на българския езикъ и които ги нѣма въ сръбския; такива сж: отсжтствие на падежни форми въ българския езикъ и замѣняването имъ съ прѣдлози; отсжтствие на неопрѣдѣлено наклонение (infinitivus); употрѣбение на членъ въ края на думитѣ; употрѣбение на двойно мѣстоимение; отсжтствие на дълги гласни въ българския езикъ. Всички тия признаци сж свойствени и на моравскитѣ нарѣчия, съ изключение може би на члена, който понѣкждѣ се явява въ прикрита форма. „Това, което различава шопитѣ отъ сърбитѣ — каза Беличъ — ги сближава съ македонцитѣ и българитѣ. Това и по отношение на езика и по отношение на етнологическитѣ черти". Сжщата мисъль авторътъ изказва и на друго мѣсто, като я разширява върху страни отвънъ прѣдѣлитѣ на българския и сръбския езици. „Особеноститѣ на моравскитѣ нарѣчия ги свързватъ и въ най-отдалеченитѣ части; такива особености нѣма въ сръбския езикъ или, ако ги има, не въ такъвъ

---

[1]) Цвијич, Антроп. пробл стр. LII;

[2]) Пакъ тамъ, стр. CXLII.

[3]) Мисирковъ. Значен. Морав нарѣчие. Българ. Прѣгл. 1898, кн. V.

размѣръ. Отъ друга страна, тѣ сж *свойствени* на другитѣ славянски нарѣчия наоколо: български, македонски, а *сжщо и на езицитѣ гръцки, албански и ромжнски*". „*Българскиятъ езикъ заедно съ моравскитѣ нарѣчия има общи черти съ гръцкия, ромжнския и албанския*". Тѣ сж почти сжщитѣ, които различаватъ българския отъ сръбския езикъ: отсжтствие на падежи (ромжнски, новогръцки), честото употрѣбение на ъ (ромжнски, албански, български); носово започване на думитѣ (ромжнски, албански, отчасти български). Всички тия особености ги нѣма въ сръбския язикъ; въ него има други, които ги нѣма въ българския, новогръцкия, ромжнския и албанския езици. Защо това е тъй се пита въ недоумѣние Беличъ? Защо славянитѣ на Морава, които сж живѣли съ сърбитѣ единъ общъ животъ, иматъ такива особености, различно отъ сърбитѣ и които ги сближаватъ не само съ българитѣ, но и съ съвършено други околни езици? Това е *римското влияние*, заключава той, което е асимилирало славянитѣ отъ България, Македония и една часть отъ Сърбия (!). Българскиятъ, днешниятъ български езикъ (?), слѣдователно източно българския езикъ (!), всичкитѣ малки македонски говори и тия наши диалекти (!) се обединяватъ съ тѣзи черти въ една обща привидна цѣлость.[1])

Ето дѣ се крие началото на различието между българския и сръбския езици — въ римско врѣме! Българскиятъ езикъ е добилъ форми нему свойствени, свойствени сжщеврѣменно и на другитѣ балкански езици (съ изключение на сръбския), още въ римско врѣме, когато тукъ още нѣмало сърби;[2]) затова българи и сърби сж толкова чужди едни на други; затова българи, гърци, ромжни и албанци въ много отношения сж поблизки; затова Косово-поле и Морава образуватъ едно цѣло съ българскитѣ земи и съ земитѣ на цѣлия византийско-романски културенъ поясъ.

Тукъ пакъ се натъкваме на една особеность, която като че ли не е въ хармония съ нѣкои данни изложени по-горѣ. Именно сѣвернитѣ албанци, които въ извѣстно отношение образуватъ единъ културенъ типъ съ сърбитѣ, въ друго — въ езика, се сближаватъ съ народитѣ отъ византийско-романския културенъ поясъ. Ний само отбѣлѣзваме това, безъ да се произнесемъ окончателно.

---

[1]) А. Белич. Дијалекти источне и јужне Србије, стр. LVI–LXVIII; LXIX–LXXIII и стр. 6 3, 624; 646–64.

[2]) Тѣзи особености ги нѣма въ латинския язикъ, за това тѣ по скоро сж заети отъ келтския или даже тракийския, съ които българитѣ и другитѣ балкански народи, безъ сърбитѣ, сж живѣли цѣли столѣтия.

Два антропологически и етнически типа. Населението отъ западна Сърбия, Босна, Херцеговина, Сенички и Плевелски прѣдѣли (безъ Ново-пазарско) и Черна Гора (безъ крайморието и Подгорица) — казва Цвичъ — етнографически прѣдставлява единъ еднороденъ елементъ. Въ миналото и тукъ може да е имало чужди елементи, но тѣ сѫ се прѣтопили безъ да сѫ оставили нѣкои чувствителни слѣди въ типа на населението. Тукъ хората сѫ силни, високи, съ издадени ябълки на лицето и съ соколови очи. *Тази люлка на сърбизма въ всѣко отношение е най-голѣма противоположность на народитѣ и племената отъ византийско-романския културенъ поясъ.* Ново-пазарско и адриатическото крайбрѣжие на Черна Гора прѣдставляватъ прѣходенъ типъ и смѣсица съ чужди елементи.1)

Сърбитѣ отъ поменатитѣ сръбски земи се отличаватъ съ голѣма плодовитость, експансивность, разширяватъ се по всички направления, завладѣватъ нови земи и крѣпятъ сърбизма въ крайнитѣ сръбски прѣдѣли. 2) Сръбскитѣ автори нееднократно сѫ изтъквали, че западнитѣ сръбски земи се отличаватъ съ особени етнически и психологически черти, само тѣмъ свойствени. Напр. Томичъ, като говори за Дробнякъ, планинска областъ на Черна Гора, казва, че старитѣ сръбски обичаи и особености въ своята цѣлость никѫдѣ тъй добрѣ не сѫ запазени, както тука. 3) За Лимъ и Тара казва Марконичъ, че сѫ частъ отъ ония сръбски земи, дѣто най-добрѣ сѫ запазени особеноститѣ на сръбския народъ и чистиятъ националенъ сръбски типъ. 4) За Долно Драгачево, на западъ отъ Рудникъ, единъ други авторъ забѣлѣзва, че по тѣлесни и душевни особености народътъ е отъ западнитѣ прѣдѣли на ново-пазарския санджакъ и образува едно етническо цѣло съ Херцеговина.5)

Съвсѣмъ друго е на Морава и въ източнитѣ български прѣдѣли на сръбската държава. Професоръ Цвичъ, въ една тържествено произнесена рѣчь въ присѫтствието на сръбския кралъ и на една отбрана публика въ Бѣлградъ, бѣ казалъ, че съ новозавладѣнитѣ земи на изтокъ, *Сърбия е влѣзла въ зоната на моравско-вардарското племе.* Споредъ него, Сърбия сега се състои отъ племена съ различни диалекти и донѣкѫдѣ на *различни народни части.*. Запазили сѫ извѣстни инстинкти, поради които *южнитѣ области тежнѣятъ повече къмъ Македония,* а западнитѣ — къмъ Босна. 1) Новаковичъ като говори за населението отъ западната страна на Велика Морава, забѣлѣзва, че „Бѣлица, Лѣвачъ и Темничъ *сѫ извѣстни съ жители отъ източното сръбско племе, които всѣкога сѫ се отличавали съ своитѣ особенности и своя темпераментъ.* 2) Маджарскиятъ професоръ Иосифъ Сабо, който е пѫтувалъ прѣзъ Сърбия на 1872 — 1874 г. г., пише, че въ тогавашна Сърбия имало на изтокъ отъ Морава до 100,000 българи и че тѣ по всичко се различавали отъ сърбитѣ. Тѣ не били съ сърбитѣ единъ народъ съ два диалекта, а прѣдставлявали два народа, *два типа*: „българинътъ е отъ низъкъ ръстъ, съ некрасиво лице, трудолюбивъ, живѣе скромно и увеличава богатството си. Сърбинътъ, напротивъ, е високъ, съ правилни черти, гостолюбивъ, не обича да работи, затова е бѣденъ и не напрѣдва„ 3). Споредъ Николича, въ бѣлградския окрѫгъ и сега се различаватъ хората по произхождение отъ източнитѣ (български) и западнитѣ (сръбски) земи; не само по носия и по говора, но и въ обичаитѣ, *по физиономията* и по други черти 4). Различието въ характера и типа между българи и сърби бѣше забѣлѣзалъ и нашиятъ покоенъ общественъ дѣецъ Тодоръ Икономовъ въ брошурата си „Писма отъ Сърбия“ 5) Въ противоположность на еднообразния сръбски типъ, моравскиятъ, или българскиятъ, прѣдставлява смѣсъ отъ разни типове, тъй като българскиятъ народъ отъ славянско произхождение е погълналъ значителенъ процентъ турански елементи 6).

Въ патриархалния културенъ поясъ селата сѫ малки, отъ по 20—30 кѫщи, и сѫ разхвърлени на дълги растояния по

---

1) Насел. срп. зем., кн. I, стр. 437.

2) Сѫщо, кн. I, стр. 272.

3) Сѫщо, кн I, стр. 99, 100.

4) Цвиjич, Антроп. пробл., стр. CLXI, XXVI, XXXI.

---

1) Цвиjич, О националом роду, Срп. Кн. Гласн. кн. XVIII мартъ 1907 год.

2) Новакович, Устанак на Дахиjе, стр. 135.

3) Отачбина, май 1875 год., стр. 142—148.

4) Николич, Околина Београдa, Нас. срп. зем., кн. II, стр. 968.

5) Т. Икономовъ, Писма отъ Сърбия. Въ сѫща смисълъ Чилингировъ Поморалия. стр. 6.

6) Г. Пановъ въ книгата си „Психология на Българ. Народъ“ отива до тамъ, да твърди че цѣлия български народъ е отъ хунско произхождение, и че славянский язикъ е въсприелъ по случайно стечение на обстоятелствата стр. 72.

7—8 километра. Тѣ сѫ разположени винаги по планински висо-
чини и високи бърда. Всичкитѣ имоти на единъ селенинъ ви-
наги сѫ разположени около кѫщата му, като ниви, ливади
и пр. Такива сѫ селата въ Черна-Гора, освѣнъ крайбрѣжието,
Херцеговина, Стара Рашка съ Стари-Влахъ, въ Босна, Шума-
дия, валевско, подринско и на сѣверъ отчасти, въ Австрия; та-
кива сѫ въ сѣверна и срѣдна Албания. Този типъ села Цвиичъ
нарича *старо-влашки типъ*, понеже той е най-типиченъ на
Стари-Влахъ, „Разположението на селскитѣ имоти — казва
Цвиичъ — показва етническитѣ особености на народа, какъ
желае да владѣе имотитѣ си, или пъкъ начина какъ първона-
чално тия имоти сѫ били завладени". Старо-влашкиятъ или
разпръснатиятъ типъ села не е навсѣкѫдѣ еднакъвъ. Еднитѣ
сѫ повече разпръснати, другитѣ — по-малко. Така, шумадий-
скитѣ села сѫ по-събрани, може би подъ влиянието на онова
старо-славянско население, което намѣрили тука новитѣ сръб-
ски прѣселенци и съ което се смѣсили. Но пакъ тѣ дотолкова
сѫ разпръснати, щото се различаватъ отъ сгрупиранитѣ села
на Морава. Селата по Ибъръ се състоятъ отъ малки групи
кѫщи, подобно на сгрупиранитѣ села около Власина, но тѣ се
различаватъ отъ послѣднитѣ съ това, че имотитѣ на селенина
сѫ винаги около кѫщата му, пъкъ и кѫщята сѫ доста разда-
лечени; тукъ имаме пакъ разпръснатъ сръбски типъ села, но и
въ това отношение Ибъръ държи прѣходно положение. Селата
въ валевско и подринско макаръ и разпръснати, но подъ влия-
нието на австрийската култура, на много мѣста кѫщята сѫ на-
редени на дълги улици, като около всѣка кѫща е разположенъ
имота на селенина [1]).

Съвсѣмъ други сѫ селата на Морава, Косово-поле, Бъл-
гария, Тракия и Македония; сѫщо въ южна Албания, Епиръ и
Гърция. Тѣзи села сѫ сгрупирани на малко пространство, кѫщята
сѫ една до друга, съ малки дворища, улицитѣ сѫ тѣсни и
и криви. Нивитѣ и ливадитѣ сѫ далечъ отъ селото и сѫ раз-
пръснати по цѣлото селско землище. Всѣки селянинъ има на
повече мѣста ниви и ливади. „Въ южнитѣ и източнитѣ сръб-
ски прѣдѣли — казва Цвиичъ —, гдѣто имотитѣ сѫ разпръс-
нати, най-малко можемъ да знаемъ по какъвъ начинъ първо-

---

[1]) Цвиjич, Антроп. пробл., XL, XLI, XLIX, LI LXVII—LXX; C, Ch
CIV—CVII.

начално сѫ завладѣни селскитѣ имоти" [1]). Тукъ отдавна се е
минало онова врѣме, когато имотитѣ сѫ били сгрупирани около
кѫщата на селенина. Тукъ отдѣлнитѣ имоти по-отдавна сѫ мина-
вали отъ рѫка на рѫка, има по голѣма диференциация, животътъ
е по-развитъ. Още въ срѣднитѣ вѣкове е било тъй. Въ земле-
дѣлческия законъ Νόμος Γεωργικός отъ VIII вѣкъ се говори за
размѣпяване на ниви между селянитѣ отъ едно и сѫщо село,
а въ описа на тетовския манастиръ отъ XIV вѣкъ имотитѣ на
разни лица сѫ разхвърляни и размѣсени въ селското землище [2]).
Селата отъ този типъ сѫ били и сѫ голѣми, въ противополож-
ность на малкитѣ сръбски. ВъМетохия, Косово, Скопско и Македония
—казва Цвиичъ—*и поменъ нѣма* отъ първобитното село. Новако-
вичъ е намѣрилъ, че и *въ старо врѣме тѣзи най-населени и най-*
културни области на старата сръбска държава сѫ имали сѫщо
такива *истински села*, каквито иматъ и сега " [3]). Селата отъ
сгрупирания типъ, които Цвиичъ нарича още *скопски типъ*,
винаги сѫ разположени въ долищата и по странитѣ на рѣкитѣ.
Селата иматъ крѫгла форма, срѣдъ селото има площадъ „срѣдъ
село", дѣто става хорото, разположени сѫ дюкянитѣ и въоще
се развива цѣлия селски общественъ животъ. Селата се съ-
стоятъ отъ махли, но пакъ една до друга. Всѣко село има едни
гробища, въ противоположность на сръбскитѣ села съ разхвър-
лени гробища. Срѣщатъ се разновидности и въ този типъ села.
Понѣкѫдѣ, въ Македония кѫщята сѫ толкова сгрупирани, че
изглеждатъ да сѫ една върху друга. Около Власина, поради ха-
рактера на мѣстностьта, кѫщята сѫ на малки групи, но пакъ
сѫ запазени типичнитѣ черти на сгрупиранитѣ села [4]).

Въ зависимость отъ типа на селото се намира типътъ на
кѫщата. Въ областьта на старовлашкия типъ села кѫщята сѫ
съ високъ покривъ, покрити съ слама, каменни плочи или съ
малки дъсчици — шиндри. Куминътъ на сръбската кѫща е
голѣма противоположность на кумина на моравската и българ-
ската. Сръбската кѫща обикновено се състои отъ една голѣма
стая, съ едно прилепено килерче за тургане на дрехи. Понѣко-
гажъ килерчето се обръща на по-голѣма стая. Голѣмата стая

---

[1]) Пакъ тамъ, LI.
[2]) Проф. Павловъ, Законнія, изд. Имп. Акад. Наукъ, кн. 38, стр. 44;
Успѣнскій. Слѣди писцовихъ книгъ, Журн. Мин. Нар. Просвѣщ. 1885 г., кн.
240, стр. 32, 83. Сѫщо Българ. населен въ срѣднитѣ вѣкове стр.131, 205.
[3]) Цвиjич, Антроп. пробл., стр. LXV.
[4]) Сѫщо, стр. CX—CXI; LXXIII—LXXIV, LXXV. LXXVI.

отъ двѣтѣ страни има двѣ дупки, които се затварятъ съ дъски или книга и служатъ за прозорци. Кѫщята сѫ отъ дървенъ материялъ или плетени, но въ послѣдно врѣме се зидатъ и отъ тухли, покриватъ се съ керемиди отъ мастори-зидари дошли отъ Нишъ и Пиротъ. По адриатическото крайбрѣжие кѫщята сѫ по-други, подъ влиянието на италиянската култура.

На Морава и въ всичкитѣ български земи кѫщята сѫ съвсѣмъ други отъ сръбскитѣ; Цвиичъ ги нарича отъ моравски типъ [1]). Моравската кѫща е квадратна, плетена или зидена отъ тухли; покрита е съ керемиди и покривътъ не е твърдѣ високъ. Тя се състои отъ три стаи: хаятъ, кѫща и соба; понѣкогашъ само отъ първитѣ двѣ. „*И въ вѫтрѣшното уреждане и по външнитѣ украшения на моравската кѫща* — казва Цвиичъ *има такива особености, които сѫ само източни. На тѣхъ се виждатъ боядисани изображения, дървени рѣзби и др.* [2]).

Къмъ това трѣбва да се добави, че сръбската кѫща винаги е принадлежность на сръбскитѣ села отъ старовлашки типъ, а моравската я има само въ моравскитѣ и въобще българскитѣ села.

Защо еднитѣ села сѫ сгрупирани, а другитѣ разпрѫснати? — Цвиичъ намира, че на това донѣкждѣ сѫ причина економическитѣ условия и пластиката на земята. „Но се пакъ несъмнено е — добавя той, че въ това отношение трѣбва да има и етническо прѣдразположение“. Като говори за западна Сърбия, той казва: „изглежда, че въ тия области жителитѣ и по своето етническо прѣдразположение иматъ наклонность къмъ разпрѫснатия типъ“. За източнитѣ прѣдѣли казва, че „понѣ въ голѣма степень стремлението къмъ сгрупирания типъ се дължи на етническо прѣдразположение“. Особено е характерно констатираното отъ Цвиича обстоятелство, че старовлашанитѣ прѣнасятъ съ себе си разпрѫснатия типъ села и когато слизатъ отъ планинитѣ въ долинитѣ. А шопитѣ и торлацитѣ, прѣселени въ западна Сърбия, си устройватъ селата въ сгрупиранъ типъ. Около Бѣлградъ и въ Шумадия торлацитѣ живѣятъ въ села отъ сгрупиранъ типъ; *мѣстностьта не е повлияла*. Смиляничъ констатира, че за образуването на села въ сгрупиранъ или разпрѫснатъ типъ, на първо мѣсто иматъ значение *етническитѣ*

---

[1]) Сѫщо, стр. C - CI, CIV—CVII.

[2]) Цвиjич, Антроп. пробл., стр. CX CXI, CLI

особености и добавя: „долината на западна Морава има всичкитѣ условия за сгрупиранъ типъ, но пакъ всички села сѫ разпрѫснати. Отъ друга страна, на изтокъ селата сѫ отъ сгрупиранъ типъ даже въ планинскитѣ мѣста, напр. въ Тимошко. По начина, както се строи кѫщата, по плана, може да се види етническото влияние. [1])

Докждѣ се простиратъ на западъ селата отъ скопския типъ и моравската кѫща? Коя е границата на сгрупиранитѣ и разпрѫснатитѣ села въ Сърбия? На това накратко може да се отговори така: тази граница е тамъ, дѣто се отдѣля моравско-българския етнически типъ отъ сръбския, дѣто се разграничава патриархалния културенъ поясъ отъ византийско-романския; гдѣто е границата на моравското и шумадийското нарѣчия.

„Въ околноститѣ на Бѣлградъ — казва Цвиичъ —и още понѣкждѣ въ Шумадия селата на торлашкитѣ прѣселници сѫ отъ сгрупиранъ типъ“. „На сѣверъ — казва сѫщиятъ — шумадийското население допира близо до Бѣлградъ; послѣднитѣ негови села сѫ: Лещани, Зуце, Бѣли-Потокъ и Комодражи. Оттамъ достигатъ и типътъ на разпрѫснатитѣ села и на шумадийската кѫща. Отъ сгрупиранъ типъ сѫ селата Желуникъ, Мириево, Велико-село, Сланиця, Калугерица, Винга, Болечъ, Лещани, Ритопекъ и др.“ [2]). По Лепеница и Рача отъ 90 села 38 сѫ показани като разпрѫснати, а другитѣ повече или по-малко сгрупирани. Тукъ, споредъ Радивоевичъ, сгрупиранитѣ и разпрѫснатитѣ села сѫ размѣсени и точна граница не може да се прокара. Това на дали е съвсѣмъ тъй, защото етнографитѣ турятъ край Морава, на едно значително разстояние (около 20 килом.) на западъ моравското нарѣчие, което е свързано съ сгрупирания типъ села. За областьта по-на югъ Циивчъ казва слѣдното: „На източната страна на Шумадия прѣстава типътъ на старовлашкитѣ села *едвамъ по другата страна на планинитѣ, които сѫ обърнати къмъ Морава*. Това най-добрѣ може да се види по пѫтя отъ Крагуевацъ за Ягодина: селата Горна-Сабанта и Бѣлица, по горното течение на р. Бѣлица, още принадлежатъ къмъ старовлашкия типъ. Малко по надолу отъ тѣхъ, напр. с. Бунаръ, е отъ сгрупиранъ типъ. [3]) За областьта по-на югъ у сѫщия намираме слѣдното: „Отъ скопския типъ сж селата на Морава (Велика) и долното течение на западна сръбска Морава. Отъ старовлашкия типъ сж селата въ капаонишката область и всичкитѣ села на западъ отъ Ибъръ, сжщо и въ горна Топлица на изтокъ отъ Капаоникъ. Едвамъ въ *долината на западна Морава, надъ Тръстеникъ,* започватъ сгрупиранитѣ села, дѣто се ограничаватъ въ тѣсната долина. Тѣ обаче *се вдаватъ дълбоко въ долинитѣ на Расина и Трѫбетинската рѣка.*[1]) По Ибъръ селата сж отъ разпръснатъ типъ; тѣ обаче доближаватъ къмъ сгрупирания и прѣдставляватъ единъ срѣденъ типъ.[2]) Селата отъ Горни-Лабъ, колкото и да сж малки, пакъ сж отъ сгрупиранъ типъ.[3]) „Отъ Рогозна (митровичка околия) и по-нататъкъ въ ново-пазарския санджакъ, селата сж отъ разпръснатъ типъ. Споредъ това, ми се чини, — казва Цвиичъ — че границата между сгрупирания и разпръснатия типъ трѣбва да бжде на сѣверъ и на сѣверо-изтокъ отъ Метохия. Отъ старовлашкия типъ сж селата по цѣлата Ново-пазарска область *до Косово и Метохия.*[4]) Въ Косово и Метохия, макаръ и пластиката на земята да прѣдразполага къмъ разпръснатия типъ, пакъ селата сж сгрупирани.[5])

---

[1]) Цвиj-ч, Антроп. пробл. стр. LXXXIV; LXXXII LXXXVIII; С. Смиланич, Преглед географ. литер, кн. IV, стр. 25, 83.

[2]) Цвиjич, пакъ тамъ, стр. LXXXIII—LXXXIV.

[3]) Сѫщо. стр. XXII.

По носията се отличаватъ окрѫзитѣ църнорѣчки (зайчарски), княжевецки, пиротски. нишки и врански. Въ първитѣ три окрѫзи носятъ беневреци отъ бѣла аба, като въ софийско, безъ долни гащи; кожуси, горна дреха — „долама", дорамникъ, долактица, халина или „дреха", повечето отъ бѣло сукно. Въ другитѣ окрѫзи прѣобладава черно или сиво сукно. Носятъ калпаци отъ овча кожа, поясъ и на краката си увиватъ „навуща". Женитѣ турятъ на главитѣ си „тървели" (една дебела такана материя) или висналъ отзадъ пешкиръ, който се вика „ручникъ". Носятъ „сукманъ" или сукня или, намѣсто това, двѣ прѣстилки. Опасватъ се сжщо съ пояси или голѣми павти; краката си увиватъ съ навуща, особено зимно врѣме. Въобще носията е почти сжщата като у шопитѣ около София. Женската носия, като по-консервативна, се пази и по нагорѣ по В. Морава и по Лепеница и Ресава; сжщо—на западъ и югъ,

---

[1]) Цвиjич. Антроп. пробл. LXXII—LXXVII.
[2]) Илич, Ибар, Насел. срп. зем. кн. III, стр. 571, 572, 577.
[3]) Преглед географ. литер., кн IV, реценз. книгата на Поповичъ.
[4]) Цвиjич. Антроп. пробл. LXXII.
[5]) Сжщо, стр. LXXXIV; Прегл, географ. литер. кн. IV, стр. 83.

по ягодинско, крушевачко и дори въ Косово-поле. По долна В. Морава, както населението е смѣсено и езикътъ е обединенъ, тъй и костюмитѣ сж получили малко по-друга форма. Мжжкитѣ дрехи сж тѣсни, отъ черна аба, носятъ островръхи калпаци, чорапи и зимѣ и лѣтѣ.

По-на западъ, въ чисто сръбскитѣ земи, мжжетѣ носятъ горна дреха „памуклия", червени елеци „джамадани" съ ржкави и безъ; на главата фесъ, а въ по-ново врѣме — островрѫхъ калпакъ или сламена капела. Женитѣ сжщо носятъ фесове или „конги," сукня или купешка рокля [1]). У черногорцитѣ, прѣселени въ източна Сърбия, и у мжжетѣ и у женитѣ забѣлѣзахъ повечето купешки дрехи отъ европейска материя.

Цвиичъ като разглежда съчинението на Миличевича „живот срба селяка", натяква на автора, че не е отбѣлѣзалъ мѣстото и областьта, отъ дѣто сж събирани народнитѣ обичаи, вѣрвания и други прояви на народния животъ. Споредъ него, географическото разпространение на тия обичаи и прояви е отъ най-голѣмъ интересъ, особено като се има прѣдъ видъ, че въ Сърбия, край другитѣ дребни характерни признаци, и въ това отношение има голѣма противоположность между Стари-Влахъ и източнитѣ сръбски прѣдѣли [2].

Истинската сръбско-българска граница. Макаръ Сърбия да е владѣла на Морава и Косово-поле, пакъ първоначалнитѣ, истинскитѣ ѝ грачици къмъ изтокъ не се забравяли дълго врѣме. Отъ тѣзи граници Сърбия е излѣзла, станала повелика въ врѣме на Неманя, въ края на XII в.; тя се е увеличила още повече въ врѣме на Милутина и Душана въ XIV в.; но всички помнѣли и знаели добрѣ, че новозавладѣнитѣ земи не сж сръбски, знаели докждѣ е била първата, истинската сръбска граница. Това се е помнѣло дълго врѣме и слѣдъ дохождането на турцитѣ, почти до наши дни.

Първи Порфирогенетъ казва, че гр. Раса (Нови-Пазаръ) е билъ български градъ, значи само по-на задъ отъ него е била Сърбия. Въ IX, X, XI и XII в. в. българскитѣ царе и византийскитѣ императори често нападатъ сръбската земя отвъдъ Раса. Въ края на XII вѣкъ сърбитѣ завладѣватъ Ибъръ и тѣхната граница се прѣмества на Звѣчанъ, до Митровица. Ана

---

[1]) Каричъ, Србиjа, стр. 116—130.
[2]) Прѣгледъ географ. литер., св. II, стр 19.

Комнена и Скилица знаятъ сръбската граница на Звѣчанъ, сѣверно отъ Пришина, даже етнографическата сръбска граница турятъ тамъ [1]). На 1172 г. сърбитѣ нападнали саксонския херцогъ Хенрихъ Левъ на Морава, да го ограбятъ, но били разбити и подгонени до собствената имъ граница на Звѣчанъ и до с. Пантино, до този градъ. [2]) На югъ тѣ владѣяли само до изворитѣ на Тара и Лимъ, защото по-на югъ били византийскитѣ провинции Arbanum (шкодренско) и Polatum (Метохия) [3]). Въ X. вѣкъ Аль-Масуди турга Сърбия отвъдъ Морава [4]). Въ XII вѣкъ Вилхелмъ Тирски я турга между Далмация, Маджарско и Италия въ тогавашнитѣ имъ граници; Сърбия е била планинска страна, покрита съ гори и трудно достѫпна [5]). А такава е областьта отвъдъ Ибъръ. Алекси Комненъ билъ заселилъ на тази граница печенеги за да я пази отъ сръбски нападения; отъ онова врѣме сѫ останали имената на селата Печоноге на Гружа и Печеневци до Лѣсковецъ [6]). Въ XVI в. Петанчичъ казва, че расиянитѣ (сърбитѣ) живѣятъ по другата страна на Monti Apenini (Капаоникъ) и сѫ народъ дивъ и войственъ; на Морава живѣялъ единъ другъ народъ, по-благъ и по-питоменъ, който той нарича „сервияни“ [7]) Вижда се, защото сѫ били дълго врѣме подъ сърбитѣ. Bonfinius въ XV вѣкъ казва, че Косово поле се намира между Сърбия и България, а Hanfi и Brown (1673) турятъ сѫщата область въ границитѣ на България [8]). Ramberti на 1534 г. въ границитѣ на Сърбия туря и България, като подразбира, види се, че голѣма часть отъ нея е българска земя. Сѫщиятъ и още единъ старъ авторъ казватъ, че monte di morlaco, на границата на Метохия, е граница на Херцеговина. Матковичъ, като привежда това мѣсто, казва, че тамъ е границата на южния сръбски говоръ съ източния или моравския. И акцентътъ и носията задъ тия планини се измѣнявали [9]). Arnolf Hanff е пѫтувалъ на 1496–99 г. отъ Одринъ за Рагуза прѣзъ Пловдивъ, Кюстендилъ, Нови-Пазаръ; на западъ отъ Морава той казва, че е

---

[1]) Дриновъ, Съчинен., стр. 228, 235; Иречекъ. Истор. Срба, стр. 235

[2]) Иречекъ. Истор. Срба стр. 249.

[3]) Сѫщо, стр. 112, 216.

[4]) Сѫщо, стр. 571.

[5]) Иречекъ, Истор. Срба, стр. 179, 207, 228.

[6]) Rad, кн. XLIX, стр. 126.

[7]) Иширковъ, Приносъ къмъ етногр. на мак, славѣни, стр. 55.

[8]) Rad, кн. LVI, стр. 210, 313.

Bulgaria inferior — долна България, а отъ Митровица нататъкъ е Сърбия (Severien, Scerfia) [1]). Сръбскитѣ крале и сръбскитѣ писатели наричатъ Косово-поле и Метохия „гръцка земя“ [2]) Ковачевичъ и Иовановичъ въ своята сръбска история казватъ, че власитѣ образували жива прѣграда между българи и сърби въ два пояса: между Ибъръ и Дринъ и на Капаоникъ [3]). Въ турско врѣме цѣлата страна на изтокъ и на югъ отъ Ибъръ се нарича Румелия или Македония. Приведохме по-горѣ една сръбска народна пѣсень, въ която Морава, въ владѣнието на Гюра Бранковичъ, се нарича Македония. Въ началото на XIX в. Пукевилъ е миналъ отъ Нови-Пазаръ за Прищина. Като миналъ Митровица и Вучитрънъ, водачитѣ му обърнали вниманието, че минаватъ въ Румелия [1]). Тази граница най-добрѣ се обяснява отъ Новаковичъ, затова ще си позволимъ да цитираме отъ него цѣлия този пасажъ:

„Въ старо врѣме — казва той — въ сѣверо-западния край на полуострова се намираше Илирикъ — голѣма римска провинция, която обхващаше Далмация, Босна, Херцеговина и Раса, задъ планинитѣ съ сегашна западна Сърбия, *на западъ отъ Капаоникъ и Рудникъ*. Кагато се раздѣли римската империя на западна и източна, Илирия остана на западната империя, източната империя допираше до границитѣ на Илирия...... *Тази граница остана и за послѣдващитѣ врѣмена*. Областьта между Раса (Нови Пазаръ) и Митровица (Звѣчанъ) бѣше погранична зона на старата източна империя „гръчка земя“ отъ старитѣ сърбски документи и „Румелия“ отъ турско врѣме. Никога Босна не е съставлявала часть отъ Румелия. „Румели и Босна“ е озаглавено съчинението на турския географъ Хаджи Халфа отъ XVI вѣкъ. „Бутунъ Босна и Уруменлия“ се пѣе въ сръбскитѣ народни пѣсни. Румелия почваше отъ Нови-Пазаръ и Митровица. По-кѫсно, областьта Рашка бѣше присъединена къмъ босненския пашалъкъ по едничкото основание, че тя едно врѣме образувала една провинция съ Илирия“! „Твърдѣ характерно е — казва още Новаковичъ — че вълната на полуварварскитѣ народи не разтури *римскитѣ рамки които се запазиха и до наши дни*. Когато туранцитѣ българи се установиха между Дунава и Балкана и сгрупираха въ една държава славянскитѣ племена, тѣхната кристализационна сила се прострѣ *до прѣдѣлитѣ на източната римска империя*—въ Румелия. *Не само двѣтѣ страни на Балкана, но и долинитѣ на Тимокъ, Струма, Морава и Вардаръ и на притоцитѣ имъ, сѫщо и славянитѣ отъ Албания и Епиръ* легко се увлекоха и влѣзоха въ държавата образувана отъ туранцитѣ-българи. Но увлечението отъ българитѣ се спрѣ на илирийската граница. Симеонъ и Самуилъ минаваха Илирия, пограничната тѣмъ область, по разни направления, безъ да помислятъ даже да се спратъ тамъ. Илирия никога не бѣше присъединена къмъ България и *българската граница откъмъ Илирия винаги оставаше една и сѫщата*. Не говоря за врѣменнитѣ нападения 1).

---

[1]) Rad, кн. XLII. стр. 18.

[2]) Дриновъ, стр. 578

[3]) Ковачевичъ и Иовановичъ, Истор. срп. народа, кн. II, стр. 170

Това което ний се мѫчихме да обяснимъ съ толкова цитати и разсѫждения, талантливиятъ и проницателниятъ сръбски историкъ и държавенъ мѫжъ го характеризира въ нѣколко думи.

Че областьта по Морава не е била сръбска и не е сръбска се помни и се знае добрѣ отъ сърбитѣ; това може да се забѣлѣжи отъ изказанитѣ отъ тѣхнитѣ писатели мнѣния по разни случаи. Така, историкътъ Станоевичъ въ своята сръбска история, като говори за завладѣването на Браничево отъ сърбитѣ въ XIV вѣкъ, забѣлѣзва: Тази область, винаги далеко отъ всичкитѣ дотогавашни сръбски срѣдища, *дотогава не бѣше още национално напълно влѣзла въ състава на сръбския народъ*. Сега, подиръ това усвояване — бърза съ извѣстна тревога да притури Станоевичъ — и въ Браничево процесътъ на пълната асимилация бѣше извършенъ *бързо* и *дефинитивно*" (?) 2).

По-правдивъ е Цвиичъ, като казва, че Сърбия етнографически е съставена отъ западнитѣ дѣлове на сръбския народъ и *новитѣ области*, съ които влѣзе въ зоната на *моравско-вардарското племе*. Че тя се състои *отъ племена съ различни диалекти* и донѣкждѣ съ различни психически особености; *отъ двѣ донѣкждѣ различни народни части. Запазили сж извѣстни инстинкти*, поради които южнитѣ прѣдѣли повече тегнѣятъ къмъ Македония, а западнитѣ — къмъ Босна. Обаче Цвиичъ се утѣшава съ мисъльта, че това центробѣжно

---

1) St. Novacović. Le problème serbe Archiv F. slav. Phil. I. 1911 год стр. 2 4—2 7.

2) Ст. Станоевич, Историја српскога народа, стр. 156.

тежнение не е толкова силно, щото да бжде причина за политическа слабость на Сърбия. Той мисли, че това не може да повлияе на цѣлното национално-политическо съзнание на сръбския народъ отъ Сърбия. Спорѣдъ него, разнитѣ части и елементи отъ тази държава сж свързани, обединени и се чувствуватъ като едно цѣло 1).

Малко по песимистиченъ е Слободанъ Иовановичъ, който въ книгата си „Српско Бугарски Рат" се страхува за бждещата цѣлость на сръбската държава. „Да прѣдположимъ, казва той, че ще се осжществи идеята за Велика България. Тогава юго-западната граница между Сърбия и България би била продължена отъ Враня къмъ Шаръ-планина. Нима би могла Сърбия въ такъвъ случай още дълго врѣме да държи подъ своята власть сегашната си южна часть отъ Морава до Тимокъ? Тази часть би почнала *да тегнѣе* (гравитовати) *къмъ българския центъръ*, когато българитѣ ни станатъ съсѣди не само отъ изтокъ, но и отъ югъ. Тогава тѣ биха ги държали отъ двѣ страни, а ний само отъ една (явно е, че за да запази Сърбия юго-източнитѣ си прѣдѣли, трѣбва да ги държи здраво отъ повече страни). Другата часть, между Дрина и Морава, би била осждена да отива къмъ пропадане. Велика България неминуемо води слѣдъ себе си подѣлбата на Сърбия между Австрия и България". 2).

Много вярно - 1915-18г. го доказа.

---

1) Др. Јов. Цвијич. О националном роду. Срп. Књиж. Гласн. кн. VIII, бр. 5.

2) Слободан Іованович, Српско-Бугарски рат. стр 64.

По важни печатни погрѣшки и нѣкои допълнителни бѣлѣжки.

стр.		редъ	Печатано	Да се чете
6		26	най-отдаленитѣ	най-отдалеченитѣ
7		38	хумано	хуно
14		24	Въ VIII в.	Въ VIII и IX в. в.
16	забѣлежка	4	бизилевси	базилевси
21		21	Цибица	Цибрица
28	забѣлѣжка	2	постене	пистене
33		9—10	е славянска, условна	сж славянски, усвсени
37	забѣлѣжка	2	стран. 403	стр. 404
51		18	засилвание	заселвание
57		23	планината Лепеница	планината и Лепеница
59	забѣлѣжка	3	Прокопа	Прокопле
66		28	Космой	Космай
67		5	се говори само	се говори не само
67		8	ви никия	въ нахия
71		17	р. Руста	р. Пуста
78		1	Опеле	Ополе
85		30	рѣчсата	рѣчската
89		34	го присъединява	я присъединява
92		25	посдниятъ	послѣдниятъ
98	забѣлѣжка	2	Средковичъ	Средкович. Расправа Константину Теху.
123	забѣлѣжка	2	г. 1886	г. 1866

Къмъ стр. 17 забѣл. 2 се добавя: кидкитѣ се правятъ обикновенно отъ сухъ босилякъ и разноцвѣтни изрѣзани и накъдрени книги и варакъ привързани съ разноцвѣтни ленти.

стр. 29 редъ 3 се добавя бѣлѣжка: Дриновъ I, стр. 168, 188.
„ 34 „ 18 „ „ Дриновъ I, стр. 297 и Гротъ, Извѣстния Констант. Багрянороднаго стр. 153.
стр. 58 забѣл. I, се отнася къмъ стр. 57 редъ 24.
„ 59 редъ 13 се туря забѣл. 5: Ако разбира се, се приеме, че издателя вѣрно предава оригинала.
стр. 64 редъ 28 да се тури забѣл. 1: Въ гр. Кюприя и с. Поляне до с. Иванковци се чува членътъ; въ с. Крушаре на Морава, Кюприйско, има нови прѣселенци отъ по източни български земи.

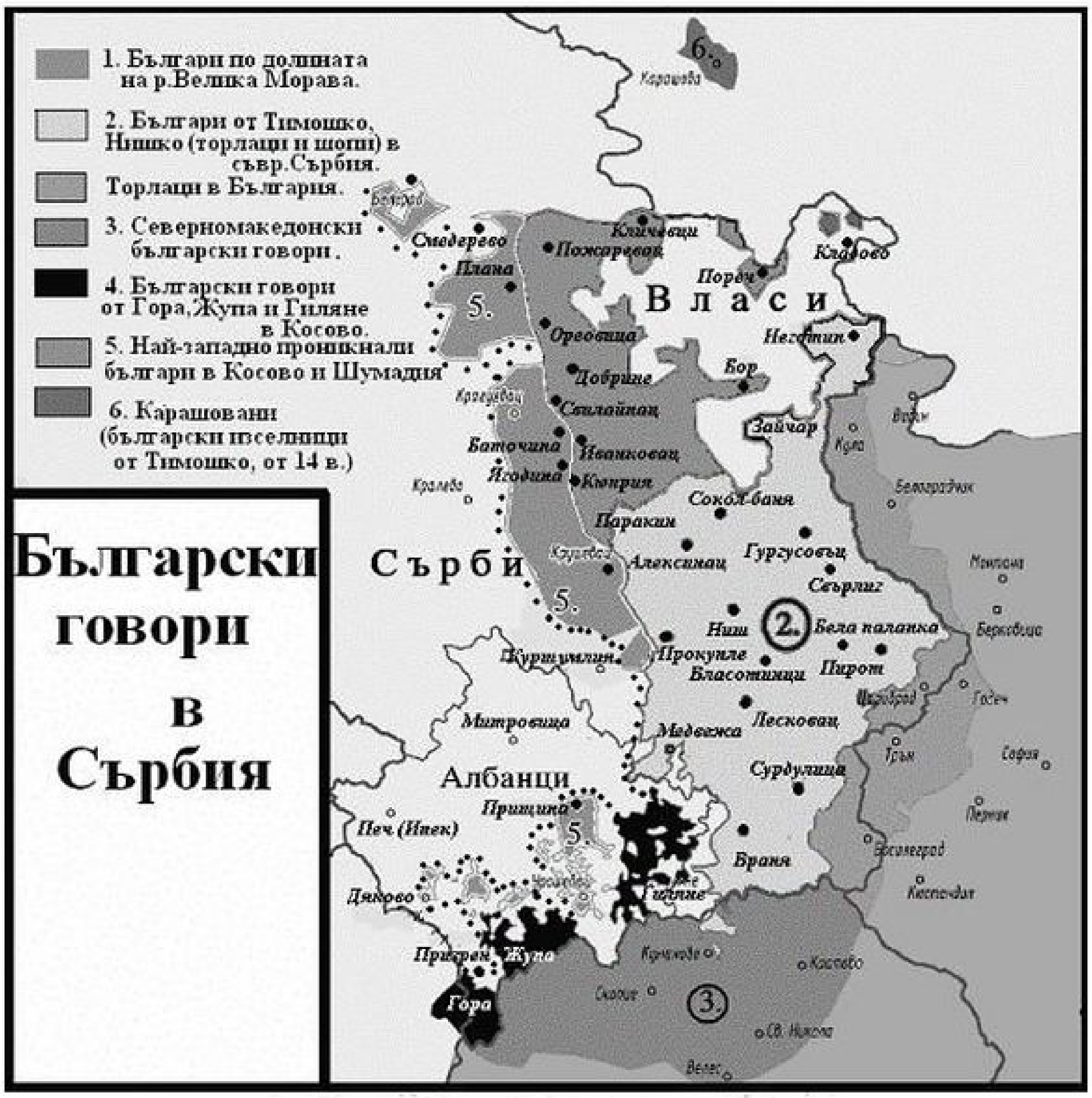
1. Българи по долината на р.Велика Морава.
2. Българи от Тимошко, Нишко (торлаци и шопи) в съвр.Сърбия.
Торлаци в България.
3. Северномакедонски български говори.
4. Български говори от Гора,Жупа и Гиляне в Косово.
5. Най-западно проникнали българи в Косово и Шумадия
6. Карашовани (български изселници от Тимошко, от 14 в.)
Български говори в Сърбия
Сърби
Власи
Албанци
Карашова
Белград
Смедерево
Пожаревац
Кличевци
Плана
Оресовица
Добриче
Сталойнац
Баточина
Иванковац
Ягодина
Кюприя
Крагуевац
Кралево
Параkин
Крушевац
Алексинац
Сокол-баня
Гургусовъц
Сврлиг
Ниш
Бела паланка
Пирот
Прокупле
Власотинци
Куршумлия
Лесковац
Медвежа
Митровица
Сурдулица
Прищина
Печ (Ипек)
Дяково
Призрен
Жупа
Гора
Гиляне
Враня
Кладово
Порец
Неготин
Бор
Зайчар
Видин
Кула
Белоградчик
Монтана
Берковица
Цариброд
Годеч
Трън
София
Перник
Босилеград
Кюстендил
Куманово
Кратово
Скопие
Св. Никола
Велес
2.
3.
5.
6.